

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KUR'ÂN TARİHİNE ORYANTALİST
BİR YAKLAŞIM: JOHN BURTON ÖRNEĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**
DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Doç. Dr. Nesrişah SAYLAN Şeyma METE
ELAZIĞ-2021

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Kur'ân Tarihine Oryantalist Bir Yaklaşım: John Burton Örneği****ŞEYMA METE****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı****Kur'ân'ı Kerim Okuma Ve Kırâat İlmi Bilim Dalı****Elazığ-2021, Sayfa: IX+76**

Bu çalışmada Burton'un hayatı, eserleri ve düşünce yapısı incelenmiştir. Ayrıca, bu çalışma Kur'ân tarihi çalışmalarıyla öne çıkan İngiliz Oryantalist John Burton'un "*Kur'ân'ın Cem'i*" adlı eserinin Kur'ân tarihi bağlamında değerlendirilip, özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) 'den sonra Kur'ân'ın metinleşme sürecinin şumullu tarihini ihtiva eden görüşlerinin mahiyetini tespit amacıyla ortaya konmuştur. Burton diğer oryantalistlerin aksine bazı konularda farklı bir tutum içerisinde olduğu görülmüştür. Zaman zaman diğer oryantalistleri eleştiren Burton, "*Kur'ân'ın Cem'i*" adlı eserinde Kur'ân'ın tedvini meselesini nesih konusuyla irtibatlandırmaya çalışmıştır ve Kur'ân ve mushaf kavramları arasında keskin bir ayrıma gitmiştir. Bu çalışmada temel olarak Burton'un Kur'ân tarihi (Kur'ân'ın metinleşme süreci, otantikliği ve kırâatlere dair meseleler) hakkında öne sürdüğü görüşler izah edilip incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân tarihi, Kur'ân'ın cem'i, Mushaf, Oryantalist, John Burton.

ABSTRACT

Master Thesis

**An Orientalist Approach To The History Of The Qur'ân: The Example Of John
Burton**

ŞEYMA METE

Firat University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

**Sub-department of Recitation of the Holy Qur'ân and Variant Readings of the
Qur'ân**

Elazığ-2021, Pages: IX+76

In this study, Burton's life, works and frame of mind were examined. Moreover, this study is put forward to evaluate English orientalist John Burton's book(*The Collection Of The Qur'an*), who is prominent with the works of the history of the Qur'ân, in the context of the Qur'ânic history, especially, to determine the nature of the comments which were includes the process of the development of the Qur'ânic texts and its far-reaching history after the Prophet Mohammad(pbuh). On the contrary of the other orientalists Burton, has a different attitude in some topics. From time to time, he criticized other orientalists and tried to connect the issue of jam al-Qur'ân with the naskh and attended to seperate Qur'ân and mushaf concepts in a sharp contrast. In this study, is basicly examine to explain John Burton's opinions which were suggested about the history of the Qur'ân (Textualization and the authenticity of the Qur'ân and the issues which related to Qırâah)

Keywords: The history of the Qur'ân, Jam al-Qur'ân, Mushaf, Orientalist, John Burton.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları	1
III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ORYANTALİZM VE JOHN BURTON (1929-2014).....	3
1.1 Oryantalizm.....	3
1.2 John Burton'un Hayatı ve Tahsili	5
1.3 Eserleri	8
1.3.1 Kırâat ve Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri.....	8
1.3.2 Fıkha İlişkin Eserleri	12
1.3.3 Hadis Alanındaki Eserleri.....	17
1.3.4. Diğer Çalışmaları.....	20
1.4 Kur'ân Tarihine Bakışının Felsefi Arka Planı	21
1.5 Burton'un Etkilendiği Oryantalistler ve Onlara Yönelik Eleştirileri	23

İKİNCİ BÖLÜM

2. JOHN BURTON'UN THE COLLECTION OF THE QUR'ÂN İSİMLİ ESERİ
ÖZELİNDE KUR'ÂN TARİHİNE BAKIŞI 27

2.1 <i>The Collection Of The Qur'ân</i> Adlı Eserin Tanıtımı	27
2.1.1 Eserin Önemi	27
2.1.2 Eseri Yazma Amacı	28
2.1.3 Kitabın Ana Fikri	29
2.1.4 Eserin Bölümleri	31
2.1.5 Rivayetleri Ele Alış Üslûbu	32
2.2 İslâm'ın Kaynağına İlişkin Mülahazaları	33
2.3 İslâm İlimlerine Bakışı	34
2.4 Kur'ân ve Sünnet Telakkisi	36
2.5 Kur'ân'ın Cem'i ve Metinleşme Sürecine Yaklaşımı	38
2.5.1 Kur'ân'ın İlk Derlenişi (The First Collection)	40
2.5.2 Derleme İşinde Zeyd b. Sabit'in Önemi	44
2.5.3 Osman'ın Derlemesi (The 'Uthman Collection)	49
2.6 Neshin Kur'ân'ın Cem'i ile İlişkisi	50
2.6.1 Metni ve Hükmü Mensuh Nesh'e Yaklaşımı	52
2.6.2 Metni Baki Hükmü Mensuh Nesh'e Yaklaşımı	55
2.6.3 Metni Mensuh Hükmü Baki Nesh'e Yaklaşımı	55
2.7 Kur'ân'ın Mahiyetine İlişkin Yaklaşımı	56
2.8 Mushafa Dair Görüşleri	58
2.9 Kırâatlere Bakışı	60
2.9.1 Bakara Suresi 158.Âyeti'nin Kırâati İle İlgili Rivayetleri Değerlendirmesi	62
2.9.2 Mâide Sûresi 6.Âyet'inin Kırâat Farklılıklarını Değerlendirmesi	64

SONUÇ	65
BİBLİYOGRAFYA	69
ÖZ GEÇMİŞ	76

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Salât ve selam, Cihan Server'i Kâinatın Efendi'si Muhammed Mustafa (s.a.v)'ya, ehl-i beytine ve ashabına olsun.

Yüce yaratıcımız hidayet ve rehber kaynağı olan Kur'ân'ı Resûlullah (s.a.v) vasıtasıyla tüm insanlığa indirmiştir. Nebi (s.a.v) Cebrail'den aldığı bu vahyi ashâbına en güzel şekilde tebliğ ve tebyin etmiştir. Allah'ın Resûlü (s.a.v)'nün vefatından sonraki süreçte ashâb Kur'ân'ı muhafaza etme hususunda ince bir hassasiyet göstermiştir. Kur'ân'ın yedi harf üzerine nâzil olması bazı okuyuş farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Hz. Ömer'in de teşvikiyle Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ı mushaf haline getirmiştir. Tebarüz eden bu kırâat farklılıklarının Kitap'ta ihtilafa sebebiyet vermemesi için, Hz. Osman döneminde bu mushaf yedi harfi de ihtiva edecek şekilde çoğaltılıp muhtelif beldelere gönderilmiştir. Tüm bu çalışmalar Kur'ân'ın mevsûkiyeti hakkında bizlere delil teşkil etmektedir. Sahâbeden sonraki nesil de Kur'ân'ı muhafaza etme hususunda aynı ince hissiyatı devam ettirmişlerdir, fakat Batılı Oryantalistler Kur'ân'ın günümüze kadar doğru ve eksiksiz bir şekilde ulaşmadığı hususunda bazı çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bunların başında Kur'ân tarihi çalışmaları gelmektedir. Onların çalışmalarındaki arka plan Kur'ân'ın mevsûkiyeti konusunda zihinlerde şüphe uyandırmaya çalışıp kendi kutsal kitaplarının tarihi serüvenini Kur'ân'a uyarlamaktır. Bize düşen görev ise, onların bu çalışmalarını inceleyip doğru ve yanlışlarıyla değerlendirmektir. Bu çalışmamızda, İngiliz Oryantalist John Burton'un Kur'ân tarihi hakkındaki görüşlerini izah etmeye çalışacağız. Bilhassa Kur'ân'ın cem'i konusuyla neshi nasıl irtibatlandırdığı, vahiy ve mushaf kavramları arasındaki ayrımını, İslâmi rivayetleri ele alış üslûbunu ve diğer oryantalistlerden ayrılan bakış açılarını geniş bir şekilde ele alacağız. Bu çalışmamızda Burton'un Kur'ân tarihi (Kur'ân'ın kaynağı, otantikliği, Kur'ân'ın cem'i ve metinleşme süreci, Peygamber'den sonraki tedvin çalışmaları ve kırâatlere dair meseleler) hakkındaki görüşlerini değerlendirerek bir sonuca varacağız.

Çalışmamızın hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm tez danışmanım Doç. Dr. Nesrişah Saylan hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitim

hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen sevgili aileme ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunuyor ve bu çalışmamın istifadeye vesile olmasını temenni ediyorum.

ELAZIĞ-2021

Şeyma METE

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
BSOAS	: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hz.	: Hazret
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Q.	: Qur'ân
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SOAS	: School of Oriental and African Studies(Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu)
St.	: Saint
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
U.K.	: İngiltere
vd.	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmada John Burton'un Kur'an'ın metinleşme sürecinin şümullu tarihini ihtiva eden görüşleri değerlendirilmiştir. Yaptığımız literatür taraması neticesinde ülkemizde John Burton'un pek bilinmediği, bazı çalışmalarda görüşlerine ve eserlerine yapılan atıflar dışında John Burton özelinde yapılmış bir teze rastlamadık. Dolayısıyla yaptığımız bu müstakil araştırma John Burton özelinde yapılan ilk yüksek lisans tezi olma özelliğine haizdir. Muhakkak ki, müsteşriklerin Kur'an tarihi hakkında yaptıkları çalışmaları analiz edip değerlendirmeye tabi tutmak İslâm dünyası için bir zaruriyettir. Onların ileri sürdüğü bazı mesnetsiz fikirleri ilmi metotlar çerçevesinde bertaraf etmek hiç şüphesiz ki ilim dünyasına büyük istifadeler sunacaktır. Özgün bir çalışma ortaya koyma amacıyla bu çalışmanın akademik bir fayda getireceği kanaatindeyiz. Ayrıca Kur'an tarihi hakkında zihinlerde muğlak kalan konuları da izah edip bir sonuca ulaşmak, yapılan bu araştırmayı fevkâlede önemli kılmaktadır.

II. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Araştırmamız giriş ve iki ana bölümden meydana gelmektedir. Öncelikle tezimizin muhtevası, gayesi, önemi, kapsamı, sınırları ve yöntemi izah edilmiştir. Araştırmamızın ilk bölümünde Oryantalizm ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra John Burton'un hayatı, tahsili ve eserleri hakkında malumat verilmiştir. Ortaya koyduğu eserlerin muhtevası nasıldır? Hangi İslâmî disiplinlerde eser te'lif etmiştir? Burton'un Kur'an tarihine yaklaşımının felsefi arka planı nasıldır? Burton hangi görüşleriyle Kur'an tarihi alanında eser veren diğer Oryentalistlerden ayrılmıştır? Buna benzer sorular bu bölümde izah edilmiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ise; John Burton'un Kur'an tarihine dair te'lif ettiği eseri, bu eseri yazma amacı, rivayetleri ele alış üslûbu, İslâm'ın kaynağına ilişkin görüşleri, İslâm ilimlerine bakışı, Kur'an'a yaklaşımı,

Kur'ân'ın toplanması ve metinleşme sürecine yaklaşımı, neshin Kur'ân'ın toplanması ile ilişkisi, vahiy ile mushaf kavramlarının mahiyeti ile ilgili ortaya koymuş olduğu keskin ayırım, mushafa dair görüşleri, Hz. Peygamber(s.a.v)'in vefatından sonraki tedvin çalışmaları ve kırâatlere bakışı ile ilgili mülâhazaları da detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Bu bölümde Burton'un İslâmi rivayetleri ele alış üslûbu da İslâmî kaynaklara müracaat edilerek örneklerle değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmamızda İngiliz Oryantalist John Burton'un hayatı, yaşadığı dönemde hâkim olan Oryantalist bakış açısı ve eserleri hakkında sağlıklı bir mülâhazada bulunma amacına matuf olarak eserler İngilizce kaynaklardan ve bu kaynaklarla ilgili review(eleştiri) makalelerden istifade edilerek tümevarım yöntemiyle değerlendirilmiştir. John Burton'un Kur'ân tarihine yönelik görüşlerinin felsefi arka planını tespit etmek amacıyla Kur'ân tarihi hakkında yazılmış Oryantalistik eserler descriptive(betimleyici) bir yöntemle analiz edilmiştir. Çalışmamızda ayrıca metin analizi yöntemiyle Burton'un Kur'ân'ın toplanmasının tarihine dair te'lif ettiği eserinde zikrettiği İslâmi rivâyetler hakkında öne sürdüğü iddialar da rivâyetlerin kaynağına müracaat edilerek comparative(mukayeseli) bir metotla değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Araştırmamızda istifade ettiğimiz temel kaynaklar ise Burton'un Kur'ân tarihine ilişkin önemli eseri ve farklı İslâmî disiplinlerde te'lif ettiği sair eserleridir. Bunun yanında John Wansbrough, Richard C. Martin, Alan Jones, Hamed Purrostami, Harald Motzki, Andrew Rippin, G. R. Hawting, David S. Powers, W. Madelung, Bernard Weiss, Yasin Dutton, Christopher Melchert, Eerik Dickinson, Uri Rubin, Daniel Brown gibi yazarların review makalelerinden de faydalanılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Burton'un İslâmî kaynaklara başvurarak değerlendirme yaptığı hususları mukayeseli bir şekilde analiz etme amacına matuf olarak klasik kaynaklardan istifade ettik. Ayrıca bu bölümde; Muhammed Hamidullah, Muhsin Demirci, Muhammed Mustafa El-A'zami, İsmail Karaçam, Mehmet Emin Maşalı ve İsmail Cerrahoğlu'nun Kur'ân tarihiyle ilgili te'lif ettikleri eserlerden de faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORYANTALİZM VE JOHN BURTON (1929-2014)

1.1 Oryantalizm

Çalışmamızda, John Burton'un hayatının daha iyi anlaşılabilmesi için Oryantalizm hakkında genel bir kanaate sahip olma gereksinimi vardır. Buna binaen, en kısa tanımıyla Oryantalizm Doğu Bilimi¹ demektir. En genel anlamıyla Oryantalizm, Batılı araştırmacıların Müslüman Doğu dünyasının edebiyatı, tarihi, inancı, hukuk yapısı ve medeniyeti ile ilgili ortaya koydukları akademik araştırmalar neticesinde temerküz etmiş bir bilimdir.² Bu tanım neticesinde Oryantalist; doğu insanının dili, geleneği, tarihi, dini ve edebiyatı hakkında malumat sahibi kişi demektir.³ Edward William Said(1935-2003)'in Oryantalizm hakkındaki kapsamlı tanımına göre de Şarkiyatçı, avam tabakadan ziyade havas kurumların bünyesi altında Doğu hakkında yazıp çizen, Doğu'yu her yönüyle tahkik eden kişidir.⁴

Oryantalizm salt bir akademik endişeden mi neşet etmiştir, yoksa farklı saikler de Oryantalizmin kurumsallaşmasında etkili olmuş mudur? Bu bağlamda iki türlü eğilimden bahsetmek mümkündür. Birincisi, Oryantalizme olumlu bir anlam atfederek “akademik bir merak saikiyle”⁵ ortaya çıktığını savunan görüştür. İkinci görüş ise İslâm'a karşı hasmâne bir tavır takınan, objektiflikten uzak bir tutumu kendine şiar edinen dini temayüldür.⁶ Bu ikinci görüşü destekleyici mahiyette Oryantalizme yaptığı eleştirileriyle bilinen Filistin asıllı bilim adamı Edward William Said(1935-2003)⁷'in de bakış

¹ Mahmud H. Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*(çev.Abdülaziz Hatip), Işık Yayınları, İzmir, 1993, s.8; Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2019, s.3

² Mahmud H. Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*(çev.Abdülaziz Hatip), s.8.

³ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s.4.

⁴ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık* (çev.Berna Yıldırım), Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s.12.

⁵ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s.4.

⁶ Mahmud H. Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*(çev.Abdülaziz Hatip), s.15.

⁷ Yücel Bulut, 'Said, Edward William', *DİA*, 2008, C.35, s.546.

açısına göre Oryantalizm siyasi ya da akademik perdelerin arkasından yansıtılan nitelermelerden ziyade, daha derinlerde bir anlama sahiptir. Said'e göre bu mefhum Batı'nın Doğu'yu istediği kalıba sokma, Doğu hakkında söz sahibi olma şeklinde tezahür etmiştir.⁸ Yani Batı Oryantalizm adı altında Doğu'yu bizzat kendisi oluşturmak istemektedir. Batı'nın Doğu hakkında söz sahibi olmak isteği sebebiyle, Doğu ile Batı cephesi sürekli bir hâkimiyet savaşı içerisindedir.⁹ Müsteşriklerin İslâm'ın kutsal kitabını anlama teşebbüsleri ise çeviri faaliyetiyle¹⁰ zuhur etmiştir. Fakat bu anlama teşebbüsü salt bir entelektüel çabadan ziyade İslâm dinini eritme ve yok etme amacını taşımaktadır.¹¹ Bu bağlamda yapılan Oryantalist çalışmalar İslâmî ilimlerin hemen hemen hepsinde etkisini göstermektedir. 19. yy. Batı dünyasında tüm disiplinlerde gelişim yaşandığı malumdur.¹² Öncelikle filolojik temelli¹³ Oryantalistik çalışmalar yapıldıktan sonra bu çalışmaların seyri sosyoloji, din ve antropoloji gibi birçok alanda etkisini göstermiştir.¹⁴ Bilhassa Kur'ân tarihi alanında Oryantalistik eserler ortaya konmuştur.¹⁵ Çünkü Batılı güçler sömürü faaliyetleri için hedef aldıkları coğrafyalarda Müslümanlar'ın en temel değerlerinin Kur'ân olduğunu mülâhaza etmiş ve temel olarak da çalışmalarını Kur'ân'ın kaynağı, iç bütünlüğü, dili ve metinleşme tarihi gibi konular üzerine yoğunlaştırmışlardır.¹⁶ Oryantalist Kur'ân araştırmacıları ortaya koydukları çalışmaları iki temel problem üzerine tesis ettiler. Bunlar; Kur'ân'ın gerçekliğine dair sorular ve Kur'ân'ı günümüze taşıyan kaynaklar ve bu

⁸ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık* (çev.Berna Yıldırım), s.21-22.

⁹ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık* (çev.Berna Yıldırım), s.15.

¹⁰ 1143 yılında çevirisi yapılan Kur'ân'ın tam olarak kim tarafından çevrildiği konusunda kesin bir malumat yoktur. Bkz. Hüseyin Yaşar, *Avrupa ve Kur'ân*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.136-137 ; Kur'ân'ın yapılan ilk çevirisi ise Latince'dir. Bkz. Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kırâatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", *Marife*, S.3, 2002, s.74; İsmail Cerrahoğlu, "Batıda Kur'ân Tetkikleri", *Vakıflar Dergisi*, S.11, s.327; Mahmud H. Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*(çev.Abdülaziz Hatip), s.14.

¹¹ İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.31, S.1, 1990, s.97; Naif Yaşar, *Oryantalistlere Göre Kur'ân'ın Kaynağı ve Metinleşmesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s.148; İsmail Cerrahoğlu, "Batıda Kur'ân Tetkikleri", s.329.

¹² Hüseyin Yaşar, *Avrupa ve Kur'ân*, s.277.

¹³ İslâm'ın akide esaslarını tenkit etmek için dil bilmek elzemdir. Bkz. Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s.49.

¹⁴ Naif Yaşar, *Oryantalistlere Göre Kur'ân'ın Kaynağı ve Metinleşmesi*, s.148.

¹⁵ Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kırâatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", s.75.

¹⁶ Naif Yaşar, "Oryantalistlere Göre Kur'ân'ın Kaynağı ve Metinleşmesi", s.148.

kaynakların otantikliği meselesidir.¹⁷ Oryantalizme dair bu genel malumatları verdikten sonra Burton'un hayatını ele almak uygun olacaktır.

1.2 John Burton'un Hayatı ve Tahsili

İngiliz Oryantalist John Burton, 1929 yılında doğmuştur.¹⁸ Kaynaklarda doğduğu yer ve ilk eğitimi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eğitim hayatı ile ilgili ulaştığımız ilk veri, doktora çalışmasından ibarettir. Burton, doktora çalışmasını Charles Fraser Beekingham (ö. 1998) danışmanlığında 1969 yılında Londra Üniversitesi'nde tamamlamıştır.¹⁹

Burton, doktora eğitiminden sonra St Andrews Üniversitesi'nde akademik kariyerine devam etmiştir. Aynı üniversitede profesör olmuş ve Arapça Araştırmaları Bölümü'nde bölüm başkanlığı yapmıştır.²⁰ Ayrıca Burton'un bir papaz olduğu belirtilmişse de bu bilgiyi kanıtlayacak herhangi bir veriye ulaşamadık.²¹

Burton'un, kendisi gibi Kur'an üzerinde çalışmalar yapan Oryantalist John Edward Wansbrough (1928-2002)'un öğrencisi olduğu iddia edilmiş²² olsa da bu olguyu gösteren herhangi bir veriye ulaşamadık. Burton ile Wansbrough'un akran olmaları ve birbirlerine yakın tarihlerde ikisinin de Londra Üniversite'sinde doktora çalışmasını yapmış olması, aralarında hoca-talebe ilişkisinden ziyade arkadaşlık ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Burton'un, yaptığı çalışmada Wansbrough'u arkadaşım/meslektaşım diye tavsif etmiş olması da bu durumu desteklemektedir.²³ John Edward

¹⁷ İshak Kızılaslan, "Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur'an Örneği" (Marmara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2021, s.18.

¹⁸ Mohammed S H Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton" (University of Birmingham, Unpublished PhD Thesis), England, 2011, s.173.

¹⁹ John Burton, "Al Nasikh Wa al Mansukh", SOAS, University of London, Ph.D., 1969.

²⁰ Robin L. Bidwell vd., "Middle Eastern Studies in British Universities", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 1/2 (1975), s.93; Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s.173; Saliha Tik, "İngiliz Oryantalizminde Kur'an'ın Metinleşme Süreci Tartışmaları" (İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020, s.48.

²¹ İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜİFD* 31 (1989), s.122.

²² Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s.174.

²³ John Burton, *The Collection of the Qur'an*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977. Teşekkür bölümü.

Wansbrough,²⁴ 19 Şubat 1928 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Illinois eyaletinin Peoria şehrinde doğmuştur. Harvard Üniversitesinde dil üzerine yükseköğrenim görmüştür.²⁵ Çalışmalarına Arapça, Kur'ân ve tefsirler üzerinde devam eden Wansbrough, 1975'te Arapça alanında doçentlik (readership) ünvanını elde etti. Wansbrough bu arada Kur'ân, Kur'ân tarihi ve İslamiyetin oluşumuna yönelik bir teori oluşturmuştu. Bu teorisini ve geleneksel tarih okumalarına uymayan fikirlerini ilk olarak 1977 yılında *Qur'anic Studies* isimli kitabında yayımladı. Bu eserde ortaya attığı teori yayımlandığı yıldan itibaren büyük sansasyona neden oldu.²⁶ Aynı yıl Burton da *The Collection of the Qur'ân* adlı eserini yazmıştır.²⁷ Burton bu kitabı, arkadaşı Dr. John Wansbrough'un yardımıyla yazmıştır.²⁸ Bu dönemde Revizyonizm adeta John Wansbrough ve diğer bazı oryantalistlerle birlikte ekolleşmeye başlamıştır.²⁹ Nitekim Burton da Oryantalizm'in Revizyonist Okulu'na³⁰ mensuptur.³¹ Burton ve Wansbrough'un eserlerini ortaya koyarken etkilendikleri iki önemli isim hiç şüphesiz Yahudi asıllı Macar şarkiyatçısı Ignaz Goldziher (1850-1921) ve İslâm Hukuku çalışmalarıyla bilinen Oryantalist Joseph Schacht (1902-1969)'tır.³²

²⁴ Wansbrough, Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu (University of London's School of Oriental and African Studies)'nda ders veren Amerikan tarihçisidir. Bkz. Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s.174.

²⁵ Şenol Çakmak, "Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar; John Wansbrough Örneği" (Fırat Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2016, s.25.

²⁶ Şenol Çakmak, "Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar; John Wansbrough Örneği", s.27.

²⁷ Shah Khagga vd., "Orientalists' Approach to Qur'anic Text in the 20th Century", s.24.

²⁸ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s. vii.; Ayrıca bkz. Shah Khagga vd., "Orientalists' Approach to Qur'anic Text in the 20th Century", s.24.

²⁹ Yaşar Çolak, "Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook-Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği" (Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi) Samsun , 2007, s. 50.

³⁰ Revizyonizm okulu geleneksel bilimsel temayüllere karşı çıkararak bu eğilimler hakkında bambaşka izahlar ihdas etmişlerdir. Bkz. Yaşar Çolak, "Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook-Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği", s. 47.

³¹ Haluk Songur, "John Burton (1929-)-The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 4 (2004), s. 203.

³² Öte yandan Burton'un amacı Goldziher ve Schacht'ın bulgularını daha tafsilatlı bir şekilde fıkıh usûlü'nün, İslam kaynağı düşüncesinin, İslami geleneğin geniş alanı içerisinde oynadığı rolü göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmaktır. Bkz. John Burton, *The Collection*, s.6. "Bu iki yazar da Goldziher ve Schacht'ın bakış açılarını kendi çalışmalarına aksiyomatik temel olarak aldılar ve Kur'ân'ın cem'i ve radaksiyonuna ait Müslümanlara ait bütün rivayetlerin tarihsel olarak güvenilir olmadığı sonucuna ulaştılar." ; Bkz. Harald Motzki, "Kur'ân'ın Cem'i Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme(çev. Selim Türcan) ", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, C.5, S.10, , s.140.

İngiliz Oryantalist³³ John Burton, 5 Şubat 2014'te ölmüştür.³⁴

İslâm Araştırmalarında Profesör olan ve St Andrews Üniversitesi'nde Arapça Araştırmaları Bölümü'nde bölüm başkanlığı yapan Burton, araştırma yürütmeye başladığı zaman İslâmi rivâyetleri yorumlama mefhumunda yeni bir yöntem telkin etmeye niyetlenmiştir. Burton başlangıçta esas olarak Kur'ân'ın derlenmesiyle ilgili Müslüman hadis rivâyetlerini araştırmaya odaklanmıştır. Bu araştırmanın neticesi oldukça şaşırtıcıdır; bu araştırma Kur'ân'ın sahâbeler tarafından derlenmediğini, bilakis Hz. Peygamber(s.a.v)'in kendisinin derlediğini, bu yüzden hâlihazırdaki Kur'ân'ın, Hz. Peygamber(s.a.v)'in zamanından olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar bir Oryantalistten gelen alışılmadık bir sonuç olsa da, Burton'un konuya yaklaşımı, uzmanlar tarafından -özellikle İslâm'ın erken dönemiyle ilgilenen Uri Rubin³⁵ ve Daniel Brown³⁶ gibi- ziyadesiyle tartışılmıştır. Burton çalışmasını Kur'ân'ın toplanmasının tüm İslâmî tarihi rivâyetlerinin tamamen sahte olduğu düşüncesi üzerine geliştirmiştir. O Kur'ân hakkındaki temel tezi için 1977'de "*Kur'ân'ın Toplanması*"³⁷ adlı üç meşhur kitabından ilkinin yayınlamıştır. Onun sonraki iki kitabı bu teoriyi daha karmaşık bir tafsilatta incelemiştir. Onun eserleri ayrıca nesih telakkileri ve bunun İslâm Hukuku'ndaki ve aynı zamanda hadis teorisindeki kullanımını çalışmasıyla meşhur olmuştur.³⁸

³³ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s.203.

³⁴ Saliha Tik, "İngiliz Oryantalizminde Kur'an'ın Metinleşme Süreci Tartışmaları", s.48.

³⁵ Tel-Aviv Üniversitesi'nde profesördür.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Brown, "An Introduction to the Hadith by John Burton", *International Journal of Middle East Studies*, C.31, No.2, 1999, s.275-276.

³⁷"Schacht'ın Hadise ait görüşü pek çok Batılı ilim adamını etkilemiş ve kitabının basımını takip eden onlu yıllarda erken dönem İslâm'a dair batılı çalışmalarda şüphecilik başat bir etken olmuştur. Kur'ân'ın cem'i meselesi de bu eğilimden nasibini almıştır. 1977 yılında bu meseleyle ilgili iki çalışma basılmıştır.Biri John Wansbrough'un *Quranic Studies* adlı çalışması; diğeri de John Burton'un *The Collection of the Qur'ân* adlı çalışmasıdır." Bkz. Harald Motzki, "Kur'ân'ın Cem'i Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme(çev. Selim Türcan) ", s.140. "Burton Kur'ân'ın Toplanması adlı bir kitap yazmıştır." Bkz. <https://iri.aiou.edu.pk/indexing/wp-content/uploads/2017/07/orientalists-approach.pdf> , "Burton ilk ve temel çalışmasını *The Collection of the Qur'ân* adı ile 1977 yılında yayımlamış." Bkz. Haluk Songur, "John Burton (1929-)", s. 204.

³⁸ Alshahri, *A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton*, s. 173-174.

1.3 Eserleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Burton'un 3 önemli kitabı, bir de edisyon kritiği ile beraber toplamda 4 ana çalışması ve farklı İslâmî disiplinlerde yazmış olduğu makaleleri vardır. John Burton'un temel çalışması Kur'ân metninin tarihi ve İslâm'daki nesihidir.³⁹ Bu çalışmalarından en önemlisi, bizim de tezimizin ana umdesi olan, Kur'ân tarihi ile ilgili yazmış olduğu *The Collection of the Qur'ân* adlı eseridir. Eserin yayımlanmasından sonra, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a ait olan *en-Nâsih ve'l-mensûh* başlıklı kitabını neşretmiştir. Bu kitapta Kur'ân'ın toplanması ve nesihle kurduğu bağlantıyı 1990 yılında yayımladığı *The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation* isimli kitabında konuyu tafsilatlı bir şekilde irdelemiştir. Burton evveleminde neşrettiği kitaplarının hemen akabinde *An Introduction to Hadith* eserinde hadis ilmine dair genel meseleleri açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.⁴⁰ Ayrıca kendisine *Hadith Studies* (Manchester, 1991) isminde bir kitap daha isnat edilmiştir. Ancak böyle bir kitap yazdığına dair herhangi bir veriye ulaşamadık.⁴¹

1.3.1 Kırâat ve Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

John Burton'un Kırâat ve Kur'ân ilimlerine dair iki kitabı, makaleleri ve ansiklopedi maddesi mevcuttur.

1. *The Collection Of The Qur'ân*, Cambridge, U.K: Cambridge University Press, 1977.⁴²

³⁹ Alshahri, *A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton*, s. 11.

⁴⁰ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 205-206.

⁴¹ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Literatürü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 50.

⁴² Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s. 11; Harald Motzki, "Kur'ân'ın Cem'i: Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme", s. 140; Haluk Songur, "John Burton (1929-) - The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 204 ; <https://iri.aiou.edu.pk/indexing/wp-content/uploads/2017/07/orientalists-approach.pdf> ; Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kırâatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", *Marife*, S.3, 2002, s.75.

2. *Edition of Abû 'Ubaid al-Qâsim b.Sallâm's Kitab al-nâsikh wa-l-mânsukh*, Cambridge: The Trustees Of The "E.J.W. Gibb Memorial" , 1987.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'm(d.154/771-ö.224/838)⁴³ neshe dair telif ettiği eserinin tam adı *en-Nâsıh ve'l-mensûh fi'l Kur'âni'l-'azîz ve mâ fihî mine'l-ferâ'iz ve's-sünen* 'dir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan tek tam nüshası kayıtlı olup (III. Ahmed, nr.143) Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır (Frankfurt 1985).⁴⁴ Metni okumadaki müşküliyeti giderecek herhangi bir malumatın eklenmemesi eseri karmaşık hale getirmiştir. Buna binaen de eser kullanım pratikliğini haiz değildir.⁴⁵ Andrew Rippin'in belirttiğine göre ne Burton ne de Fuat Sezgin eserin farklı bir nüshasından bahsetmemişlerdir ve bu nüshanın durumunu da açıklığa kavuşturmamışlardır.⁴⁶ Öte taraftan Rippin bu metnin, Burton edisyonunun önemini, doğrudan el yazmasını okuma zorunluluğunu ortadan kaldırarak, Burton'un hazırladığı şerhte⁴⁷ bulunabileceğini beyan etmiştir. Çünkü Burton'un şerhi sadece metnin kendisiyle ve bu metne ait meselelerle ilgili değildir, bilakis Ebû Ubeyd'in tartıştığı fikhî meselelerle birlikte onun bu meselelerde diğer kaynaklarla alakalı yaptığı değerlendirmeleriyle de ilgilidir.⁴⁸

Powers da bu kitapla ilgili incelemesinde, Burton'un giriş niteliğindeki bir makalesiyle birlikte nesih kelimesinin anlamını, Arapça metin üzerine bir şerh ve destekleyici bilgilerle eleştirel bir baskı hazırladığını⁴⁹ ifade etmiştir. Arapça metin ise anlaşılır bir biçimde ve doğru olarak basılmıştır, buna binaen

⁴³ "Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi." Ayrıntılı bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "*Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm*", *DİA*, 1994, C.10, s.244-246.

⁴⁴ "The present text was published in a facsimile edition of the Ahmet III manuscript by Fuat Sezgin in 1985(Publication of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, Series C, Volume 12)". Bkz. Andrew Rippin, "Abû 'Ubaid al-Qâsim b.Sallâm's K. al-nâsikh wa-l-mânsukh(MS. Istanbul, Topkapı, Ahmet III A 143) by John Burton", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C.52, N.2, 1989, s.346.

⁴⁵ Murat Sülün, "*en-Nâsıh ve'l-Mensûh*", *DİA*, 2006, C.32, s.407.

⁴⁶ Andrew Rippin, "Notes and Communications", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C.53, N.2, 1990, s.319.

⁴⁷ "Editor's commentary on the text" başlıklı bölüm. Bkz. John Burton, *Edition of "Abû 'Ubaid al-Qâsim b.Sallâm's Kitab al-nâsikh wa-l-mânsukh"* , s.57-66.

⁴⁸ Andrew Rippin, "Abû 'Ubaid al-Qâsim b.Sallâm's K.", s.347.

⁴⁹ Ayrıca bkz. G. R. Hawting, "Abû 'Ubaid al-Qâsim B.Sallâm's "K.", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, N.1, 1990, s.148.

literatüre yaptığı önemli bir katkıyı da temsil eder.⁵⁰ Bu kitabın ziyadesiyle teorik bir konuyla ilgili olması bakımından, kitap öncelikle İslâm araştırmalarında uzman olanların ilgisini çeker. Burton giriş niteliğindeki makalesinde Hz. Peygamber(s.a.v)’e atfedilen birçok rivâyetin, Kur’ân tefsirindeki ihtiyaçlardan kaynaklandığını, makul bir biçimde ele alır. Buna rağmen bu makale; Burton’un nesih teorisiyle ilgili meşguliyeti Ebû Ubeyd’in ilmi eserinin içeriğine büyük ölçüde hasredilmiş olan nesih teorisinin tatbikiyle çok az ilişki içerisinde olması hasebiyle, uzman okuyucuları bile hayal kırıklığına uğratmıştır.⁵¹ Tüm bu eksikliklere rağmen, Ebu’l-Kâsım’ın eser edisyonu ve bununla birlikte Burton’un esere yazmış olduğu şerhi, İslâm hukuku ve fıkhnın gelişimi ile ilgilenen akademisyenler için standart bir kaynak haline gelmiştir.⁵²

Burton’un nazarında Ebû Ubeyd’in kendisi, neshin tüm çeşitlerine değinmemiştir. Bilhassa; belirgin bir şekilde neshin bir çeşidine örneklik teşkil eden, zina nedeniyle recm cezası tartışmalarını bildiği söylenemez. Burton bu kitaptaki şerhinde, Ebû Ubeyd’in bu eserinde hükmün değiştirilmesiyle ilgili nesih örneklerinin yer aldığını fakat tilavetin değiştirilmesiyle ilgili misallere yer verilmediğini beyan eder. Başka bir deyişle Ebû Ubeyd kitabında “Tilaveti mensuh hükmü baki” nesih çeşidini dikkate almamıştır.⁵³ Hawting son olarak kitapla ilgili değerlendirmesinde; kitabın oldukça özenli⁵⁴ ve bir uzmanın bekleyeceği üzere de bilimsel olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca; Arapça metnin edisyonu titizdir, el yazmasına yapılan editoryal düzeltmeler ve sayfa bölümleri de her zaman belirtilmiştir.⁵⁵

3. “*The Vowelling of Q.65,1*” [Talâk Sûresi 1.Âyetin Harekelenmesi],
Journal of Semitic Studies, 29, (1984), 267-283.

⁵⁰ David S. Powers, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm’s “K.”, *The University of Chicago Press on behalf of the Medieval Academy of America*, C.65, N.4, 1990, s.933.

⁵¹ David S. Powers, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm’s “K.”, s.933-934.

⁵² David S. Powers, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm’s “K.”, s.934.

⁵³ G. R. Hawting, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim B.Sallâm’s “K.”, s.148.

⁵⁴ Madelung da edisyonun genel hatlarıyla özenli ve doğru olduğunu ifade etmiştir. Bkz. W. Madelung, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm’s K. al-nâsikh wa-l-mânsûkh (MS. Istanbul, Topkapı, Ahmet III A 143) by John Burton”, *Journal of Near Eastern Studies*, C.50, N.3, 1991, s.228.

⁵⁵ G. R. Hawting, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim B.Sallâm’s “K.”, s.149.

4. “*The Interpretation of Q.87,6-7*”[Al’â Sûresi 6-7.Âyetlerin Tefsiri], *Der Islam*, 62, (1985), 5-19.
5. “*The Exegesis of Q.2,106*”[Bakara Sûresi 106.Âyetin Tefsiri], *BSOAS*, 3, (1985), 452-469.
6. “*The Reading of Q 20, 63*”, [Ta-Ha Sûresi 63.Âyetin Kırâati], *Zeitschrift für Arabische Linguistik*, 19, (1988), 7-26.
7. “*Linguistic Errors in The Qur’ân*”⁵⁶ [Kur’ân’daki Dilbilimsel Hatalar], *Journal of Semitic Studies*, 33, (1988), 181-196.
8. “*The Qur’ân and the Islamic Practice of wudû*” , [Kur’ân ve Abdestin Alınışı], *Bulletin of the School of Oriental and African Studies(BSOAS)*, 5, (1988), 21-58.
9. “*Approaches to the History of the Interpretation of the Qur’ân by Andrew Rippin*”, [Andrew Rippin’in Kur’ân’ın Tefsir Tarihine Yönelik Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme], *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 2, (1989), 340-344.
10. “*Q 28:68*”, [Kasas Sûresi 68. Âyet], *Zeitschrift für Arabische Linguistik*, 25, (1993), 132-138.
11. “*Encyclopedia of the Qur’ân, The Collection of the Quran*” [Kur’ân’ın Toplanması], I, 351-361.
12. “*Encyclopedia of the Qur’ân, Abrogation*”, [Nesh], I, Brill, 2001, 11-19.

Nesih konusunun önemine binaen bu ansiklopedi maddesini incelemekte fayda görüyoruz. Burton’a göre nesih, Kur’ân tefsiri ve İslam hukuku alanlarında öne çıkan, fikhî hükümlerde görünen çelişkileri uyumlandırmaya olanak sağlayan bir kavramdır.⁵⁷ Neshe ilişkin bu kısa

⁵⁶ Mehmet Akif Koç, Burton’un bu makalesini tenkit etmiştir. Bkz. Mehmet Akif Koç, “John Burton’un ‘Kur’ân’da Gramer Hataları” Adlı Makalesinin Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.35, s.553-559.

⁵⁷ John Burton, ‘Abrogation’, *Encyclopedia of the Qur’ân*, C.1, Brill, 2001, s.11.

tanımdan sonra Burton, Batılı bilim adamlarını eleştirmiştir. Yüzyıllar boyunca Müslümanlar'ın bu konuda ürettikleri hacimli literatüre rağmen, Batılı bilim adamları tarihsel olarak, neshin ayrıntılarını analiz etmeye pek ilgi göstermediler. Bu ayrıntıların farkında olsalar da, örneğin, T. Nöldeke (ö.1930) ve F. Schwally (ö.1919), Kur'ân'la ilgili olarak nesih teorilerini içeren kayda değer farkları layıkıyla incelemede başarısız olmuşlardır.⁵⁸

1.3.2 Fıkha İlişkin Eserleri

John Burton'un Fıkıh alanında bir kitabı ve üç makalesi bulunmaktadır.

Kitabı: *The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1990.

John Burton bu kitapta, *Kur'ân'ın Toplanması* adlı eserinde ileri sürdüğü bakış açısını daha da geliştirmiştir. Bu kitaptaki sonuçlar oldukça etkileyicidir.⁵⁹ Bu kitap Batılı bir bilim adamı tarafından nesih konusu üzerine yazılan ilk incelemedir.⁶⁰ Yasin Dutton da Powers'ın ifadelerini te'kid edersine; bu kitabın kendisinin, ilginç bir konu olan nesih konusunun tümüne Batılı bir araştırmacının ayrıntılı olarak irdelediğini iddia ettiğini; çünkü aynı yazarın konu ile ilgili birçok ayrıntılı çalışma yayınladığını ifade etmiştir.⁶¹ Melchert ise eser hakkında hem olumlu hem de olumsuz kanaatini içeren şu açıklamayı yapmıştır: “John Burton, nesih teorisini Kur'ân ve hadis bağlamında güzel bir usulpla ele almakla birlikte, nesih teorisinin oluşum sürecine tam olarak muttali olamamıştır.”⁶² Rippin'e göre de bu kitap, Burton'un nâsîh ve mensûh düşüncesinde devam eden ikircikli ilişkisini ortaya koymakla birlikte, detaylı bir şekilde hazırlanmış bir çalışmadır.⁶³ Eserle ilgili

⁵⁸ John Burton, 'Abrogation', *Encyclopedia of the Qur'ân*, s.11.

⁵⁹ Bernard Weiss, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, *Journal of the American Oriental Society*, C.113, N.2, 1993 , s.304.

⁶⁰ David S. Powers, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C.2, N.3, 1992, s.436.

⁶¹ Yasin Dutton, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, *Journal of Islamic Studies*, C.4, N.2, 1993, s.237.

⁶² Christopher Melchert, “IX.[III.] Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafî, Ebû Ubeyd, Muhâsibî ve Ibn Kuteybe (çev.Nail Okuyucu)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, 2011, s.201.

⁶³ Rippin, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C.54, N.2, 1991, s.362.

serdedilen tüm bu olumlu-olumsuz mülâhazaları verdikten sonra şimdi de eserin muhtevasını inceleyelim.

Burton eserinin giriş kısmında nesih olgusunun gerçeklerini kısaca anlatmıştır.⁶⁴ Rippin'e göre Müslümanlar Kur'ân metninin, Sünnet'in ve her ikisinin içerisindeki çelişkileri fark etmişlerdir, buna binaen de Burton'a göre nesih telakkisi Müslümanlar'ın rahatsızlığına karşı mahirâne bir reaksiyondur.⁶⁵ Powers da Rippin'in mülâhazalarına benzer değerlendirmelerde bulunmuştur. Powers, Burton'un nesih doktrininin Kur'ân'ın vahyedildiği dönemde meydana gelen olayı kastetmediğini, bilakis Müslüman fâkihlerin çabalarıyla hicretten sonraki ilk yüzyıl boyunca, Kur'ân âyetlerinin sonradan gelen dini, sosyal, ekonomik ve fikhî gelişmelerle ahengini sağlamasıyla ilgili olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁶ Bu nokta-i nazardan bakılınca; Burton'un ifadelerinden şunu anlamak mümkündür: İngiliz oryantalist John Burton, Macar şarkiyatçısı Ignaz Goldziher'in fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Nitekim Goldziher'in iddiasına göre, hadislerin büyük bir kısmı hicretin ilk iki asrındaki sosyal, tarihi ve dini tekamülünün neticesi bağlamında tezahür etmiştir. Ayrıca ona göre hadis, İslâm'ın başlangıcının tarihi sürecine ışık tutacak bir nitelik arz etmez, aksine İslâm toplumunda tezahür eden temayül ve eğilimlerin bir yansımasıdır.⁶⁷ Kanaatimizce Burton, Goldziher'in hadislere uyguladığı metodu nesih teorisi bağlamında Kur'ân tarihine uyarlamaya çalışmıştır.

1.3.2.1 Eserin Bölümleri ve Bu Bölümlerle İlgili Mülâhazalar

Kitabın ilk iki bölümü İslam hukukunun kaynakları ve nesih teorilerine hasredilmiştir.⁶⁸ Bu bağlamda, Weiss'e göre Burton, hukuk alanında, Goldziher ve Schacht tarafından en üst seviyede tarif edilen geleneksel İslâm çalışmaları teamülüne katılır. Çoğu âlimin kabul ettiği gibi Burton'a göre de Kur'ân, Hz.

⁶⁴ John Burton, *The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1990, ss.1-8.

⁶⁵ Andrew Rippin, "The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.362.

⁶⁶ David S. Powers, "The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.436.

⁶⁷ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies I-II*(çev. C.R. Barber & S.M. Stern), State University of New York Press, Albany, 1971, Vol.2, s.19.

⁶⁸ John Burton, *The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation*, s.9-31.

Muhammed(s.a.v)'in tecrübesinin bir ürünüdür. Öte taraftan sünnet ise, hadise bağlı bir olgu olarak, ilk başta gelenekçiler tarafından geliştirilen sonrasında da herkes tarafından kabul edilen sonraki toplumsal deneyiminin bir ürünü gibi⁶⁹ telakki edilir. Fıkıh (İslâm Hukuk Doktrini), takriben bağımsız bir şekilde gelişmiştir ve nihai şekline Kur'ân metinlerinin ve sünnetin dayanağıyla doğrulanma teşebbüsünden önce ulaşmıştır.⁷⁰ Bunlar yeni fikirler değildir, fakat Burton'un çalışması bu fikirleri desteklemek için yeni ve ilgi çekici bir delil sağlar. Onun ileri sürdüğü temel fikri, fâkihlerin bulduğu nesih (abrogation) teorisidir. Nesih teorisi tefsirle ilgili bir yöntem⁷¹ gibi, kutsal metinlerin yapısı dâhilindeki belirgin çelişkileri ele alarak gelişmiştir.⁷² Burton'un nazarında, bu çelişkiler elbette tefsirin ürünüdür. Fakihler, Kur'ân metniyle doğrudan ilgilenmemişlerdir, fakat her zaman tefsir süzgecine göz atmışlardır. Bu sebeple nesih bağlamında zuhur eden çelişkiler Kur'ân metninden ziyade tefsirin bir çözümüdür.⁷³ Başka bir deyişle Burton'a göre, Müslümanlar Kur'ân'ın iki âyeti arasında çelişkinin bulunduğunu görmezler, bilakis Kur'ân âyetlerinin tefsirlerinde çelişkinin olduğunu kabul ederler. Ayrıca Burton'a göre nesih sadece Kur'ân ve sünnet arasındaki çelişkiyi bertaraf etmek için ortaya çıkan bir olgu değil, aynı zamanda fikhın diğer iki kaynakla yani Kur'ân ve sünnetle arasındaki çelişkiyi de izâle eder.⁷⁴

Weiss'in kitap hakkındaki genel mülâhazalarına sırasıyla bakacak olursak, birinci bölüm ekseriyetle Schacht'a istinaden ve Şâfiî'nin önemli rolüne odaklanarak İslâmi kaynak teorisinin gelişimini inceler.⁷⁵ İkinci ve

⁶⁹ Bu konuda Yasin Dutton, Schacht ve öncekilerin Sünnet kavramının değişen anlamını yalnız anladıkları gibi Burton'un da bu hataya düştüğünü ifade etmiştir. Şâfiî'ye göre Sünnet aslında, "Sahih olarak kaydedilen hadis Hz. Peygamber'in sünnetidir" ve sünnetin eski anlamı sadece basit bir şekilde "local practise" yani amel değildir. Daha doğrusu Hz. Peygamber'in sünneti amelin içinde görülür. Lakin sünnet amelin bir bileşeni değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin Dutton, "The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.239.

⁷⁰ Bernard Weiss, "The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.304.

⁷¹ Powers da Neshe, Müslüman fakihler tarafından İslam Hukuku ve Kur'ân metni arasında temerküz eden ihtilafları çözmek için başvurulan yorum bilgisel bir yöntem olarak bakar. Bkz. David S. Powers, "Abû 'Ubaid al-Qâsim b. Sallâm's "K. ", s.436.

⁷² Bernard Weiss, "The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton", s.304-305. Ayrıca Bkz. Nail Okuyucu, "Şâfiî'nin Kaynak İçerisi Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.43, 2020, s.9-10.

⁷³ Bernard Weiss, "The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.305.

⁷⁴ Andrew Rippin, "The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.363.

⁷⁵ Bernard Weiss, "The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.305.

üçüncü bölümler neshin muhtelif teorileri hakkındaki genel bakıştır (Genel ve özel nesh teorileri). Dördüncü bölüm, neshin ilk şekliyle, ‘hükümün ve tilavetin neshiyle’ ilgilidir. Beşinci bölüm, klasik dönemde temsil edilen nesh ile neshin geniş bir şekilde tartışılan, ‘hükümü mensûh, metni bâkî’ şeklini ele alır. Buna ek olarak Burton bu bölümde, fakîhlerin Kur’ân 2:234 ve 2:240 âyetleriyle ilgili tefsir ihtilaflarına odaklanır. Altıncı bölümde Burton, fakîhler’in neshin ikinci çeşidi olan ‘hükümü mensûh metni bâkî’ konusunu neshe Kur’ânî dayanak kabul edip Kur’ân âyetlerini inceler. Burton’un bu bölümde vardığı sonuç ise; ‘Kur’ân’ın nesh için sağlam bir temel sağlamadığı’ şeklindedir.⁷⁶ Yedinci bölümde Burton, neshin üçüncü çeşidi olan, metni mensûh hükümü baki meselesinin niçin geliştiğine dair bir açıklama getirmiştir.⁷⁷ Sekizinci bölümde Burton, hakikaten neshin tek bir çeşidi olarak telakki edilip Kur’ân tarafından onaylanan ‘zahiri neshi’ yani İslâm dininin diğer dinleri neshetmesini tartışmıştır. Dokuzuncu bölümde Burton neshin Fıkhî yorumlamada esas olarak kullanılmasına karşı tartışmaya giriş yaptığı görünmektedir.⁷⁸

Weiss’e göre Burton, Schacht ve diğerlerinin modern ilminden sonuçlanan referans çerçevesini kullanarak nesh teorisinin niçin geliştiğini göstermiş ve Burton İslâm hukukçularının nesh teorisini kullanarak Fıkhî doktrini doğrulamakla geçersiz bir yöntemi benimsediklerini iddia etmiştir.⁷⁹ Weiss’in olumlu kanaatine göre Burton bu görevlerden ilkinin (Nesh teorisinin niçin geliştiğini) takdire şayan bir usûl ile başarıyla tamamlamıştır. Fakat Burton’un ikinci iddiası için (İslâm hukukçularının nesh teorisini kullanarak fıkhî doktrini doğrulamak) Weiss, olumsuz bir değerlendirmede bulunmuştur. Weiss’e göre Burton’un ikinci iddiası, çalışmasında daha önemsiz bir rol almıştır.⁸⁰ Son olarak Weiss’in Burton hakkındaki nihai mülâhâzası da şu şekildedir: “Araştırmasının ortaçağ İslâmı kapsamında farklı alanlardaki kaynakları birleştirmesi hasebiyle Burton gerçekten de çoğumuzun takip etmeye ihtiyacı olan bir yöntem için bize örneklik teşkil eder.”⁸¹ Rippin ise;

⁷⁶ Bernard Weiss, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.305.

⁷⁷ Bernard Weiss, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.305.

⁷⁸ Bernard Weiss, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.305.

⁷⁹ Bernard Weiss, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.306.

⁸⁰ Bernard Weiss, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.306.

⁸¹ Bernard Weiss, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.306.

Burton'un argümanlarının genel olarak büyük bir anlam ifade ettiğini, Müslüman hukukunun ortaya çıkışına dair önceden var olan kanunun sonradan gelen Kur'ân ve Sünnet ile bağdaştırılması gerektiği şeklindeki genel çağdaş anlayışlara iyi bir ek kanıt ölçüsü eklediklerini, ayrıca Burton'un tüm bu argümanlarını savunurken, Hukuk âlimlerinin (Fıkıhçıların) hilekâr bir grup olduklarına, onların Kur'ân'a ve bizzat İslâm'a ihanet ettiklerine dair düşüncelerini okuyucunun bilmesini sağlarken ateşli ifadelerinin hiçbirini de okuyucudan esirgememiştir.⁸² Kitapla ilgili yapılan olumsuz değerlendirmelerden biri de kitapta bariz olan yazım hatalarıdır. Kitap; yazım hataları, üstünkörü örnekler, hoş olmayan sözlerle bilmece gibi konuşmuştur.⁸³ Ayrıca, kitapta noktalama hataları, tutarsızlıklar ve yanlış çeviriler de mevcuttur.⁸⁴

John Burton'un Fıkha dair makaleleri ise şunlardır:

1. “*The Meaning of Ihsân*”, [İhsân'ın Anlamı], *Journal of Semitic Studies*, 19, (1974), 47-75.
2. “*The Origin of The Islamic Penalty for Adultry*” [İslâm'da Zina Cezasının Kaynağı], *Glasgow University Oriental Society*, 26, (1978), 16-26.
3. “*Encyclopedia of Islam, Nesh Maddesi*” , edited by Bosworth, C.E. et.al.Leiden: E.J., Brill, 1993, 8/1011.

⁸² Andrew Rippin, “The Sources Of Islamic Law:Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.364.

⁸³ David S. Powers, “The Sources Of Islamic Law:Islamic Theories Of Abrogation by John Burton” s.439.

⁸⁴ Yasin Dutton, “The Sources Of Islamic Law:Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.240.

1.3.3 Hadis Alanındaki Eserleri

John Burton'un hadis alanında bir kitabı ve iki tane de makalesi bulunmaktadır.

Kitabı: *An Introduction To The Hadith*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1994.⁸⁵

Bu kitap hadis çalışmaları üzerine on sekiz sayfalık bir giriş ve dokuz bölümden⁸⁶ oluşmaktadır. Burton, bu kitapta Hz. Muhammed(s.a.v)'in elçiliğini ve İslâmî gelenekler tarafından takip edilen hadisin politik ve teolojik boyutunu irdemiştir. Buna ilaveten Burton, iki bölümü hadislerin teyidine ve sırasıyla onların derlemelerine hasretmiştir.⁸⁷ Hadislerin teyidi başlıklı bölüm çok mükemmeldir ve hadis tenkidinin çok etkili bir müzakeresini içerir.⁸⁸ Dokuzuncu bölüm olan hadis derlemeleri ise önemli hadis kitaplarını ele alır.⁸⁹ Uri Rubin'e göre John Burton mevcut kitabında bir kez daha hadise yönelik etkili kavrayışını gösterir ve görüşlerini erken hadis tarihinde mütaala etmek için iyi bir fırsat sağlar. Burton'a göre birçok fikhî hadislerin kaynağı âlimler arasında hadisin kendisinin metin oluşumundan önce Kur'ân'ın tefsir tartışmalarını içine alarak araştırılmıştır. Kur'ân hükümlerinin tefsirinde muhtelif âlimler arasındaki münazaa ve çekişmeler, çeşitli hadislerde ve karşıt hadislerde aynı zamanda farklı okuma usullerine (kırâat) ve nesih teorilerine bağlı Kur'ân metninin kendisinde de kanıtlanmıştır.⁹⁰ Burton bu kitapta hadis malzemesini tefsirin ya da siyasi ihtilafın bir yansıması olarak ele almamıştır, aksine, hadisi salt bir gerçeklik olarak kabul etmiştir.⁹¹ Öte taraftan Uri Rubin'e göre Burton'un kitabına Hz. Muhammed(s.a.v)'in elçiliği ile ilgili

⁸⁵ Daniel Brown, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.275.

⁸⁶ "Peygamber'in Elçiliği (görevi), İslâmî Gelenek(Hadis), Hadis'in Politik Boyutu, Hadis İncelemesi, Hadis'in Teolojik Boyutu, Hadis'in Teyidi, Hadis Derlemeleri, Batı'nın Hadis'e Yaklaşımı, Şafii ve Bilgi Kaynakları, Sonuç." Bkz. John Burton, *An Introduction To The Hadith* , s.v-vi.

⁸⁷ Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s.11-12.

⁸⁸ Eerik Dickinson, "An Introduction to the Hadith by John Burton", *Journal of the American Oriental Society*, C.116, N.4, 1996, s.789.

⁸⁹ Eerik Dickinson, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.789.

⁹⁰ Uri Rubin, "An Introduction to the Hadith by John Burton", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, C.59, No.2, 1996, s.340.

⁹¹ Uri Rubin, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.340.

bölümü dâhil etmesi tamamıyla gereksizdir, fakat buna rağmen, mevcut İslâmî kaynakların her ne kadar da ihtilafların, temayüllerin, tartışmaların ve çekişmelerin yansımaları olsa da birçok İslâmcı tarafından paylaşılan karakteristik yaklaşımdır ve sonraki nesiller tarafından da tartışılmıştır. Bununla birlikte bu, bize Hz. Peygamber(s.a.v)'in kendi zamanı hakkında bilgi verir.⁹² Rubin'e göre bazı bölümler özellikle başlangıç seviyesinde olanlar için faydalıdır. Yeni başlayanlar geleneksel isnad tenkidi incelemesinden ve başlıca hadis derlemelerinden istifade edebilirler.⁹³ Fakat Eerik Dickinson'a göre bu kitabın mütehasşislar için ilmi eser olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine ya da başlangıç seviyesinde olanları amaçlayan genel bir kitap olup olmadığına karar vermek oldukça zordur. Bu iki unsur da bu kitapta mevcuttur ve bu unsurlar rahatsız edici bir şekilde karışıklığa sebebiyet vermektedir.⁹⁴ Son bölümlerde okuyucu Şâfiî'nin Peygamber sünnetinin ve merfu' hadislerin üstünlüğünü kurmasındaki rolüyle ilgili incelemeyi bulabilir.⁹⁵

Daniel Brown'un ifade ettiğine göre ise Burton'un "*An Introduction To The Hadith* (Hadis'e Giriş)" isimli eseri önemli fakat hayal kırıklığına uğraticı bir eserdir. Önemlidir çünkü bu eser tekâmül etmiş ilmî görüşlerin modern hadis çalışmalarına ana katkısını temsil eder, hayal kırıklığına uğraticıdır çünkü hadis çalışmaları alanında kapsamlı bir giriş yapar gibi görünmüştür.⁹⁶ Burton'un esas argümanı, önceden ileri sürdüğü incelemesinde⁹⁷ ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştır. Burton o makalede⁹⁸ ve tekrar mevcut eserde hadis literatürünün kaynaklarını tartışır.⁹⁹ Burton bu eserinin giriş kısmında (Hadis

⁹² Uri Rubin, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.341.

⁹³ Uri Rubin, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.341.

⁹⁴ Eerik Dickinson, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.789.

⁹⁵ Uri Rubin, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.341.

⁹⁶ Daniel Brown, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.275.

⁹⁷ Bkz. John Burton, "Notes towards a Fresh Perspective on the Islamic Sunna", *British Society for Middle Eastern Studies*, No.11, 1984, s.3-17.

⁹⁸ Burton bu makalede Goldziher ve Schacht'ın Hadis'in kaynakları hakkındaki çalışmalarının sonuçlarının verimsiz olduğunu ve hemen hemen Hadis çalışmalarının gelişimini durdurduğunu iddia eder. Bkz. Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s.11.

⁹⁹ Daniel Brown, "An Introduction to the Hadith by John Burton", s.275.

Çalışmaları), hadis ve sünnet¹⁰⁰ kavramlarının tanımını açıkladıktan sonra Goldziher (ö.1921) ve Schacht'ın (ö.1969) hadis alanıyla ilgili temel çalışmalarından bahsetmiştir.¹⁰¹ Burton'un konumu Goldziher ve Schacht'ın teorilerine faydalı bir çare takdim eder ve Burton eserinin en kıymetli bölümlerinde (Giriş ve sonuç) geniş tartışmalarla bu bilginlerle meşgul olmuştur.¹⁰² Bu yüzden Burton'un esas fikirlerini karşılayacak açık ve uyumlu bir yorumu seçmemesi, bunun yerine bu fikirleri Ignaz Goldziher ve Joseph Schacht'ın eleştirileri içine yerleştirmesi üzücüdür.¹⁰³

Eerik Dickinson'un Burton'un kitabı hakkındaki mülahazalarına bakacak olursak Dickinson'un kitap hakkındaki kanaati genel itibariyle olumludur. Dickinson'a göre kitapta Peygamber'in hayatı ve klasik İslâm camiasının tarihi kısaca tarif edilmiştir. Hadisin etkilediği İslâmî yaşamın birçok yönleri ele alınmıştır ve mükemmel tercüme ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴ Aslına bakılırsa kitabın tamamı Batı'nın yaklaşımını ortaya koyduğundan, Batı'nın hadise yaklaşımı başlıklı bölüm acayip kaçmıştır.¹⁰⁵ Dickinson; kitabın görünüşte giriş gibi olduğu, kitabın kolay olmadığı, uzun cümlelerle uzun paragrafların birlikte geldiğini, teknik tartışmalarda bile tartışmanın nereye gittiğine dair ipuçların nadir verildiğini, konuları özetleyen pasajların az olduğu gibi olumsuz değerlendirmelerde de bulunmuştur.¹⁰⁶

Hadis alanındaki iki makalesi ise şunlardır:

1. *“Notes Towards a Fresh Perspective on the Islamic Sunna”*, [Sünnet'e Canlı Bir Bakış Açısıyla Notlar], *British Society For Middle Eastern Studies*, 11, (1984) , Published online 25 Feb. 2007, 3-17.

¹⁰⁰ Hadis, İslâm camiası geleneğinin kısa ve öz rivâyetlerle binlerce bireyden derlediği muazzam literatürdür. Esas itibariyle Hadis ile eş anlamlı olarak kullanılan Sünnet kelimesi ise, bir kimsenin geleneğin içeriği ve teorisi hakkında tartıştığında bu kullanım Sünnet kelimesine tekabül eder. Bu yüzden Hadis kelimesi bir hüccete işaret eder, Sünnet kelimesi ise herhangi bir hücceti tarif eden kullanımı ima eder. Bkz. John Burton, *An Introduction To The Hadith*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994, s.ix.

¹⁰¹ John Burton, *An Introduction To The Hadith*, s.ix.

¹⁰² Daniel Brown, “An Introduction to the Hadith by John Burton” , s.275.

¹⁰³ Eerik Dickinson, “An Introduction to the Hadith by John Burton”, s.789.

¹⁰⁴ Eerik Dickinson, “An Introduction to the Hadith by John Burton”, s.789.

¹⁰⁵ Eerik Dickinson, “An Introduction to the Hadith by John Burton”, s.789.

¹⁰⁶ Eerik Dickinson, “An Introduction to the Hadith by John Burton”, s.790.

Müellif bu makalede Goldziher ve Schacht'ın, hadisin kaynakları hakkındaki çalışmalarının sonuçlarının verimsiz olduğunu ve hemen hemen hadis çalışmalarının gelişimini durdurduklarını iddia eder. Bu tür düşünceler onu, hadisin kaynağını araştırmak için yeni bir teoriyi biçimlendirmeye sevk etmiştir. Onun teorisi hadislerin nasıl doğduğunu anlamayı ve İslâm'da hadislerin önemli mevkilerini nasıl kazandıklarını gösterir. Bir kimsenin İslâmî kaynağın eşdeğer üç çeşidini yani; klasik hadis derlemeleri ve İslâm fikhıyla beraber tefsirle de çalışıp incelemesi gerekir. Bu teori tefsirin, hadisin oluşumunda aynı zamanda da Müslümanlar'ın fikirlerinin tesisinde rol oynadığını ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁷

2. “*Qur’ân and Sunnah: A Case of Cultural Disjunction*”, [Kur’ân ve Sünnet: Kültürel Ayrılma Problemi], *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, Ed. By. Herbert Berg, Brill, Leiden-Boston, (2003), 137-158.

1.3.4. Diğer Çalışmaları

1. “*Those Are The High Flying Cranes*”[Garanik Hâdisesi] , *Journal Of Semitic Studies*, 2, (1970) , 246-265.
2. “*Middle Eastern Studies in British Universities*”,[İngiliz Üniversitelerinde Orta Doğu Araştırmaları], Robin L. Bidwell vd., *British Society for Middle Eastern Studies*, 2, (1975), 84-93.
3. “*Work in Progress in British Universities*”, [İngiliz Üniversitelerinde Yapılmakta Olan Çalışmalar], Robin L. Bidwell, J. Derek Latham and John Burton, *Bulletin(British Society for Middle Eastern Studies)*, 2, (1975), 94-102.
4. “*Rewriting the Timetable of Early Islam*”, [Review Article of *Studies in Early Muslim Jurisprudence* by Norman Calder], *Journal of the American Oriental Society*, 3, (1995), 453-462.

¹⁰⁷ Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s. 11.

1.4 Kur'ân Tarihine Bakışının Felsefi Arka Planı

Genel kanaate göre,¹⁰⁸ ilk tatmin edici Batılı Kur'ân çalışması, Theodor Nöldeke(1836-1930)'nin 1861'de basılmış olan *Geschichte des Qorâns* adlı çalışması mevcut Kur'ân tarihi temayülünü yansıtmaktadır. Bu kitabın yazıldığı dönemde ise hadislerin otantikliğine dair bazı sorgulamalar cereyan etmiştir. Bu sorgulamaların zirve noktası ise Goldziher (1850-1921)'in 1890 yılında *Muhammedanische Studien* isimli çalışmasını neşretmesidir. Goldziher' göre hadisler İslâm'ın ilk dönemlerinden ziyade daha geç dönemlerin hukuksal yansımalarının tezahürleridir. Batı dünyasında İslâmî rivâyetlere kaşı geliştirilen bu sorgulamalar Nöldeke'nin *Geschichte des Qorâns* isimli eserinde daha da geliştirilmiştir. Nöldeke'nin bu eserinin iki cildini de Friedrich Schwally (1863-1919) yayıma hazırlamıştır.¹⁰⁹ Nöldeke-Schwally'ın "*Geschichte des Qorâns*" adlı çalışması modern Kur'ân tarihi yaklaşımında olgunluğa erişmiştir. Bununla birlikte Nöldeke'den önce de Gustav Weil (1808-89), William Muir (1819-1905) ve Aloys Sprenger'i de (1813-93) içine alan diğer Batılılar tarafından da Kur'ân tarihi'ne birkaç katkıda bulunulmuştur. Fakat Nöldeke, *The History of the Qur'an* başlığını ihtiva eden müstakil çalışmayı tamamlayan ilk kişidir. Nöldeke'den sonra da birçok bilgin, Kur'ân tarihi üzerine eserler vermişlerdir, fakat Batı'da hiçbirisi aynı revaçtaki kitabın başlığını hak etmemiştir.¹¹⁰ Batı'da, Kur'ân tarihini anlamaya yönelik tüm bu çalışmalar devam ederken, öte taraftan İslâm dünyasında da aynı dönemde; Türkiye, İran, Malezya, Hindistan alt kıtası ve Arap dünyasında "Kur'ân tarihi" başlığı altında birçok çalışma telif edilmiştir.¹¹¹ Batı'daki

¹⁰⁸ Kur'ân'ın günümüze nasıl ve kimler tarafından ulaştığına dair Batılı akademisyenlerin görüşü, kanonik form (temel biçim) Nöldeke-Schwally tarafından, *Geschichte des Qorâns*'in ikinci basımında (1909-1919) iyi bir şekilde sonuçlanmıştır. Bkz. Richard C. Martin , "The Collection of the Qur'an by John Burton", s.460.

¹⁰⁹ Harald Motzki, "Kur'an'ın Cem'i: Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme", s. 136-137. Ayrıca bkz. Emmanuelle Stefanidis , "The Qur'an Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorâns' Chronological Reordering", *Journal of Qur'anic Studies*, C.10, N.2, s.1; İsmail Cerrahoğlu, "Batıda Kur'ân Tetkikleri", s.330.

¹¹⁰ Karimi, Morteza&Nia, "The Historiography of the Qur'an in the Muslim World: The Influence of Theodar Nöldeke", *Journal of Qur'anic Studies*, C.15, N.1, 2013, s.49; Ayrıca bkz. İshak Kızılaslan, "Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur'ân Örneği", s.40; Hüseyin Yaşar, *Avrupa ve Kur'ân*, s.277.

¹¹¹ Karimi, Morteza&Nia, "The Historiography of the Qur'an in the Muslim World: The Influence of Theodar Nöldeke", s.49.

Kur'ân tarihi çalışmaları, muhtelif ihtisaslarla ayrıntılı bir disiplin olarak gelişimini sürdürmeye devam etmiştir ve bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Arthur Jeffery (1893-1959) *Materials for the History of the Text of the Qur'ân*¹¹² 'ı, Richard Bell (1876-1952) *Introduction to the Qur'ân*¹¹³ 'ı, Régis Blachère (1900-1973) *Introduction au Coran*¹¹⁴ 'ı, John Burton (1929-2014) *The Collection of the Qur'ân*¹¹⁵ 'ı ve son olarak Angelika Neuwirth (1943-) *Studien zur Komposition der mekkanischen Suren*¹¹⁶ 'i yayımlamıştır.¹¹⁷

Oryantalistlerin çalışmalarında temel kaynak olarak müracaat ettikleri, Yahudi asıllı Macar şarkiyatçısı Ignaz Goldziher'in *Muhammedanische Studien* adlı çalışmasındaki iddiasına göre hadislerin aslında var olan İslâm camiasının politik, sosyal, siyasal, dini ve kültürel ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla bilinçli olarak Emevi ve Abbasiler Dönemi'nde tezahür ettiğini daha evvel de belirtmiştik. Goldziher'in bu savını daha da güçlendiren bir eser telif edilmiştir ve telif edilen bu eser Kur'ân tarihi araştırmalarının da seyrini değiştirmiştir. Joseph Schacht (ö.1969)'ın *The Origins of Muhammedan Jurisprudence* başlıklı kitabını ilim camiasına sunmasıyla beraber Kur'ân tarihi çalışmalarının seyri de bir hayli farklılık arz etmiştir. Zira Schacht te'lif ettiği bu eserde Goldziher(ö.1921)'in çizgisini takip etmiştir. Schacht'a göre hadis rivâyetleri hicri ikinci yüzyıldaki hukukçuların yerel uygulamaları te'kid etmek amacıyla uydurdukları sözlerdir.¹¹⁸ Goldziher ve Schacht tarafından İslâm Hukuku ve Hadis'in menşesine yönelik serdedilen bu mülâhazalar, 1950'den sonra birçok araştırmacının Kur'ân tarihi söylemlerine de tesir etmiştir.¹¹⁹ Değişen Kur'ân tarihi mülâhazası neticesinde, 1977'de neşredilen iki eser bu mülâhazayı gözler

¹¹² Arthur Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'ân*, Leiden, E.J. Brill, 1937.

¹¹³ Richard Bell, *Introduction to the Qur'ân*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1953.

¹¹⁴ Régis Blachère, *Introduction au Coran*, Traduction nouvelle, Paris, 1949-50.

¹¹⁵ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

¹¹⁶ Angelika Neuwirth, *Studien zur Komposition der mekkanischen Suren*, Berlin, 1981; 2nd, revised edition, Berlin 2008.

¹¹⁷Karimi, Morteza&Nia, "The Historiography of the Qur'an in the Muslim World: The Influence of Theodor Nöldeke", s.49. Ayrıca bkz. Zeynel Abidin Aydın, "Hz.Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi" (Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.16.

¹¹⁸ Kemal Gözütok, "Oryantalistlerin Kur'an Tarihine Bakışları", (AÜSBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s.36.

¹¹⁹ Kemal Gözütok, "Oryantalistlerin Kur'an Tarihine Bakışları", s.36.

önüne sermektedir. Bunlar, John Wansbrough'un (ö.2002) *Quranic Studies*¹²⁰ isimli eseriyle John Burton'un (ö.2014) *The Collection of The Qur'ân* başlıklı eseridir.¹²¹ Kur'ân araştırmaları açısından bu iki İngiliz Oryantalistin eserleri bir hayli önem arz etmektedir; zira eserlerinde ulaştıkları sonuçlar birbirlerine zıt görüşleri de bünyesinde barındırmaktadır.¹²² Wansbrough, Goldziher ve Schacht'ın görüşlerinden bir hayli etkilenmiştir. Wansbrough'a göre "Araplar aşına oldukları Yahudi gelenek ve kitaplarını henüz sınırları belli olmayan bir dinin ve en başta onun kutsal kitabının oluşturulması için kullanmıştır."¹²³ Yani Wansbrough bir bakıma Schacht'ın "Yaşayan gelenek" kavramından etkilenmiştir. John Burton ise *The Collection of the Qur'ân* adlı eserinin girişinde Kur'ân-ı Kerim'in toplanması sorununu Müslümanlar'ın gördüğü üzere, yeniden açıp araştırmak ve onların rivayetlerini Goldziher ve Schacht'ın çalışmaları ışığında yeniden değerlendireceğini ifade etmiştir.¹²⁴

1.5 Burton'un Etkilendiği Oryantalistler ve Onlara Yönelik Eleştirileri

Burton, Kur'ân ve Peygamber rivâyetlerini araştırmasında birçok akademisyenden etkilenmiştir. Fakat üç bilim insanı onun eserlerinde doğrudan etkiye sahiptir. Bu isimler hiç şüphesiz; Ignaz Goldziher (ö.1921), Joseph Schacht (ö.1969) ve John Wansbrough'dur (ö.2002). O, İslâmî algının gelişimini onların teorilerine dayandırmıştır. Burton Şubat 1928'de doğan ve Haziran 2002'de ölen John Edward Wansbrough'un arkadaşıdır. Wansbrough ise Londra Üniversitesi'nin Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS)¹²⁵ ders veren Amerikalı bir tarihçidir.¹²⁶

¹²⁰ John Wansbrough, *Quranic Studies-Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Prometheus Books, New York, 2004.

¹²¹ Kemal Gözütok, "Oryantalistlerin Kur'an Tarihine Bakışları", s.36; Ayrıca bkz. İshak Kızılaslan, "Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur'ân Örneği", s.36.

¹²² İshak Kızılaslan, "Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur'ân Örneği", s.36.

¹²³ Şenol Çakmak, "Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar: John Wansbrough Örneği", s.58.

¹²⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.5. Ayrıca bkz. Wilferd Madelung, "The Collection of the Qur'an by John Burton", s.429.

¹²⁵ Londra Üniversitesi bünyesinde kurulan School of Oriental Studies, daha sonra değişen ismiyle Şarkiyat araştırmalarının devam ettirildiği bir kurum statüsü kazanmıştır. Bkz. Rıza Kurtuluş, 'İngiltere', *DİA*, 2000, C.22, s.311.

¹²⁶ Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s. 174. Ayrıca bkz. Mehmet Akif Koç, 'Wansbrough, John Edward', *DİA*, 2019 (Gözden geçirilmiş 3.basım), C.EK-2, s.656-657.

Burton hakkında yaptığımız okumalar ve eserlerinin genel çerçevesi de göz önünde bulundurulursa, Burton diğer Oryantalistlerden özellikle arkadaşı Wansbrough'dan bazı noktalarda ayrılır. Mesela Wansbrough, Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında farklı bir bakış açısı ortaya koymuşken Burton daha gerçekçi bir algıyı kabul edip Wansbrough'un görüşünü paylaşmaz.¹²⁷ Öte taraftan Burton ile Wansbrough bazı noktalarda fikir birliği içindedirler. Mesela, "Wansbrough ile benzer şekilde John Burton, Kur'ân'-ı Kerim'in Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonraki dönemde oluştuğunu savunurken Wansbrough'dan farklı olarak Hz. Muhammed(s.a.v) ile başlayan Kur'ân'ın metinsel olarak tamamlanması sürecinin Hz. Muhammed(s.a.v) öldükten sonra da devam ettiğine vurgu yapar. Dolayısıyla Wansbrough'a göre de kırâatin başlangıç tarihi olarak Hz. Muhammed(s.a.v)'in zamanını göstermek mümkün değildir. Burton, Hz. Muhammed(s.a.v) öldüğünde Kur'ân'ın henüz hiçbir yerde toplanmamış olduğunu ve yazılı metnin parça parça olduğunu iddia eder. Araştırmacıya göre bu da Hz. Muhammed(s.a.v)'in metni toplama ve düzenlemedeki başarısızlığının ve metnin henüz tamamlanmamış olduğunun kanıtıdır."¹²⁸

Goldziher(ö.1921) ve Schacht'ın(ö.1969), Burton'un görüşlerinin şekillenmesindeki etkilerine gelecek olursak Burton açık bir ifadeyle onlardan etkilendiğini bildirmektedir. Burton, Kur'ân tarihiyle ilgili yazdığı *The Collection of the Qur'ân* adlı önemli eserinde şu ifadelere yer vermektedir: "Bu çalışma, Kur'ân'ın toplanması sorununu Müslümanlar'ın gördüğü üzere, yeniden açıp araştırmak ve onların rivayetlerini Goldziher ve Schacht'ın çalışmaları ışığında yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır."¹²⁹ Burton'un selefleri Ignaz Goldziher ve Joseph Schacht'ın tesirleri açısından Burton, hadisin Hz. Muhammed(s.a.v)'in sözlerinden daha çok, Hz. Muhammed(s.a.v)'in vefatından sonraki iki yüzyılın hukuksal ve doktrinsel ihtilaflara etki ettiğini gösteren teorilerinden etkilenmiştir. Fakat bu etkilenme

¹²⁷ Bkz. Alshahri, "A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton", s. 175.

¹²⁸ İba Çınar, Ayşenur, "Kıraat Alanında Öne Çıkan İngilizce Oryantalistik Çalışmalar", (AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, s.49.

¹²⁹ John Burton, *The Collection*, s.5.

sadece olumlu yönde cereyan etmemiştir, Burton'un sair te'lifatlarında da müşahede edildiği üzere, Burton yalnızca İslâmi rivâyetleri değerlendirmekle kalmayıp kendi muasırlarının yaklaşımlarını da eleştirmiştir.¹³⁰

Burton'un nesih konusuna yaklaşımı da diğer oryantalistlerden farklıdır. Burton nesih konusunu Kur'ân'ın cem'i meselesiyle irtibatlı bir şekilde ele almıştır. Bilhassa, Burton farklı bir nazarla, Kur'ân-ı Kerim'in toplanması ve nesih ile irtibat kurar.¹³¹ Burton'un nesih teorisine ilişkin kurduğu bu argümanını Kur'ân araştırmalarında otorite kabul edilen Nöldeke ya da sair Kur'ân tarihi araştırmacıları Hz. Zeyd'in derleme işindeki önemli göreviyle ilgili rivâyetlerin neshe taalluk eden yönünü tam olarak kavrayamamışlardır ve nesih olgusuna da hakiki manasıyla muttali olamamışlardır.¹³² Başka bir deyişle Burton'a göre Avrupalı yazarlar neshin bilinen ilk iki çeşidine odaklanmışlardır fakat neshin üçüncü çeşidiyle ilgili sağlıklı değerlendirmelerde bulunamayıp bu mülâhazaları da yazınsal olmaktan öteye gidememiştir.¹³³

Burton'un, Kur'ân'ın cem'ine ilişkin hadislerle ilgili genel mülâhazasına bakacak olursak ; Burton'a göre Batılı araştırmacılarının aksine Kur'ân'ın toplanmasıyla ilgili rivâyetler çelişkilerden azadedir. Zira bu rivâyetler Hz. Muhammed(s.a.v)'in Kur'ân-ı Kerim'i toplamadığı hususunda ittifak halindedirler. Buna binaen bu rivâyetler mükemmel bir uyum içindedirler ve bu hadisler doğrudur.¹³⁴ John Burton Nöldeke-Schwally ikilisinin Kur'ân ve mushaf kavramları arasındaki ayrımı yapamadıklarından ötürü nesih konusuyla Kur'ân'ın cem'i arasındaki ilişkiye de tam olarak muttali olamadıklarını şu sözlerle izah etmiştir: "Nöldeke-Schwally neshin üç çeşidini de bilmelerine rağmen Kur'ân ve mushaf ayrımını yapamadıkları için neshin bilinen ilk iki türünü ele almışlardır, neshin üçüncü türüne muttali olamadıkları için de Nöldeke-Schwally ikilisinin nesih ile ilgili mülâhazaları yüzeysel olmaktan öteye gidememiştir.¹³⁵

¹³⁰ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 205.

¹³¹ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 210.

¹³² Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 211.

¹³³ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 211.

¹³⁴ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 212.

¹³⁵ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 215.

Nesih kelimesiyle ilgili olarak da Burton, Nöldeke'yi, Hz. Muhammed(s.a.v)'i Kur'ân'dan bazı yerleri silmekle itham ettiği için tenkit etmiştir.¹³⁶ Ayrıca Burton'un *The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation* adlı kitabının sonunda zekice belirttiği üzere, önceki bilginlerin (Nöldeke ve onun mukallitleri) nesihle ilgili Müslüman teorilerini kendilerine güvenerek, Kur'ân'ın noksanlığını beyan etme kapsamında kullanmakla beraber, bu teorinin Kur'ân metninde tasdik edildiği Müslüman iddiasına da son vermişlerdir. Burton'a göre bilginler geçerli olan bu süreci tamamıyla yanlış anlamışlardır ve kendilerini Müslümanlar'ın yorumsal ve fikhî açıklamalarının sınırlamalarından kurtaramamışlardır.¹³⁷ Rippin'e göre Burton kendisini bütünüyle koparabilmiştir ve diğer problemi anlamak için yeni bir paradigma oluşturmuştur.¹³⁸

Burton'un Nöldeke-Schwally ikilisi, Jeffery ve Bergstrasser'in mushaflarla ilişkin değerlendirmelerine yönelik eleştirilerine gelecek olursak, Burton, Nöldeke ile Schwally'in vardıkları neticelerin yalnızlığını ifade eder ve bunun arkasındaki temel saik de sadece Osman mushafına odaklanmaları hasebiyle sair nüshaları göz önünde bulundurmayışlarıdır.¹³⁹ "John Burton, Jeffery, Schwally ve Bergstrasser'in Kur'ân'la ilgili yaptıkları tüm çalışmalarında şu soruyu sorduklarını söyler 'Kişi niçin bu derece güven duysun?' Ardından Jeffery'nin çalışmasında sûrelerle ilgili çelişkili rivayetler aktardığını belirtir ve şu sonuca ulaşır: Jeffery bütün çalışma ve gözlemlerini yan yana koyup da kendi kişisel şüpheciliğini bunlarla koordine edememesi ne yazık ki." ¹⁴⁰ Daha önce de belirttiğimiz üzere, Kur'ân-ı Kerim ve mushaf ayırımı yapan Burton, Batılı Kur'ân araştırmacılarının bu ayırımın farkında olmadıkları için ulaştıkları neticelerin de doğru olmadığını ifade etmiştir. ¹⁴¹

¹³⁶ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", 213.

¹³⁷ Rippin, "The Sources Of Islamic Law:Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.362.

¹³⁸ Rippin, "The Sources Of Islamic Law:Islamic Theories Of Abrogation by John Burton", s.362.

¹³⁹ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 214.

¹⁴⁰ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 214.

¹⁴¹ Haluk Songur, "John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-", s. 216.

İKİNCİ BÖLÜM

2. JOHN BURTON'UN THE COLLECTION OF THE QUR'ÂN İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KUR'ÂN TARİHİNE BAKIŞI

2.1 *The Collection Of The Qur'ân* Adlı Eserin Tanıtımı

İngiliz Kur'ân araştırmacısı¹⁴² John Burton bu eserin oluşum süreciyle ilgili olarak *The Collection of the Qur'ân* 'ın Teşekkür(Acknowledgements) kısmında SOAS¹⁴³ Londra ve St Andrew Üniversitelerine teşekkürlerini iletip bu kitabın oluşmasında bu kurumların yardımından bahsetmiştir. Hemen akabinde arkadaşı olan Dr. John Wansbrough'a memnuniyeti bir borç olarak addetmiştir ve “esas borç en yakın aile bireylerinin bana sağladıkları hoşgörü, anlayış ve ayrılık yükünü kolaylaştırdıkları gerekçeleriyle onlara tanınmalıdır”,¹⁴⁴ sözleriyle de onlara teşekkürlerini beyan etmiştir.

2.1.1 Eserin Önemi

Kur'ân tarihi çalışmalarıyla¹⁴⁵ bilinen İngiliz Oryantalist John Burton'un en önemli çalışmalarından biri *The Collection Of The Qur'ân* adlı eseridir. John Wansbrough'a göre bu olağanüstü eser uzun yılların çalışmasının, çok fazla müzakerenin ve büyük bir azmin ürünüdür.¹⁴⁶ Bu kitapta değinilen meseleler İslâmî kaynakları anlamaya yöneliktir.¹⁴⁷ Burton'un *The Collection Of The Qur'ân* 'ı Kur'ân'ın toplanmasının, hem Batılı hem de

¹⁴² Hamed Purrostami, “Examination of the View”, *Review of European Studies*, C.9 , No.1, 2017, s.254; Özcan Hıdır, “Oryantalizmin Günümüzde İslâmî Metinleri (Kur'an ve Sünnet) “Yeniden Okuma”daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi”, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, “*Dini ve Felsefi Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu*” / (Bildiri Kitabı, Cilt:1), İstanbul, 2012, s.19-20.

¹⁴³ School of Oriental and African Studies(Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu).

¹⁴⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, s.vii .

¹⁴⁵ Yaşar Çolak, "*Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook-Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği*", s. 161.

¹⁴⁶ John Wansbrough, “The Collection of the Qur'ân by John Burton”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 41/2 (1978), s. 370.

¹⁴⁷ John Wansbrough, “The Collection of the Qur'ân by John Burton”, s. 370.

İslâmî tartışmalarını, pek çok farklı sonuçlara ulaşarak mütalaa eder.¹⁴⁸ Jones'e göre de Burton'un kitabını, bazı aksiliklere rağmen Kur'ân araştırmalarına değerli bir katkı olarak karşılayabiliriz.¹⁴⁹

2.1.2 Eseri Yazma Amacı

Burton'nun eserini te'lif etme amacı; Kur'ân'ın toplanması sorununu Müslümanlar'ın gördüğü üzere, yeniden açıp araştırmak ve onların rivayetlerini Goldziher ve Schacht'ın çalışmaları ışığında yeniden değerlendirmektir.¹⁵⁰ Burton bu amacına matuf olarak Goldziher'in hadis ilmine yapmış olduğu katkılarında ve Schacht'ın Hz. Muhammed(s.a.v)'in hukuk geleneğiyle ilgili çalışmalarından söz etmiştir.¹⁵¹ Öte yandan Burton'un bir diğer amacı da Goldziher ve Schacht'ın bulgularını daha tafsilatlı bir şekilde fıkıh usûlünün, İslâm kaynağı düşüncesinin, İslâmî geleneğin geniş alanı içerisinde oynadığı rolü göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmaktır. Bu minvalde Burton'un en temel gayesi fıkıh usûlünün İslâmî geleneği şekillendirip şekillendirmediğini ve şekillendirdi ise nasıl şekillendirdiğini bilhassa Kur'ân metinlerinin toplanmasının tarihini nakleden kısmını araştırmaktır.¹⁵² Burton'un bu amaçlarını şöyle bir değerlendirmeye tabi tutarsak özelde Burton genelde ise Oryantalistler bizim kavramlarımızı değiştirme babında kendi düşüncelerini çok daha rahat bir şekilde savunma yoluna gitmişlerdir. Zira kavramlar muhatabın zihin dünyasını ele vermesi açısından büyük bir öneme haizdir. Mesela Burton hadis kavramı için "İslamic Tradition" ya da "Tradition" kavramlarını kullanmayı tercih eder. Bu kavram basit bir şekilde "gelenek" kelimesine tekabül eder. Hâlbuki sünnet, Hıristiyanlıktaki gelenek kelimesine tekabül etmez. Burton, rivâyetlerin arkasındaki fikri temelleri ve rivâyetlerin şekillenmesine etki eden saiklerin tespitini açığa çıkarmak için yeterli bilgiye sahip olduğunu,¹⁵³ "çözüm

¹⁴⁸ Richard C. Martin, "The Collection of the Qur'an by John Burton", *Journal of the American Academy of Religion*, C.47, N.3, 1979, s.460.

¹⁴⁹ Alan Jones, "The Collection of the Qur'an by J. Burton", *The Journal of Theological Studies*, C.29, N.2, 1978, s.626.

¹⁵⁰ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.5.

¹⁵¹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.5-6.

¹⁵² John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.6.

¹⁵³ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.7.

umulmadık ama henüz mümkün olmayan bir yerdedir”¹⁵⁴ ifadesiyle de Burton’un Kur’ân tarihi alanındaki bilinmeyen gerçekleri araştırıp ortaya çıkarmak istediği anlaşılmaktadır.

2.1.3 Kitabın Ana Fikri

Bu eserde Burton; İslâm hukuk ilimlerini, neshi, neshin çeşitlerini, Kur’ân’ın cem’i, ilk olarak toplanışı, sahâbelere nispet edilen mushaflar gibi Kur’ân tarihinin önemli konularını ele almıştır.¹⁵⁵ Burton diğer Oryantalistlerin aksine bazı görüşler öne sürmüştür. Bunlardan en önemlisi hâlihazırdaki Kur’ân-ı Kerim metninin Hz. Muhammed(s.a.v)’in bizzat kendisinin derlediđini¹⁵⁶ öne sürmesidir. Bundan ötürü, nesih olgusunun Müslümanlar tarafından ortaya atıldığını düşünmektedir. Müslümanlar’a göre Kur’ân Hz. Peygamber(s.a.v)’in vefatından sonra toplanmış¹⁵⁷ ve vefatından sonra Kitap haline getirildiği için nesh edilen âyetler mushafa dâhil edilmemişti. Bu yüzden de Müslümanlar bu görüşlerine dayanak oluşturmak için Kur’ân’ın toplanmasının ve bir Kitap haline getirilişinin Hz. Peygamber(s.a.v.)’den sonraki dönemlerde cereyân ettiğini iddia etmişlerdir. Burton’a göre Kur’ân-ı Kerim’in, Hz. Muhammed(s.a.v)’den sonraki süreçlerde de derlendiğini ifade eden rivâyetler¹⁵⁸ Müslüman fakihler tarafından tahrif edilmiştir. Fakihler, mevcut Kur’ân’da bulunmayan bazı fikhî hükümleri Kur’ân’a atfetmek için nesih teorisini kullanmışlardır. Bu yaklaşım, Kur’ân’ın toplanmasındaki

¹⁵⁴ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.7.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için ayrıca bkz. Haluk Songur, “John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur’an Adlı Eseri Özelinde-”, s. 204.

¹⁵⁶“Burton, mevcut haliyle bu Kur’ân’ın bizzat Muhammed tarafından bırakıldığını farz eder.” İçin bkz. Harald Motzki, “Kur’ân’ın Cem’i: Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme”, s. 142. Alan Jones de Burton’un kitabının, “Bize inen Mushaf’ın (yazılı metnin) bizzat Hz. Muhammed tarafından derlendiğini ve neşredildiğini iddia ettiğini” ifade etmiştir. Bkz. Alan Jones, “The Collection of the Qur’an by J. Burton”, s. 625. “Bugünkü elimizde mevcut bulunan Kur’ân’ı, Hz. Muhammed’in kendisi ortaya çıkarmıştır.” Bkz. Richard C. Martin, “The Collection of the Qur’an by John Burton”, s. 460. Madelung da Burton’un *The Collection of the Qur’ân* isimli eserinin temel tezini, “Kur’ân’ın Osman Mushaf’ı denilen nüshasının üçüncü Halife Osman’ın yerine Hz. Muhammed’in kendisinin oluşturduğu” şeklinde olduğunu beyan etmiştir. Bkz. Wilferd Madelung, “The Collection of the Qur’an by John Burton”, *International Journal of Middle East Studies*, C.10, N.3, 1979, s.429.

¹⁵⁷“Vahyi derleme işi Peygamber’in vefatından sonraya ertelenmiştir.” Bkz. John Wansbrough, *Qur’anic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford University Press, Oxford, 1977, s.46.

¹⁵⁸“Burton, *Collection of the Qur’ân* adlı kitabında, tam da Müslümanlara ait ilgili rivayetlerin detaylı bir incelemesini sunmuştur.” Bkz. Harald Motzki, “Kur’ân’ın Cem’i: Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme”, s. 141.

peygamber rolünü yok etmeyi icap ettirmiştir ve Kur'ân tarihi Hz. Peygamber(s.a.v)'in vefatından sonraya ertelenmiştir. Bu suretle Burton neshi, Kur'ân'ın derlenmesinin neden Hz. Peygamber(s.a.v)'e atfedilmediğine bir sebep olarak görür.¹⁵⁹ Ayrıca Burton, “Bu rivayetlerin usûl bilginlerinin tartışmalarından neşet ettiğini göstermeye çalışmıştır. Söz konusu tartışmalar, İslam hukukunun iki temel kaynağının yani Kur'ân ve peygamberin sünnetinin otoritesi ve Kur'an ayetlerinin *neshi* meselesiyle alakalıdır. Bu yüzden Hz. Muhammed(s.a.v)'in ölümünden sonra Kur'ân'ın cem'ine dair bütün rivayetler mevzudur.”¹⁶⁰ C. Martin'e göre Burton'un bu argümanı; bilimsel ve mantıklıdır. Burton, erken dönem müfessirlerin rivâyetlerine eleştiri usûlünü dikkate almadan güvenmeye karşı çıkmıştır.¹⁶¹

Burton, Kur'ân tarihi ile ilgili bu önemli eserinde Kur'ân ve mushaf kavramları arasında da ayırmda bulunmuştur.¹⁶² Burton'a göre Kur'ân-ı Kerim tüm vahye tekabül ederken mushaf sadece bu vahyin bir cüz'üdür.¹⁶³ Burton, Kur'ân'ın eksikliğine vurgu yapmak için böyle bir yol izlemiştir. Nitekim Burton mushafı tanımlarken; “*the mushaf: an incomplete record*”¹⁶⁴ yani “*Mushaf: Kur'an'ın tamam olmayan kaydı*” tabirini kullanmıştır. Ayrıca Burton, Kur'ân'ın cem'i meselesinde, nesih konusunu da geniş bir şekilde ele almıştır. Bu konuyu ele alış tarzı biraz farklıdır. Bazen tarihsel anlamda konuyla ilgisi olmayan bir rivâyeti delil getirerek Kur'ân'ın mevsûkiyetini zedeleyecek değerlendirmelerde bulunmaktan geri durmamıştır. Kur'ân'ın cem'inin nesihle olan bağlantısına odaklanan Burton'un mülâhazasına göre nesih olgusu, açıkça Kur'ân'ın eksikliğine işaret eder. Çünkü Kur'ân vahyin tamamıdır. Kur'ân mushaf haline getirildiğinde nesh edilen âyetler, bu mushafa

¹⁵⁹ Hamed Purrostami, “Examination of the View”, *Review of European Studies*, 2017, C.9, No.1, , s.255. Ayrıca bkz. Wilferd Madelung, “The Collection of the Qur'an by John Burton”, s.430.

¹⁶⁰ Harald Motzki, “Kur'an'ın Cem'i: Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme”, s. 141.

¹⁶¹ Richard C. Martin, “The Collection of the Qur'an by John Burton”, s.460.

¹⁶² İsmail Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar”, s.122.

¹⁶³ Haluk Songur, “John Burton (1929-) -The Collection Of The Qur'an Adlı Eseri Özelinde-”, s. 208. “Ona göre Kur'ân tarafından Hz. Peygamber'e vahyedilen her şey “Tanrının Kitabı” olarak ifade edilmiştir. Yine *Kitab* kelimesi fiziki bir nesneye değil bir fikre işaret etmektedir. Tevarüs edilmiş kitab veya yazılı sahifeler “Mushaf” olarak isimlendirilmiştir.” Bkz. İshak Kızılaslan, *Çağdaş Oryentalist Düşüncede Kıraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur'ân Örneği*, s.84.

¹⁶⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.105.

dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda Burton, konuya örnek teşkil etmesi hasebiyle zina ile ilgili rivayetlere yer vererek, nesih ve Kur'ân'ın Cem'i meselesindeki ilişkiyi tafsilatlı bir şekilde ele almıştır. Tezimizin ilerleyen kısımlarında bu konuyu derin bir incelemeye tabi tutacağız ve Burton'un iddialarını İslâmi rivayetleri göz önünde bulundurarak değerlendireceğiz.

2.1.4 Eserin Bölümleri

Eser iki bölümden teşekkül etmektedir:

Birinci Bölüm: Kur'ân ve İslam Hukuk İlimleri

- 1.Giriş,
 - 2.İslâm Hukuk İlimleri,
 - 3.Neshin Alt İlimleri,
 - 4.Neshin Üçüncü Çeşidinin Ortaya Çıkış Arka Planı,
 - 5.Mushaf: Kur'ân-ı Kerim'in Tamam Olmayan Kaydı,
- İkinci Bölüm: Kur'ân-ı Kerim Metinlerinin Tedvin Tarihi,
- 6.İlk Derleme,
 - 7.Osman'ın Derlemesi,
 - 8.Kur'ân Tedvinleri: Bir İnceleme,
 - 9.Kur'ân'ın İsnâdı, Mushaf'ın Mütevatirliği,
 - 10.Genel Sonuçlar.¹⁶⁵

Wansbrough'un ifade ettiğine göre, Burton'un asıl argümanları şunlardır:

1. İslâm Hukuku (Fıkıh), delillendirmede (yani Kur'ân ve Sünnetten delil arayışında) hükümlerin bir külliyatı olarak yorumlanabilir.
2. Sünnet'in Kur'ân'la ilişkisi yorumlama ile ilgilidir.(tefsiri)
3. Kaynak olarak Kur'ân, mushaftan (belge niteliğindeki Kur'ân) tefrik edilmelidir.

¹⁶⁵Bkz. John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, "Contents".

4. Kur'ân'ın nasıl düzenlendiği ile ilgili İslâmî rivayetler kurgusaldır, sabittir ve bilhassa Hz. Peygamber'i bu sürece dâhil etmemiştir.
5. Bu kurgusal nitelik nedeniyle, aslına bakılırsa var olan Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e ait olan edisyon olduğunu farz etmeliyiz.¹⁶⁶

Wansbrough yukarıda listelenen argümanları detaylı bir şekilde izah etmiştir.¹⁶⁷ Wansbrough, Burton'un Kur'ân'ın düzeltilmiş metinleriyle ilgili rivâyetlerin şüpheli ve büyük bir olasılıkla uydurma olduğu argümanına kesinlikle katılır. Fakat öte taraftan Wansbrough, Burton'un Hz. Peygamber(s.a.v)'in derleme ile ilgili sürece dahil edilmemesi fikrine pek katılmaz.¹⁶⁸

2.1.5 Rivayetleri Ele Alış Üslûbu

Genel olarak Burton inceleme ve değerlendirmelerini yaparken İslâmî kaynaklara başvurmuştur.¹⁶⁹ İslami kaynaklardaki rivâyetleri ele alış üslûbu ise Burton'un mensubu olduğu Revizyonizm¹⁷⁰ akımından izler taşımaktadır. Zira Burton Avrupalı araştırmacıları Müslümanlar'a ait rivâyetleri istekli bir şekilde kabul etmeleri konusunda eleştirmektedir.¹⁷¹ Burton, sahih rivayetler arasından seçkide bulunarak¹⁷² işine yarayan bilgiyi alıp o bilgiyi ait olduğu bağlamdan çıkararak bambaşka bir hüviyete kavuşturmuştur.

¹⁶⁶ John Wansbrough, "The Collection of the Qur'ân by John Burton", s.370.

¹⁶⁷ John Wansbrough, "The Collection of the Qur'ân by John Burton", s. 370-371.

¹⁶⁸ John Wansbrough, "The Collection of the Qur'ân by John Burton", s. 371.

¹⁶⁹ Kemal Gözütok, "Oryantalistlerin Kur'an Tarihine Bakışları", (AÜSBE/ Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/Tefsir Bilim Dalı, 2012), s.78.

¹⁷⁰ "Esasen özellikle klasik oryantalistik çalışmalara genelde hakim olan bu bakış, İslâm kaynaklarına yönelik "radikal revizyonist" diye nitelenebilecek bir yaklaşımdır. Bu yöntem veya yöntemlerin temsilcileri arasında Ignaz Goldziher, J. Schacht, John Wansbrough, Theodore Nöldeke, Kenneth Cragg, Patricia Crone, G.H.A Juynboll, Harald Motzki, Michael Cook, Uri Rubin, Andrew Rippin, John Burton vb. gibi, her biri bir "ekol" ve "okul"a mensup, önde gelen şarkiyatçıları sayabilmek mümkündür." Bkz. Özcan Hıdır, "Oryantalizmin Günümüzde İslâmî Metinleri (Kur'an ve Sünnet) "Yeniden Okuma"daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi", s.12.

¹⁷¹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.219.

¹⁷² Muhammad Feroz-ud -Din vd., "Orientalists' Approach to Qur'ânic Text in the 20th Century", s.25.

2.2 İslâm'ın Kaynağına İlişkin Mülâhazaları

Burton eserinin giriş bölümünde; klasik İslam'ın köklerini Avrupalı biginlerin belirttiği gibi ilahi vahye dayandırdıktan sonra tıpkı Yahudilikteki hayati sistemin hukuk olduğu gibi, batılı bilginlerce uzun süre bilinen bir gerçeğin, yani Müslümanlar'ın sahip olup İslam'ın bildirdiği hukukun iki eşit kaynaktan, Kur'ân (Islamic Scripture) ve hadisten (Islamic Tradition), geldiğini ifade etmiştir.¹⁷³ Hukukun kaynağının, Hz. Muhammed(s.a.v)'den sonraki ilk iki yüzyılda¹⁷⁴ bir dizi faal âlimlerin emeklerinden doğduğunu ve bunun şeri'a diye isimlendirilip şeri'anın detaylandırılıp adlandırılmasına da fıkıh dendiğini beyan etmiştir.¹⁷⁵ Burton Kur'ân-ı Kerim ve sünnetle ilgili kısaca malumat verdikten sonra Kur'ân-ı Kerim'in çifte muhafazasına yani yazılı ve sözlü muhafazalarına değinir. İslam kendi peygamberini iki yönden okuma yazma bilmeyen biri olarak tanımlar. Okuma ve yazma bilmemesine rağmen Hz. Muhammed(s.a.v), yirmi küsur yılı aşkın umumi faaliyeti boyunca, aldığı vahyin her özel parçasının yazımını hemen kaydetmek için bir dizi kâtibî görevlendirmiştir.¹⁷⁶ Burton bu cümleleriyle açıkça Resûlullah(s.a.v)'in okuma yazma bilmemesine rağmen Kur'ân'ın toplanması gibi ciddi bir işi nasıl başardığını tenkit etmektedir. Okuma yazma bilmemesine rağmen ifadeleriyle bu görüşünü bariz bir şekilde beyan etmektedir. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir. Evet, Nebi (s.a.v) ümmî idi. Fakat bu demek değildir ki Allah'ın Resûlü (s.a.v) aldığı vahyi koruma gücüne sahip değildi. Bilakis Hz. Muhammed (s.a.v) aldığı vahyi hafızasında tutup hemen akabinde vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. Başka meşhur rivâyete göre de Hz. Muhammed(s.a.v) vahiy aldığı süre zarfında, tüm vahyi Ruhu'l Kudüs'e okumuştur ve Nebi(s.a.v)'nin hafızası Kur'ân-ı Kerim'in bereketiyle tezyin edilmiştir.¹⁷⁷ Aslında Hz. Muhammed(s.a.v)'in ümmî vasfı Kur'ân-ı Kerim'in ilahi oluşuna

¹⁷³ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.3.

¹⁷⁴ “Schacht İslam hukukunun, teknik anlamda, hicrî ilk yüzyılın büyük bölümünde mevcut olmadığı ve hukukun, tıpkı Peygamber döneminde olduğu gibi, dini sahanın dışında kaldığı kanaatindedir.” Bkz. Talip Türçan, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.4, 2004, s.65.

¹⁷⁵ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.3.

¹⁷⁶ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.4.

¹⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*(çev.Abdülaziz Hatip,Mahmud Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul, 2018, s.43.

delâlet etmektedir. Burton burada farkında olmadan Kur'ân'ın ilahi olduğunu, zira Hz. Muhammed'in okuma yazma bilmediğini bu nedenle de Resûlullah'ın bu vahyi Allah'tan aldığını kabul etmiştir. İslâm peygamberinin vahyi tebliğ etmeden önce okuma yazma bilmemesi ilâhi hikmetin bir tezahürüdür. Şayet Allah'ın elçisi okur-yazar olsaydı O'nun risaletini reddedenler Hz. Muhammed(s.a.v)'in tebliğ ettiği vahyi önceki kutsal kitaplardan aldığını iddia edeceklerdi.¹⁷⁸

2.3 İslâm İlimlerine Bakışı

Burton “İslâm hukuk ilimleri” başlığı altında İslâmî ilimlerin teşekkülünden bahsetmiştir. Öncelikle fikhın alanından -yani İslâmî ilimlerin sultanı olan ve gelişmesini ilk olarak tamamlayan ilmin- ve şu an bildiğimiz fikhın oluşum sürecini hicretten sonra ikinci yüzyılda tamamladığından, fikhın, sık sık çatışan mezheplerin ve sistemlerin münferit olarak gelişip müstakil olarak hilafetin ana şehirleri olan Irak ve Hicaz'da kurulduğundan bahsetmiştir. Burton ilerleyen satırlarda oluşan bu fikhın aslında ilmi grupların kendilerinden öncekilerden miras kalan Kur'ân ve sünnet bilgileri ve geniş bir çevreye yayılan yerel Kur'ân ilmiyle beraber Mekke, Medine, Basra ve Kûfe 'de -fıkıh okullarının ana umdesini teşkil eden şehirler- kurulduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹ Burton pek tabii fıkıh alanıyla ilgili bu düşüncelerini Schacht'tan etkilenecek ifade etmiştir ki, Burton eserinin giriş kısmında te'lif ettiği bu eserinin Goldziher ve Schacht'ın çalışmaları ışığı altında değerlendirilerek oluşturulduğundan bahsetmişti. Muhammed Mustafa el-A'zami ise Oryantalist Schacht'a Reddiye babında yazdığı kitapta şu veciz cümlelerle duruma şöyle bir açıklama getirir: Schacht *An Introduction to Islamic Law* adlı eserinde açıkça şu iddiayı dile getirir: “İlk Halifeler kadılar tayin etmemişlerdir” ve bir başka yerde “Emeviler, müslüman hakim veya kadıları tayin etmekle önemli bir adım atmışlardır”. Bu fikir onu şu sonuca götürür: “I. Asrın büyük bir bölümünde İslâm Hukuku, terimin kullanıldığı teknik anlamda, henüz mevcut değildi.” Aynı görüş “*The Origins of Muhammadan Jurisprudence*” ' da da

¹⁷⁸ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s.135.

¹⁷⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.8.

ifade edilmektedir: “Hukuki Hadislerin mevcudiyeti, bizi sadece yaklaşık hicri 100 senesine kadar geri götürür; o tarihlerde İslâm Hukuk düşüncesi Emevîler’in son dönemleri ile halihazırda mevcut olan çok sayıdaki hadislerde yansıtılan umûmi uygulamadan itibaren başlamıştır.”¹⁸⁰ El-A’zami daha sonra İslam’daki Hukuk sisteminin varlığını tespit etmek için Hz. Peygamber’in Hukuki Faaliyetleri, Hukuk Kitapları ve Hukuki Hükümler ve Birinci Asra Ait Fıkıh Literatürü başlıkları altında¹⁸¹ İslam hukukunun aslında peygamber dönemindeki varlığını kesin delillerle kat’i bir şekilde isbat etmiştir. Yani Schacht ve Burton’un iddia ettiği gibi İslâm hukukunun varlığı peygamberden sonraki dönemden ziyade, Hz. Peygamber(s.a.v) döneminde de varlığını sürdürmüştür.

Ortaya çıkan bu fıkıh mezhepleri zuhur ettikleri ortamın geleneğinden de istifade ederek ve kendilerine Kur’ân ve sünneti de kaynak olarak oluşumlarını tamamlayıp geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda, Kur’ân’ın önderliği altında metin çalışması kırâat ilmini, Kur’ân ayetlerinin yığılmış yorumları da te’vil ve tefsir ilimlerini meydana getirmiştir. Fıkıh ilmi de örnek bir Müslümanın yaşam tarzı olan; ana kaynakların emirlerini, yasaklarını, teşviklerini ve tavsiyelerini ihtiva eder.¹⁸² Fıkıh usûlünün bir alt ilmi olarak da nesih ya da el-nâsîh ve’l mensuh ortaya çıkmıştır.¹⁸³ Burton nesih ilminin ortaya çıkışını da Kur’ân ve sünnet arasındaki çelişkilere dayandırmaktadır. Tezimizin ilerleyen sayfalarında Burton’un Kur’ân tarihiyle ilgili rivayetleri nasıl değerlendirdiğini geniş bir şekilde ele alacağız fakat şunu belirtmemiz gerekir ki Burton rivayetleri değerlendirirken Kur’ân, sünnet ve fıkıh arasında çelişki¹⁸⁴ olduğunu, Müslümanlar’ın ise bu çelişkileri bertaraf etmek için nesih teorisini ortaya attıkları’ fikrini okuyucuya vermeye çalışmıştır. Zira nesih teorisi için de ‘Müslümanlar’ın sözde nesih teorisi(so-

¹⁸⁰ Muhammed Mustafa El-A’zami, *İslâm Fıkıhı ve Sünnet-Oryantalist Schacht’a Reddiye-* (çev.Mustafa Ertürk), İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.36.

¹⁸¹ Muhammed Mustafa El-A’zami, *İslâm Fıkıhı ve Sünnet-Oryantalist Schacht’a Reddiye-* (çev.Mustafa Ertürk), s.37-42.

¹⁸² John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.8-9.

¹⁸³ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.18.

¹⁸⁴ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.19.

called Muslim theories of abrogation)¹⁸⁵ ifadesini kullanmıştır. Akabinde, Burton Kûfeliler'in ve Şafii'nin nesih anlayışlarını açıklamıştır. Kûfeliler'e göre Kur'ân-ı Kerim'in kesin, belirli hükümleri Kur'ân-ı Kerim'in veya sünnet tarafından kurulmuş diğer hükümleri nesheder, kaldırır. Şafii ve takipçileri ise ; "Kur'ân-ı Kerim kendisinin nesheder fakat hadisi neshedemez, hadis hadisi nesheder fakat Kur'ân-ı Kerim'i neshedemez" görüşünü kabul etmişlerdir. Burton'a göre, nesih teorisinin şekillenmesinde rolü olan çok önemli etkiler doğrudan Kur'ân metinlerinin toplanmasının tarihinin rivayetleriyle de alakalıdır. ¹⁸⁶ Burton bu sözleriyle Kur'ân tarihiyle ilgili rivayetleri nesih teorisi bağlamında değerlendireceğini ifade etmiştir. Başka bir deyişle Burton, nesih teorisini referans göstererek 'Kur'ân'ın eksik olduğu'¹⁸⁷ düşüncesini te'kid etmek maksadıyla bu yola başvurmuştur. Burton'un bu yola başvurması objektiflikten uzak bir tutum olmakla beraber, Burton bu tavrıyla Nebi(s.a.v)'nin yaratıcısı ile ilişkisinde tenakuz meydana getirmeye çalışmaktadır.¹⁸⁸ Bu bağlamda Burton, Kur'ân ve mushaf kavramları arasında da keskin bir ayrıma gitmiştir, halbuki Kur'ân-ı Kerim'in mushaf olarak tavsif edilmiş olması mushafın noksanlığını telkin etmez bilakis vahyin suhurlar formatına konduğunun açık bir tezahürüdür.¹⁸⁹

2.4 Kur'ân ve Sünnet Telakkisi

Burton, "Müslümlar'ın Kur'ân-ı Kerim ve hadis üzerine birleşemediklerine, dahası, usûl çalışmalarında hicretten sonraki ikinci yüzyılın ikinci yarısında birden fazla meşru kaynak olduğuna, bazılarının ise bunu sorguladığına dair bir delil olduğu yönündeki"¹⁹⁰ ifadeleriyle Kur'ân ve sünnet arasındaki çatışmalara ve ihtilaflara vurgu yapmıştır. Burton bu sözlerini daha da ikna edici kılmak için Şafii'nin Tahsis teorisine ¹⁹¹ de atıfta bulunmuştur. Burton'a göre, Kur'ân ve sünnetin çatışması Şafii'nin maharetli ve yaratıcı

¹⁸⁵ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.18.

¹⁸⁶ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.18.

¹⁸⁷ Bkz. Zeynel Abidin Aydın, "Hz.Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi" (AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.132.

¹⁸⁸ Zeynel Abidin Aydın, "Hz.Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi", s.132-133.

¹⁸⁹ Zeynel Abidin Aydın, "Hz.Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi", s.135.

¹⁹⁰ John Burton , *The Collection of the Qur'ân*, s.19.

¹⁹¹ John Burton , *The Collection of the Qur'ân*, s.25.

teorisinin yani tahsisin (Exclusion) oluşması sonucunu doğurmuştur. Bu teoriye göre Kur'ân ve sünnet arasındaki çatışma sadece görünürdedir. Öbür türlü kabul etmek, sadece sünnete başvurmayla teyidi mümkün birçok Fikhî hükmün büyük çapta terkedilmesine neden olur.¹⁹² Aslında konuya şu zaviyeden bakmakta yarar vardır; ilk dönemlerde nesih, kapsamlı bir anlam yelpazesine sahipken Şâfiî'yle beraber nesih kelimesinin bu anlamları takyit edilmiştir.¹⁹³ Bu minvâlden bakılınca aslında Şâfiî tahsis teorisini neshin alanını daraltmak için ortaya atmıştır. Burton bu konu üzerinden yavaş yavaş nesih konusuna giriş yapmaya başlar ve eserinin ilerleyen satırlarında da göreceğimiz üzere nesih konusu üzerinden Kur'ân metinlerinin toplanişı yani Kur'ân tarihi ile bağlantı kurar. Ardından Burton Şâfiî'nin farkında olmadan şu hatayı yaptığını açıklar: “But by arguing that only Qur'an rulings had superseded Qur'an rulings, and that Qur'an rulings had superseded only Qur'an rulings; that only Sunna rulings had superseded Sunna rulings, and that Sunna rulings had superseded only Sunna rulings, he had unwittingly sharpened the sense of the separateness of the two sources.”¹⁹⁴

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere; Burton'un kanaatine göre, Kur'ânî hükümlerin sadece Kur'ân hükümleri tarafından, sünnete dair hükümlerin ise sadece sünnet tarafından neshedildiğini kabul etme Şâfiî'yi farkında olmadan bu iki kaynak arasındaki ayrılık mefhumunu keskinleştirmeye itmiştir. Şâfiî'nin kendisi bile bu müşkül duruma doğrudan değinme hususunda başarısız olmuştur.¹⁹⁵ Burton'a göre ‘The Sunna is the judge of the Book’ yani ‘Sünnet Kur'ân'ın hakimidir, Kur'ân'ın açıklayıcısıdır’ sloganı tamamen Şâfiî'nin konumunu aksettirir.¹⁹⁶ Filhâkika, Şâfiî'nin Kur'ân ve sünneti iki ayrı kaynak olarak telakki etmesi, Şâfiî'yi herhangi bir yanlışa düşürmemiştir, bilakis O'nu bütüncül bir nesih teorisine yaklaştırmıştır, nitekim Şâfiî içinde tenakuz barındırmayan bir nesih kuramı oluşturmuşken aynı zamanda hadisin otoritesini de kuvvetlendirmek için yaşadığı dönem

¹⁹² John Burton , *The Collection of the Qur'an*, s.25.

¹⁹³ Nail Okuyucu, “Şâfiî'nin Kaynak İçi Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri” , s.4.

¹⁹⁴ John Burton , *The Collection of the Qur'an*, s.28.

¹⁹⁵ John Burton , *The Collection of the Qur'an*, s.28.

¹⁹⁶ John Burton , *The Collection of the Qur'an*, s.29.

boyunca da muhaliflerini bazı meselelerde ikna etmek zorunda kaldı. Bunlardan birincisi Kur'ân-ı Kerimde her hükmün hâlihazırda var olduğunu ve hadise itibar edilmeyeceğini savunan muhalif görüştür. İkincisi ise Kur'ân-ı Kerim'in İslâm'ın memba'ı olduğu ve bu memba' ile tenakuz halinde olan sünnete itibar edilmemesi gerektiğini savunan görüştür. Üçüncüsü ise, Kur'ân-ı Kerim karşısında bulunan haber-i vahitlerin kaynak olarak telakki edilmemesi gerektiğini iddia eden görüştür. Şâfiî kendi dönemi içinde tüm bu iddialara cevap vermek için Kur'ân-ı Kerim ve hadis arasında bir özdeşlik oluşturmuştur ve bu aynîlik kelimî cephesinin iddialarına cevap verirken aynı zamanda İslâm hukukunun da yerini tahkim etmiştir.¹⁹⁷

2.5 Kur'ân'ın Cem'i ve Metinleşme Sürecine Yaklaşımı

John Burton'un Kur'ân'ın toplanışıyla ilgili en önemli fikri, elimizde bulunan hâlihazırdaki Kur'ân'ın Hz. Muhammed(s.a.v) tarafından düzenlendiğidir.¹⁹⁸ Schoeler de John Burton'un teorisini; Kur'ân'ın son derlemesinden Hz. Peygamber(s.a.v)'in kendisinin sorumlu olduğunu ve Burton'un İslâmi rivayetlerin her birinin uydurma olduğunu açığa çıkardığını ifade etmiştir.¹⁹⁹ Burton'a göre, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed(s.a.v)'in vefatını takip eden yıllarda derlendiğini ifade eden rivâyetler Müslüman fâkihler tarafından tahrif edilmiştir. Fâkihler, mevcut Kur'ân'da bulunmayan bazı fikhî hükümleri Kur'ân'a atfetmek için nesih teorisini kullanmışlardır. Bu yaklaşım, Kur'ân'ın toplanmasındaki peygamber rolünü yok etmeyi icap ettirmiştir ve Kur'ân tarihi peygamberin vefatından sonraya ertelenmiştir. Bu suretle Burton neshi Kur'ân'ın derlenmesinin neden peygambere atfedilmediğine bir sebep olarak görür.²⁰⁰ Burton Kur'ân'ın cem'iyile ilgili hadislerle bağlantılı olarak da şu izahı yapmıştır: “Avrupalı araştırmacılar Kur'ân'ın toplanmasıyla alakalı hadisleri incelediler en sonunda sadece bir

¹⁹⁷ Nail Okuyucu, “Şâfiî'nin Kaynak İçerisi ve Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri”, s.6.

¹⁹⁸ Harald Motzki, “Kur'ân'ın Cem'i: Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme”, s.142; Hamed Purrostami, “Examination of the View”, s.254.

¹⁹⁹ Gregor Schoeler, “The Codification of the Qur'an: A Comment on the Hypotheses of Burton and Wansbrough”, s.779.

²⁰⁰ Hamed Purrostami, “Examination of the View”, s.255.

tanmesini doğru olarak kabul ettiler. Bu bir bakıma yanlıştır. Müslüman rivayetleri aslında ihtilaf içinde değildir, aksine bir ittifak söz konusudur.”²⁰¹

Burton, *The Collection Of The Qur’ân (Kur’ân-ı Kerim’in Toplanması)* adlı eserinin ikinci bölümünü Kur’ân-ı Kerim metinlerinin toplanmasının tarihine hasretmiştir. Burton bu bölümde; Kur’ân’ın Hz. Peygamber(s.a.v.)’den sonraki cem’ini; Kur’ân-ı Kerim’in ilk derlenişi ve Hz. Osman’ın derlemesi şeklinde iki kategoriye ayırmıştır. Burton Kur’ân derlemelerine ilişkin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında Kur’ân-ı Kerim metinlerinin toplandığının fakat ikisinin de metinleri istinsah etmek için herhangi bir adım atmadığını iddia etmiştir. Buna binaen de sahâbe mushafı ortaya çıkmıştır.²⁰² Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in ilk derlemesinin amacı dağınık halde bulunan bireysel vahiy parçalarını tek bir yerde toplamaktır. Hz. Osman’ın derlemesinin amacı ise Müslümanlar’ı tek bir metin üzere birleştirmektir.²⁰³ Burton, Kur’ân’ın sağlam ve sabit bir isnadla Osman’dan itibaren Peygamber’e O’ndan da Cebrail(vahiy meleği)’e uzandığını ifade eden şu cümlelere yer veriyor: “The text of the Book of God has thus been traceable, since ‘Uthman’s day, back to the Prophet and from Him to Gabriel, the angel of the revelation, by means of an absolutely reliable and unshakable isnad.”²⁰⁴

Genelde oryantalistler Kur’ân’ın hangi halife zamanında derlendiği hususunda kesin bir görüş bildirmemişlerdir. Nitekim Burton da Kur’ân’ın cem’inin tam olarak hangi halife döneminde cereyan ettiğine dair kesin bir fikir beyan etmemiştir.²⁰⁵ Burton Hz. Peygamber(s.a.v.)’in vefatından sonraki Kur’ân derlemelerine ilişkin rivâyetlerin de çelişkili olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁶

²⁰¹ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.160.

²⁰² John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.212.

²⁰³ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.212.

²⁰⁴ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.157.

²⁰⁵ İshak Kızılaslan, “Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu: *The Encyclopaedia Of The Qur’ân Örneği*”, s.75.

²⁰⁶ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.229.

2.5.1 Kur'ân'ın İlk Derlenişi (The First Collection)

Kur'ân'ın ilk olarak toplanması mevzusunda Burton Kur'ân tarihi açısından Müslümanlar tarafından şu üç fikrin tartışma konusu olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷

Birincisi, şimdiki Kur'ân metnlerinin, yani mushafın tamamlanmadığıdır. Burada şu husus câlib-i dikkattir. Burton, Kur'ân ve mushaf kavramları arasında defaatle ayırma gitmiştir, halbuki daha evvel de izah ettiğimiz gibi Kur'ân ve Mushaf aynı şeylerdir, zira Hz. Muhammed(s.a.v)'in Allah'tan aldığı tüm vahiy Kur'ân-ı Kerim olarak tavsif edilmiş olmakla beraber bu adlandırma Hz. Muhammed(s.a.v)'den sonraki dönemlere kadar kullanılagelmiştir. Fakat diğer dönemlerde Kur'ân-ı Kerim'i yazılı olduğu hurma dalları, kemik küreklerinden toplanarak Kur'ân-ı Kerim tek bir mushafta toplanmıştır.²⁰⁸ Yani, mushaf sadece Kur'ân vahyinin iki kapak arasına alınmış halidir. İlk halife zamanına kadar, inen tüm vahiy için Kur'ân-ı Kerim kelimesi tercih edilmişken, mushaf da tüm bu vahyin kitap formatına dönüştürülmüş şeklini aksettirir.²⁰⁹ Burada şu soru akıllara gelebilir. Peki, neden Hz. Peygamber(s.a.v) Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi gibi önemli bir işi hayattayken yerine getirmemiştir? Burton eserinin ilerleyen satırlarında bu soruyu uzun uzadıya tartışmaktadır ve bu durumun Kur'ân'ın eksik oluşunu ve otantikliğini zedelediğini ifade etmektedir, halbuki bu durumun izahı oldukça kolaydır. Hz. Muhammed(s.a.v) hâlihazırda devam eden vahiy sürecinin içerisindeydi ve vahiy tamamlanmadan da Kur'ân'ı bir kitap formuna dönüştürmek beraberinde bazı problemleri de ortaya çıkaracaktı. Çünkü nesh edilen âyetler vardı ve bu âyetlerin yerine başka ayetler nâzil olunca mensuh ayetlerin bir hükmü kalmıyordu.²¹⁰ Buna matuf olarak Nebi(s.a.v), bu tür bir karmaşaya mahal vermemek için Kur'ân'ın derlenme işini büyük bir hassasiyet ve titizlikle yürütmüştür. Zaten Nebi(s.a.v)'in vefatının hemen akabinde sahabe-i güzide Kur'ân-ı Kerim'i mushaf haline

²⁰⁷ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.117.

²⁰⁸ Zeynel Abidin Aydın, "Hz. Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi", s.127-128.

²⁰⁹ Zeynel Abidin Aydın, "Hz. Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi", s.129.

²¹⁰ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü Ve Kirâati*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018, s.164.

getirme işini özenle ifa etmişlerdir.²¹¹ Nitekim konuyla alakalı olarak Muhammed Mustafa el-A'zami'nin de değerlendirmesine göre Hz. Muhammed(s.a.v) döneminde nâzil olan vahyi kitap formatına koymak bazı müşkülleri de beraberinde getirebilirdi, zira hükmü kaldırılan âyetler vardı. Fakat kullanımı pratik olan malzemelere vahyin yazılması âyet ve sûre tertibinde de kolaylık sağlamıştır. Hz. Muhammed(s.a.v)'in vefatının hemen akabinde de vahyin sona ermesiyle Kur'ân-ı Kerim kitap formatına sokulmuştur.²¹² Mehmet Emin Maşalı da serdettiğimiz fikirlere benzer bir izahatta bulunmuştur. O'na göre Kur'ân'ın mushaf haline getirilmemesinin birçok nedeni vardır, şöyle ki: “Bu rivayetlerin de delalet ettiği üzere Hz. Peygamber(sav.) hayatta iken vahiy yazıya aktarılmış olsa da bu dönemde Kur'an-ı Kerim, iki kapak arasında bir araya getirilmemiştir. Kur'an'ın bu süreçte cem edilmemesinin neden ve niçinleriyle ilgili farklı açıklamalar ileri sürülmüştür. “Cemden maksadın vahiy malzemesini koruma altına almak olduğu, Hz. Peygamber'in(sav.) hayatta olduğu süreçte ise böyle bir problemin söz konusu olmadığı”, “henüz vahiy tamamlanmadığından bazı ayetlerin nesh edilebileceği, yani Kur'an nassının nihaî şeklinin belirginleşmediği”, “vahyin nüzûlünün devam ettiği ve tertibin de nüzûl sırasına göre olmadığı”, “vahyin tamamlanması ile Hz.Peygamber'in(sav.) vefatı arasındaki sürenin vahiy malzemesini derlemeye imkân tanıyacak kadar geniş olmadığı”, ileri sürülen nedenlerin en başta gelenleridir. Pek tabii yazılı vahiy metinlerinin Hz. Peygamber(sav.) zamanında bir araya getirilmemiş olması vahiylere o dönemde yazıya aktarılmadığı anlamına gelmez, sadece ve sadece yazılan metinlerin dağınık bir halde bulunduğu ve bir araya toplanmadığına delalet eder. Zira Hâris el-Muhâsibî'nin (ö.243/857) de dediği gibi “Kur'an-ı Kerim'in yazımı sonradan ortaya çıkmış bir mesele değildir. Çünkü Hz. Muhammed(sav.) onun yazımını emretmekteydi. Ancak bu yazım işi dağınık bir biçimde taşlara, kürek kemiklerine ve hurma dallarına yapılmaktaydı.”²¹³

²¹¹ Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, C.2, s.311-313.

²¹² M.Mustafa El-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* (çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.117.

²¹³ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi Ve İmlâsı-*, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s.46.

İkinci olarak Burton Kur'ân'ın ilk etapdaki toplanma sürecini şöyle yorumlamıştır: ” Birbirleriyle aynı olmayan bir sürü düzeltilmiş metnin bir araya getirilmesiyle ve müstakil olarak Hz. Muhammed'in akranları tarafından organize edilmiştir.” Bu ifadeleri değerlendirecek olursak şöyle bir sonuca ulaşırız: Hz. Muhammed(s.a.v) 'in arkadaşları Nebi'den bağımsız bir şekilde Kur'ân'ı düzenlemediler, bilakis Resûlullah(s.a.v) vahiy ışığında surelerin yer tesbitini ashaba bildirmiştir. “Peygamber'in vahiyle ilgili birçok görevi vardı: O ilahi telakkinin aracıydı, sıhhatli bir derlemeyi yürüten, gerekli açıklamaları yapan, toplum çapında yayılmayı teşvik eden ve sahabelerine öğreten kimseydi. Doğal olarak Allah bu veya şu ayetin anlamını açıklamak için yeryüzüne inmemiştir; “Onu açıklamak sana (Muhammed) ait,” demek yerine “Onu açıklamak bize ait,” demekle Allah, Peygamber'e -onun bir tahmini olarak değil daha ziyade bizzat Allah'tan gelen ilahi bir ilham olarak- bütün ayetleri açıklama hususunda tam bir yetki vermektedir. Kur'ân'ın derlenmesi hususunda da aynı şey geçerlidir. Ezberlemeden hemen sonra okuma, derleme, öğretme ve açıklama Peygamber'in Peygamber olması hasebiyle öncelikle amaçları haline geldi; O bu görevleri büyük bir kararlılıkla ifa etti ve O'nun çabaları da Allah tarafından teyit edildi.”²¹⁴

Üçüncü olarak tartışılan husus ise şudur: Fıkhın kaynaklarının- Kur'ân ve Sünnet- temelinde çatışma vardır. Burton bazı Müslümanlar arasında cereyan eden bu tartışmayı öne sürerek kafa karışıklığı oluşturmayı amaçlamıştır. Burton'un ve bazı Müslümanlar'ın iddia ettiğinin aksine Kur'ân ve Sünnet arasında çatışma değil bilakis tam bir uyum vardır. Çünkü Kur'ân vahiy kaynaklı bir kitaptır ve Allah, Cebrail vasıtasıyla bu vahyi Resulü'ne bildirmiştir.²¹⁵ Hz. Peygamber(s.a.v) de bu vahyi insanlara tebliğ etmiştir. Zira bu husus Kur'ân'da şöyle bildirilmiştir: “Ey peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun.”²¹⁶ “Kur'ân-ı Kerim'e göre (53/Necm,3-4) “Muhammed kendi tutkularına göre hiçbir şey konuşmaz. Hepsi, vahyedilenden bir vahiyden

²¹⁴ M.Mustafa El-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* (çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli) , s.87-88.

²¹⁵ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s.67.

²¹⁶ Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, C.2, s.311-313.

başkası değildir.”²¹⁷ Hz. Peygamber(s.a.v)’in tebliğ hususundaki bu hassasiyeti de göz önünde bulundurulursa Hz. Peygamber(s.a.v)’in vahiy dışında herhangi bir şey söylemesi mümkün müdür? Başka bir deyişle Hz. Peygamber(s.a.v)’in söylediği sözler de vahyin ışığı altındadır, vahyin sınırları dışına çıkması düşünülemez. Tüm bunlara binaen, Burton’un öne sürdüğü görüş nesnellikten uzaktır.

Burton belirttiği bu üç fikrin hemen akabinde Abdullah b. Ömer’den nakledilen şu ifadeye yer vermiştir: “Abdullah b. ‘Umar reportedly said, ‘Let none of you say, ‘I have got the whole of the Qur’ân.’ How does he know what all of it is? Much of the Qur’ân has gone[d h b]. Let him say instead, ‘I have got what has survived.’” “

Hiç kimse ben Kur’ân’ın tümüne sahibim diyemez. O hepsinin bu olduğunu nasıl bilebilir, Kur’ân’ın çoğu gitmiştir, bunun yerine ben var olan Kur’ân’a sahibim deyin” .²¹⁸ Fakat İmam Süyûtî, Abdullah b. Ömer’in bu sözünü nasih-mensuh meselesinde beyan etmiştir. Başlangıçta Kur’ân olarak okunan ama daha sonra nesih ile kaldırılan ayetler mevcuttur. O yüzden ben Kur’ân’ın hepsini biliyorum ya da bende Kur’ân’ın tamamı var demeyin. Çünkü Kur’ân olarak gördüğümüz çok şey sonradan gitti. O yüzden ‘yanımda veya bilgimde zahirde var olan Kur’ân bulunmaktadır’ deyin.²¹⁹ Görüldüğü üzere İbn Ömer’in bu sözü nesih ve mensuh konusuyla doğrudan alakalıdır. John Burton İbn Ömer’den naklettiği bu sözü Kur’ân’ın ilk toplanması mevzusunda delil getirmiştir, halbuki bu rivayet Kur’ân’ın eksik toplanışı mevzusuyla alakalı değil de Kur’ân’ın belli yerlerinin nesh edilmesiyle alakalıdır. Kanaatimizce Burton, kendi argümanına delil oluşturması hasebiyle İbn Ömer’in bu çarpıcı sözlerini ‘Kur’ân eksiktir’ bağlamında telakki edilsin diye Kur’ân’ın ilk toplanışı bahsinde dile getirmiştir. Fakat bu bilimsel bir tavır değildir. Nesnellikten uzak bir tutumdur.

²¹⁷ Komisyon, *Kur’an Yolu Tefsiri*, C.5. s.158-159.

²¹⁸ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.117.

²¹⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî , *el-İtkan fi ulumi'l-Kur’ân*(thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, El-heyetü'l Mısriyye), 1974, C.3, s.81-82.

2.5.2 Derleme İşinde Zeyd b. Sabit'in Önemi

Derleme ve istinsah gibi mühim işlerde Zeyd b. Sabit'in hayati fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda, Zeyd b. Sabit'in faaliyetleri hem Müslüman hem de gayr-i Müslim araştırmacıların merakını celbetmiştir.²²⁰ Burton, Nöldeke'nin Zeyd'in derleme işindeki rolünü abarttığını düşünmektedir. Çünkü Burton'a göre Zeyd sadece birinin ezberinde olan âyeti yerine koymuştur. Nitekim Zeyd vahyin bir parçası olarak bildiği ve sahabeden de hiçkimsenin sahip olmadığı o âyeti fark etti. Ancak sonunda bu âyetin bir adamın zihninde olduğunu ortaya çıkardı ve bu âyet iki şahitle birlikte ispat edildi.²²¹ Burton Hz. Zeyd b. Sabit'in Kur'ân-ı Kerim'in derlenmesiyle alakalı ifadesine şu şekilde atıfta bulunmuştur: "Peygamber vefat etti ve Kur'ân tek bir yerde bir araya getirilmemişti, derlenmemişti." Burton İbn Ömer ve Zeyd ile ilgili verdiği rivâyetlerden şu ısrar edici motifleri çıkarmıştır: " Muhammed'in Kur'ân metinlerini toplamadaki ve düzenlemesindeki başarısızlığı ve noksanlığı telkin etmesi."²²² Hâlihazırda vahiy devam ederken Peygamber'in Kur'ân'ı Mushaf haline getirmesi imkân dâhilinde değildir. İsmail Cerrahoğlu da bu durumu şöyle izah etmiştir: "Fakat bu vahiy, Peygamber'in hayatı müddetince devam edeceğinden bir kitap halinde bir araya getirilemiyordu. Kur'ân'ı Kerim'in iki kapak arasında resmi bir mecmua veya bir kitap halinde toplanabilmesi ancak o muhterem zatın vefatından sonra mümkün olabilmiştir."²²³ Öte yandan bazı âyetlerin neshedilme ihtimaline karşı Hz. Muhammed(s.a.v) Kur'ân-ı Kerim'i mushaf haline getirmekten imtina etmiştir.²²⁴ Buna ilaveten, Burton'un Zeyd'in bu sözünü dayanak göstererek Kur'ân eksikliğine vurgu yapması pek bir şey ifade etmemektedir çünkü Peygamber zaten hayattayken derleme işini bizzat üstlenmiştir. Zeyd'in rivayetinde de, "yazılmış kelimesinden ziyade derlenmiş kelimesinin kullanımı dikkat çekmektedir. Hattabi bu rivayetin yorumunda şöyle demektedir: Bu

²²⁰ İshak Kızılaslan, "Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur'ân Örneği", s.78.

²²¹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.119-120.

²²² John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.118.

²²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s.63.

²²⁴ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü Ve Kıraati*, s.164.

rivayet, hususi vasıfları haiz hususi bir kitabın olmadığına delalet etmektedir. Gerçekte Kur'ân'ın tamamı Nebi(s.a.v.)'in hayatı zamanında yazıya geçirilmişti, fakat ne tamamı bir araya getirilmiş ne de sureleri tertip edilmişti.”²²⁵

Burton'un yukarıda bahsi geçen iki önemli rivayete yer vermesi Kur'ân'ın noksanlığını telkin etme gayretini gözler önüne sermektedir. Lakin bu tavır serdettiğimiz açıklamalar üzere objektiflikten tamamen uzak bir bakış açısıyla ortaya konmuş mesnetsiz görüşlerdir.

Burton akabinde ilk halife ve sahâbeler arasındaki – Kur'ân-ı Kerim'in toplanmasıyla ilgili- diyalogu olduğu gibi aktarmıştır, ²²⁶ bu hadis bizim de kaynaklarımızda şöyle geçmektedir:

“Hz. Zeyd b. Sabit demiştir ki: “İlk halife Hz. Ömer'in yanındayken bana Yemame Savaşı'nda şehit olanların haberini yolladı.” İlk halife Zeyd b. Sabit'e şöyle dedi: “ Hz. Ömer bana “Yemame savaşında Kur'ân-ı Kerim hafızlarının savaştan etkilendiklerini ve bu sebeple Kur'ân'ı Kerim'in yok olmasından korktuğunu ve bana senin Kur'ân'ı Kerim'i cem' etmeni uygun görüyorum” dedi. Hz. Ömer'in bu sözlerine karşılık ben de ona “Nebi'nin uygulamaya koymadığı bir faaliyeti benden yapmamı nasıl istersin?” diye karşılıklı bulundum. Hz. Ömer bunun hayırlı olduğunu belirttikten sonra ben de Hz. Ömer'in bu meseledeki ısrarı neticesinde “Allah bu konuda benim göğsümü açtı, ve çok geçmeden de arkadaşımın bunda gördüğü hayrı ben de görmeye başladım” dedi. Hemen akabinde ilk halife Zeyd b. Sabit'e “Sen akıllı, genç bir çocuksun. Sana herhangi bir töhmette de bulunulmamıştır. Aynı zamanda sen vahiy kâtibisin, öyleyse Kur'ân'ı araştır ve araştırdıklarını da topla”²²⁷ diye bir emirde bulundu. Bunun üzerine Zeyd b. Sabit şu sözleri sarf etmiştir: “Vallahi Hz. Ebû Bekir bana dağlardan herhangi bir dağın yükünü yüklenmemi isteseydi bu bana Kur'ân'ı toplamaktan daha kolay gelirdi.” Zeyd b. Sabit de benzer şekilde ilk halifenin verdiği tepkiyi verdi ve şöyle dedi:

²²⁵ M.Mustafa El-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* (çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli), s.117.

²²⁶ John Burton , *The Collection of the Qur'ân*, s.118-119.

²²⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî , *el-Müsned*, C.1, 57.

“Ben Nebi(s.a.v)’nin uygulamaya koymadığı faaliyeti nasıl yaparım?” dedi. İlk halife bana bu konuda müracaat ettiği sürece Allah bu konuda kalbimi açtı ve ben de bunda bir hayır görmeye başladım.” Böylece, Hz. Zeyd b. Sabit “Kur’ân-ı Kerim’i yazılı hurma yapraklarından, derilerden ve insanların hıfzında olanlardan topladım” dedi.”²²⁸

Burton bu hadisi şöyle yorumlamıştır:

“ İlk halife, Hz. Ömer’in teşebbüsüyle, değişik rivayetlerdeki metinleri ilk derleyen kişi olduğu haberiyle bağdaşılıyor.” ²²⁹ Fakat daha evvel de belirttiğimiz gibi Burton Kur’ân’ın ilk olarak hangi halife döneminde derlendiği hususunda kesin bir yargıda bulunmamıştır.

Daha sonra Burton yukarıda bahsi geçen iki motiften biri olan Peygamber’in metinleri toplamayıştından yakınmıştır. Hz. Peygamber(s.a.v) vahiy almaya devam ederken Kur’ân metinlerini nasıl tek bir kitap halinde toplayabilir? Vahyin tekemmül etmesiyle Kur’ân mushaf haline getirilebilir. Çünkü devam eden bir vahiy süreci vardır. Bu süreç tamamlanmadan da Kur’ân metinlerini bir araya getirmek mevzu bahis bile değildir. Çünkü, bazı âyetlerin neshedilme ihtimali vardır ve herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için vahiy sürecinin tamamlanmış olması gerekir.²³⁰ Buna ilave olarak, Hz. Muhammed(s.a.v) zamanında buna benzer ihtiyaç hasıl olmamıştı.²³¹ Hz. Ebû Bekir Dönemi’ndeki bu ilk derleme işi ihtiyaca binaen gerçekleşmişti. Yukarıda yer verdiğimiz hadisi incelersek bu sonuca suhûletle ulaşabiliriz. Hz. Ömer Yemame Savaşı’nda Kur’ân’ı ezberleyenlerin şehit olması hasebiyle Kur’ân’dan birçok şeyin gideceğinden endişe ederek durumu Hz.Ebû Bekir’e bildirmiştir. İsmail Cerrahoğlu konuyla ilgili şu önemli bilgileri kaydetmektedir:“Halife Hz. Ömer’in Yemame savaşı sonrası çoğu kurranın vefat etmesinden endişe duyması Kur’ân-ı Kerim’den bazı parçaların eksilmesi gibi bir telakkinin oluşmasına sebebiyet verebilir fakat halifenin korktuğu

²²⁸ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî , *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*(thk.Ahmed el-Berdûnî&İbrahim et-Tafâyyiş), Dârü’l-kütübi’l-Mısriyye, Kahire, 1964, C.1, s.50.

²²⁹ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.119.

²³⁰ Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s.147.

²³¹ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü Ve Kırâati*, s.165, Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s.147.

husus kurralların vefat etmesiyle Kur'ân'ı Kerim'in zayi olacağından endişe duymasındır. Fakat, derleme faaliyeti hemen ifa edildiği için vahiyden bir şey eksilmemiştir.”²³² Burton az önce belirttiği iki motiften ikincisini de ispat etmek için Zeyd'in topladığı Kur'ân materyallerinin basitliğini gerekçe göstererek bu düzenlemenin noksanlığını ifade ediyor, halbuki “Hz. Zeyd Nebi(s.a.v)'nin himayesi altında öğrendiği ve ezberlediği âyetlerle derleme faaliyetini takyit etmiştir. Bu takyid derleme faaliyetinin güvenilirliğini de en üst seviyeye çıkarmıştır. Çünkü Hz. Zeyd vahiy kâtibi olması hasebiyle de vahyi hem yazıp hem ezberleyerek hafızasında muhafaza etmiştir. Tüm bunlara rağmen Hz. Zeyd'in derleme faaliyetinde âyetle birlikte iki şahidi de talep etmesi birinci el kaynaklara ulaşip vahiy parçaları arasında ayniyeti sağlamaktır.”²³³ Görüldüğü üzere, Burton'un iddia ettiği gibi malzemelerin basitliği yapılan işin noksanlığını değil bilakis nüshaları eşit konumlarda değerlendirme amacına matuftur. Zeyd o dönemde aslında tenkitli metin neşrinin esaslarına riayet ederek Kur'ân'ı toplama işini titizlikle yerine getirmiştir.²³⁴ Burton, Nöldeke'nin Zeyd'in bu çalışmasını abarttığını düşünüyor. Buna gerekçe olarak da Zeyd'in Tevbe Suresi'ndeki bir âyeti yalnız bir kişinin zihninde bulabildiğini ifade ediyor.²³⁵ Zeyd'in bu âyeti bir kişinin zihninde bulması Kur'ân'ın derleme işini abarttığına değil aksine bu işi ne kadar titizlikle yürüttüğüne delildir. Çünkü Zeyd bu âyetin eldeki nüshalarda eksik olduğunu hemen kavrayabilecek kapasitede Kur'ân'a hâkimdir. Berâe suresindeki âyetlerle ilgili el-A'zami'nin değerlendirmeleri şu şekildedir: “Berâe sûresinde bulunamayan âyet daha sonra Ebû Huzeyme'nin sahifesinde tespit edilmiştir. Bu tespitle beraber Hz. Zeyd ve sair sahâbelerin ezberleriyle de teyit edilmiştir. Lakin Kur'ân-ı Kerim gibi mühim bir meselede küçük bir sayfayı ve birkaç sahâbenin zihnindekiler tevatür için kâfi midir? Bu durumu şöyle bir örnekle izah edebiliriz, bir sınıfta hocanın talebelerine şiir okuduğunu farz edelim; şayet tüm öğrenciler aynı pasajı okurlarsa kat'i olarak

²³² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.71.

²³³ M.Mustafa El-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* (çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli), s.122-123.

²³⁴ M.Mustafa El-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* (çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli), s.122.

²³⁵ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.119.

anlarınız ki bu hocanın talebelerine öğrettiği şeydir. Benzer şekilde Berâe sûresinde de aynı durum söz konusudur. Âyetle ilgili mevcut sınırlı tüm verilerin ayniyet ifade etmesi mütevatirlik için yeterli bir amildir. Öte taraftan bu âyet yeni bir hükmü ihtiva etmemekle beraber başka bir yerde olmayan bir malumatı da vermemektedir. Tüm bu saikler Kur'ân'ın tevatürüne delalet etmektedir.”²³⁶ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere aslında Hz. Zeyd bahsi geçen âyetleri biliyordu fakat derleme işi gibi ciddi ve önemli bir mevzuda Hz. Zeyd'in elinde sahife olmak zorundaydı ve bu sahife de Ebu Huzeyme'nin yanında mevcuttu. Hz. Zeyd de bu âyetleri derhal Mushaf'a dâhil etti. Hz. Zeyd'in bu çabası Kur'ân'ı derlemedeki hassasiyetini gözler önüne sermektedir. O'nun “Allah'a kasem ederim ki, bir dağı sırtlanmayı talep etselerdi, dağı sırtlanmak Kur'ân-ı Kerim'i toplamaktan daha ağır gelmezdi”²³⁷ sözü bize onun bu işteki ince hissiyatını göstermektedir. Özetle, Burton'un “Nöldeke'yi Zeyd'in yaptığı işi abarttığı”²³⁸ konusunda eleştirdiği üzere, Zeyd'in derleme işindeki konumu abartılmamıştır, bilakis Zeyd'e hak ettiği değer verilmiştir.

Burton Zeyd'in Tevbe Sûresi'nde bulamadığı âyetle ilgili rivayete yer vermiştir. Zeyd'in bu âyeti yazı olarak bulamadığından söz ediyor. Fakat bu âyet insanların zihinlerinde vardır.²³⁹ Lakin daha önce de zikrettiğimiz gibi bu âyet Burton'un öne sürdüğü üzere sadece insanların zihinlerinde değil ayrıca Ebu Huzeyme'nin sahifesinde de bulunmaktadır. Burton “Kur'ân'ın tevatürü” meselesi üzerinde de durmuştur. Zeyd'in Kur'ân'ı toplama işindeki hassasiyetine değiniyor ve bunun Müslümanlar için bir garanti olduğundan bahsediyor ve Burton bunun kendisi için hiç de garanti olmadığını söylüyor(!) ve Nöldeke'den alıntılarda bulunuyor: “İlk inen Kur'ân ayetlerinin unutulmuş olabileceğini söylüyor ve bu sözleri Burton da destekliyor.” Daha sonra; Müfessirlerin Peygamber'in insan ve Peygamber hafızası arasında ayırma

²³⁶ M.Mustafa El-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi* (çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli), s.124-125.

²³⁷ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*(thk.Ahmed el-Berdûnî&İbrahim et-Tafâyyiş), Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, C.1, s.50.

²³⁸ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.119.

²³⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.128.

gittiklerini söylüyor ve bu savını desteklemek için Peygamber'in âyetleri unuttuğuna dair rivayete yer veriyor.²⁴⁰

2.5.3 Osman'ın Derlemesi (The 'Uthman Collection)

Burton bu bölümün başında Hz. Osman ve ilk halifenin Kur'ân'ı Kerim'le ilgili yaptıkları faaliyetin birbirinden farklı olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹ Burton'a göre Osman'ın derlemesinin altında yatan saikler ise; mezheplerin Kur'ân metinlerine mesnetsiz ekleme yapmaları, belirli tartışmalı konularda mahallî görüşlerini desteklemek ve tartışmayı kendi lehlerine çevirmeyi hesap etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu saikler olmadan Osman'ın derlemesi başarısız olur. Bununla beraber Ebû Bekir ve Ömer'in derlemesi de başarısız olur. Bahsettiğimiz bu çıkarımlar mühimdir.²⁴² Burton Kur'ân'ın cem' edilme nedenlerini sıralamıştır. Buna binaen, Huzeyfe b. el- Yemani'nin Kur'ân'ın cem' edilmesiyle ilgili kanaatini içeren hadisi naklediyor. Huzeyfe Halife Osman'a şöyle demiştir:

“Bu ümmeti Hıristiyan ve Yahudiler gibi ihtilafa düşmeden denetim altına al.”²⁴³

Burton üçüncü halifenin kutsal vahyi nasıl kitap haline getirdiğini ve diğer beldelere gönderdiğini rivayetlerle açıkladıktan sonra Rafiziler'in (extreme Shi'a) Kur'ân'ın toplanmasıyla alakalı görüşlerine yer veriyor. Onlara göre Kur'ân'dan beş yüz âyetin silindiği, yok edildiği iddia ediliyor. Ve bu âyetlerde Hz. Ali'nin Peygamber'den sonra açık bir şekilde varis olarak tayin edildiği belirtilmişti.²⁴⁴ Şayet, Rafiziler'in bu iddiası doğru olsaydı Hz. Ali hilafete geldikten sonra neden Kur'ân'dan çıkarılan bu ayetleri Hz. Osman'ın derlediği Mushaf'a eklememiştir? Ya da ilk halife ve Hz. Osman'ın düzenledikleri mushafın içerisinde sözümona çıkarılan bu âyetleri hiç kimse fark edip neden bu mushafa itirazda bulunmamıştır?

²⁴⁰ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.128-129.

²⁴¹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.139.

²⁴² John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.239.

²⁴³ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.141.

²⁴⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.145.

Nitekim Muhsin Demirci Rafiziler hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Rafiziler, biyografi kitabı müellifleri nezdinde kabul edilmeyen bir grubu temsil ederler. Buna istinaden İmamiyyenin ekserisi Rafiziler’in kabul ettikleri fikirlere katılmaz. İmamiyye, Rafizilerin Kur’ân-ı Kerim’in tahrifata duçar olduğu görüşünü reddetmektedir.”²⁴⁵ Burton, Şia’ya mensup bu aşırı fırkanın Kur’ân tarihiyle bağdaşmayan bu fikrini yine Kur’ân’ın eksikliğine, tahrif oluşuna örnek olarak sunmuştur, hâlbuki Rafiziler’e ait bu görüşün “imamet” olgusunu tamamen Hz. Ali’ye hasretmekten başka bir şey olmadığı âşikardır.

2.6 Neshin Kur’ân’ın Cem’i ile İlişkisi

Birinci bölümde de ifade ettiğimiz üzere Burton’a göre nesih telakkisi Müslümanlar’ın Kur’ân ve sünnet arasındaki çelişkileri bertaraf etmek amacıyla ortaya koydukları mahirane bir reaksiyondur.²⁴⁶ Burton’a göre hâlihazırda mevcut bulunan Kur’ân Hz. Peygamber tarafından kendi döneminde toplanmıştır. Burton neshi Peygamber’in Kur’ân cem’inin tarihindeki görevinin kaldırılmasına bir sebep olarak telakki etmiştir. Burton’un bakış açısına göre, aslında hiç bir dayanağı olmadan, tilâveti ve hükmü neshedilmiş aynı zamanda tilâveti neshedilmiş fakat hükmü bâki olan nesih türleri Müslüman fâkihler tarafından Kur’ân delillerinin eksik oluşundan ötürü, fikhî hükümleri Kur’ân’a dayandırmaya çalışmak için formülleştirilmiştir. Eğer fâkihler İslâm Peygamber’inin bilfiil tüm Kur’ân âyetlerini tek bir Kitap’ta toplayıp sayfalarını sıraya koyduğunu kabul ederlerse, bu fâkihler neshin tilâvetteki bu iki türünün şeklinde hâlihazırdaki Kur’ân’dan parçalar çıkarmaktan bahsedemezler. Onların tasarladığı ve uyguladıkları çözüm, İslâm Peygamber’inin rolünü Kur’ân’ın toplanmasının tarihinden kaldırmak için Kur’ân’ın derlenişini Peygamber’in hayatından sonraya erteleyip rivâyetleri tahrif etmişlerdir.²⁴⁷ Burton nesih konusuyla ilgili bazı rivâyetlere yer vererek Kur’ân’ın eksikliğini nesih olayı üzerinden

²⁴⁵ Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s.287.

²⁴⁶ Andrew Rippin, “The Sources Of Islamic Law: Islamic Theories Of Abrogation by John Burton”, s.362.

²⁴⁷ Hamed Purrostami, “Examination of the View”, s.258.

ispatlama çabası içine girmiştir.²⁴⁸ Burton bahsettiği tüm bu rivâyetlerin sahih olduğunu ve tilaveti ve hükmü mensuh nesih ile tilaveti mensuh hükmü baki mevzularına örnek teşkil ettiğini ve iki örneğin de Mushaf'dan Kur'ân'ın çıkarıldığına dayanak olduğunu ileri sürmüştür.²⁴⁹ Burton'un nesih meselesini Kur'ân'ın eksikliğiyle irtibatlandırması da nesnellikten uzak bir tutumdur. Çünkü değişen zamanın şartlarına göre -akideyle ilgili hükümler hariç- insanların da ihtiyaçları değiştikçe hükümler de değişiklik arz edebilir. Bu doğal bir durumdur. Nitekim İsmail Cerrahoğlu da bu durumu izah eden şu açıklamaları serdetmiştir:“Zaten neshin nihai amacı hükmüdür. İnanç esaslarına taalluk eden bir yönü bulunmamaktadır. Fakat hükmi düsturlar çağa ve duruma göre farklılık arz etmektedir. Gereksinim duyulan bir durumun izalesiyle hükmi düstur da değişir.”²⁵⁰

Tüm bunlara binaen, aslında anlaşılması kolay olan bir konunun Burton tarafından bu kadar muğlak bir hale getirilmesi ve zihinlerde soru işaretleri oluşturmak istemesi beyhude bir çabadan öteye gidememiştir. Hem derleme işini gerçekleştiren Hz. Ebu Bekir, hem de Kur'ân ilimlerinde derin bilgi sahibi olan Zeyd b. Sabit Burton'un iddia ettiği gibi bir eksiklik görmüş olsalardı hemen bu işi düzeltme yoluna gitmezler miydi? Ya da Hz. Osman Kur'ân'ı çoğaltıp önemli beldelere gönderdiğinde O da mı bu eksikliğin farkına varmadı?

Burton'a göre nesih teorisindeki çelişkiler metinler arası çelişkilerden ziyade, mutlak metinler ile fıkıh doktrini tarafından kurulan metinler arasında cereyan eden çelişkilerdir.²⁵¹ Burton'un nesih teorilerinin gelişimi hakkındaki temel iddiası İslam Hukuku'nun gelişiminin temelinde yatar. Bunun sonucu olarak ikisi arasındaki bağlantı kitabın başlığına²⁵² konmuştur. Burton'un temel

²⁴⁸ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.130.

²⁴⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.131.

²⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.124.

²⁵¹ Bernard Weiss, “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton”, s.305.

²⁵² “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation”, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1990.

önerisi, Schacht'ın ve diğerlerinin genel tezini takip ederek, İslam hukukunun başlangıçta müstakil mahalli mezhepler şeklinde geliştiği üzeredir.²⁵³

Burton, “The sub-science of naskh(neshin alt ilimleri)” başlığı altında neshe dair görüşlerini serdetmiştir. Burton'a göre nesih ya da el-nâsîh ve'l-mensûh terimi usulcülerin aksine, nesihten tek bir fasılda bahsetme alışkanlığına, işaret etmemektedir, bilâkis, nesih üç metodolojik ilkeyi kastetmektedir.²⁵⁴ Burton neshin bu üç türünü alt başlıklar şeklinde açıklamıştır. Şimdi neshin bu üç türüne Burton'un nasıl bir açıklama getirdiğini inceleyelim.

2.6.1 Metni ve Hükümü Mensuh Nesh'e Yaklaşımı

Burton neshin ilk türü olan, metni ve hükümü mensuh nesihten Kur'ân'dan bazı parçaların çıkarıldığı kanısına dayanak oluşturmak gayesiyle bahsetmiştir. Burton'a göre, metni ve hükümü mensuh olan nesih hem hükmün hem de lafzın yürürlükten kaldırılıp ilga edilmesidir. Bu nesih sadece Kur'ân çalışmalarıyla ilgili olduğundan herhangi bir hadisin hem hükmünün hem de tilavetinin kaldırılmasını tasavvur etmek muhaldir.²⁵⁵ Burton'un mülahazasına göre, Kur'ân kaynağının fihri tevsik etme amaçları için kötüye kullanılmasında hükmün yürürlükten kaldırılması kaidesine atıfta bulunduğumuzu varsaydığımızda bu, bulguyu alakasız hale getirir. Eğer Kur'ân hükümü nesh edilmişse ve herhangi bir Sünnî hüküm de yoksa Kur'ân hükmünün bilgisine ulaşılamaz. Fakat biz şunun farkına varırız ki Kur'ân hem hüccet hem kaynak olarak sünnete benzemez. Bu, neshin Kur'ân'da noksanlığın olduğu iddiasına gerçekten atıfta bulunduğu dair bizi uyarır. Başlangıçta vahyin cüz'ü olan belli parçalar, görünüşe bakılırsa mushaftan çıkarılmıştır.²⁵⁶ Tüm bunlara istinaden, Burton'un nesih konusunu Kur'ân'ın toplanmasıyla irtibatlandırmasındaki temel saik Kur'ân'ın noksanlığına vurgu yapıp Kur'ân'ın mevsûkiyetine hâlel getirmektir. Nitekim Burton *The Collection of the Qur'ân* 'da nesih bölümünü şu cümlelerle sonlandırıyor: “Anlaşılan o ki,

²⁵³ Yasin Dutton, “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton”, s.237.

²⁵⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.46.

²⁵⁵ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.46.

²⁵⁶ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.46-47.

biz şu an Kur'ân kelimelerine sahibiz, Mushaf tamamlanmamıştır, eksiktir ve nesih gerçekleşmiştir.”²⁵⁷ Burton neshin bu alt dallarını izah ederken neshi tartışmayacağını aksine hükümlerle ilgili tartışmaları Kur'ân ve Kur'ân'ın tarihi bağlamında ele alacağını ifade etmiştir.²⁵⁸ Ayrıca Burton Müslümanlar'ın “omission(çıkarma,unutma)” kelimesini kullanmaktan imtina ettiklerini, belki de “omission” kelimesinin ya ihmali ya da dikkatsizliği telkin ettiği için bilhassa bu kelimeyi kullanmaktan uzak durduklarını da beyan etmiştir.²⁵⁹

Burton daha sonra Kur'ân'ın eksikliğiyle ilgili öne sürdüğü iddiasını güçlendirmek için Muhammed'in unutmaya ilgili atıfları bizzat Kur'ân'dan örneklerle açıklamıştır.²⁶⁰ Kur'ân'daki bu örnekler şunlardır:

K 17.86: Eğer arzu edersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız.²⁶¹

K 87.6-7: Sana Kur'ân-ı Kerim okumayı öğreteceğiz ve sen unutmayacaksın- Allah'ın talep ettiği müstesna.²⁶²

K 2.106: Ma nansakh min âyatın aw nungsi hâ na'ti bi khairin min hâ aw mithli hâ.²⁶³

Burton'a göre, “İslâmi tefsirlerin tetkiki açıkça gösterir ki bu âyetlerin yorumu, Kur'ân'ın unutmaya ilgili atıfları ile peygamberî görevi arasındaki ince ilişki meselesine münferiden yoğunlaşmaktadır.”²⁶⁴

Burton nesih konusuyla ilgili olarak örnek verdiği bu üç âyeti sıraladıktan sonra bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Burton'a göre Muhammed'e, âyetler tek seferde tüm Kur'ân vahyinin bir parçası olarak inmiştir. Fakat, Kur'ân'ın toplanmış metinlerinden yani mushaftan bu âyetler çıkarılmıştır. Bu hiçbir şekilde sadece Muhammed'in unutmaya da vuku

²⁵⁷ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.67.

²⁵⁸ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.47.

²⁵⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.47.

²⁶⁰ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.47-48.

²⁶¹ “Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız.” Bkz. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C.3, s.519.

²⁶² “Sana okutacağız ve Allah öyle dilemedikçe unutmayacaksın..” Bkz. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C.5, s.603-604.

²⁶³ “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz..” Bkz. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C.1, s.179-180.

²⁶⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.47-48.

bulmamıştır. Kur'ân 87'de(Al'â Suresi) Allah'ın iradesi ve Kur'ân 2'deki “n s y” nin kökü neden olarak bu duruma atıfta bulunur. Allah, gaybî kutsal gayesi mucibince Kitab'ın son muhtevasına dair, Muhammed'in unutmamasına sebebiyet vermiştir.²⁶⁵ Burton'un bu ifadelerini değerlendirecek olursak, aslında Burton'un iddia ettiği gibi Bakara Suresi 106.ayetteki “unutturma” Allah'ın unutturması ve buna bağlı olarak da Muhammed'in unutması şeklinde tebarüz etmemiştir. “Unutturursak diye çevirdiğimiz nünsi(hâ) fiiliyle ne kastedildiği konusunda farklı yorumlar yapılmıştır. Şevkânî'nin özetlediği bilgilere göre söz konusu fiili nense(hâ) şeklinde okuyanlara göre âyette bu fiil, (neshedilmesini) ertelersek anlamında kullanılmıştır. Bizim de tercih ettiğimiz “nünsi(hâ)” şeklindeki okunuşa göre bu ifade, o âyeti(değiştirmeden, neshetmeden) olduğu gibi bırakırsak veya o âyetin yürürlükten kaldırılmasına izin verirken şeklinde açıklanmıştır. Şevkânî, son yorumun, lugat ve nazar ehlinin çoğunluğunun üzerinde birleştiği yorum olduğunu söyler(Başka yorumlar için bkz.Şevkânî, I, 138-139). Buradaki unutturma ifadesiyle, geçmiş dinlere ait kitaplarda bulunan ilahî mesajların unutturulması, yani sonraki kitaplara ve rivayetlere hiç intikal etmemesi de kastedilmiş olabilir.”²⁶⁶ Bir bakıma bu “unutturma” Hz. Muhammed'e inzâl olunan vahyin unutturulması değil bilakis eski kutsal kitaplarla ilgili bilgi ve rivayetlerin unutturulmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'den evvelki kutsal kitaplar tahrifata uğramıştır, hâlbuki Kur'ân için tahrifat söz konusu değildir. Al'â Suresi 6-7. âyetlerdeki Allah'ın iradesi mevzusuna bakacak olursak da “Bize göre Sizler ancak rabbinizin (bunu) dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz (İnsan 76/30) âyetinde olduğu gibi burada da bir ilâhî kanuna, bir ilkeye atıf yapılmaktadır. Kulunu yaratılış amacına uygun olarak şekillendiren ve donatan Allah'tır. O böyle yapmasaydı insan böyle olmazdı; düşünemez, konuşamaz, aklında tutamaz, unutamazdı. 6. âyete göre Resûlullah, kendisine okutulanı (Kur'an'ı) asla unutmayacaktır; ancak bu, Allah istediği için böyledir; unutmasını isteseydi elbette unutacaktı.” Görüldüğü üzere A'lâ Suresi'ndeki bu âyetler ile Bakara

²⁶⁵ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.48.

²⁶⁶ Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C.1, s.179-180.

Suresi'nin 106. Âyeti, Burton'un iddia ettiği gibi Allah'ın hakiki manada Peygamber'in unutmamasına sebebiyet vermesine delil teşkil etmemektedir.

Şimdi de Burton'un Hz. Peygamber(s.a.v)'in unutmasıyla ilgili verdiği hadis rivayetini incelemeye tabi tutalım. Buhârî'de geçen hadisi incelediğimizde bu hadisin, Burton'un iddia ettiği gibi Hz. Peygamber(s.a.v)'in âyetleri unutmamasına delil teşkil etmediğini görürüz. Çünkü Hz. Peygamber(s.a.v) Cibril'den vahiy alınca unutacağından endişe ederek vahyi okumak için acele ederdi. Allahu Teâla, Peygamber'in bu yüzden acele etmemesini, çünkü Peygamber'in vahyi unutmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Buna ilaveten Peygamber vahyi ezberleyene kadar Cibril O'na vahyi tekrar etmekle mükellefti.²⁶⁷ Burton yine konu bağlamıyla alakası bile olmayan bir rivayeti kendi görüşüne dayanak oluşturmak için zikretmiştir. Hâlbuki zikredilen hadis Hz. Peygamber(s.a.v)'in vahyi unutmasıyla ilgili değildir. Bilakis Allah Hz. Peygamber(s.a.v)'e vahyi unutmasının imkân dâhilinde olmadığını bildirmiştir.²⁶⁸

2.6.2 Metni Baki Hükümü Mensuh Nesh'e Yaklaşımı

Neshin ikinci çeşidi olan, metni baki hükümü mensuh nesih, erken dönemdeki bir hükmün sonraki bir hükümlerle değiştirilmesidir.²⁶⁹ Burton'a göre, nesih kavramını tam anlamıyla sadece bu nesih karşılamaktadır.²⁷⁰

2.6.3 Metni Mensuh Hükümü Baki Nesh'e Yaklaşımı

Burton'a göre bu nesih çeşidinin oluşumunun arka planında tefsir ve fıkıh gibi İslâmi ilimlerin etkisi vardır.²⁷¹ Burton bu açıklamasına örneklik teşkil etmesi hasebiyle de Nûr Suresi 2.âyeti delil göstermiştir.²⁷² Burton'a göre

²⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî , *Fedâilu'l- Kur'ân*, 62.

²⁶⁸ "Sana okutacağız ve Allah öyle dilemedikçe unutmayacaksın." Bkz. Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, C.5, s.603-604.

²⁶⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.49.

²⁷⁰ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.49.

²⁷¹ Bkz..John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.68-104.

²⁷² "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun." Ayrıntılı bilgi için bkz. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, C.4, s.50-51.

Kur'ân (24:2) açık bir biçimde zina edenlerin (erkek ve kadın) yüz celde ile dövüleceğini belirtmiştir. Fakat fıkıh sadece zina eden bekârın dövüleceğini ve zina eden evlinin ise taşlanarak öldürülmesini belirtmiştir. Kur'ân'da, mushafta korunduğu gibi taşlama ile ilgili bir ifade yoktur. Buna binaen, fıkıhın taşlama ile ilgili cezasının dayanağı nedir? Son teoriye göre Sünnet'e göz atarak böyle bir dayanağı bulmak zor değildir, fakat Şâfiî'nin erken dönemdeki geliştirdiği teori²⁷³ Sünnet'in bu tarzda Kur'ân'a etki etmesine izin vermez. Şâfiî'nin döneminde Sünnet, Kur'ân'da ifade edilen genel terimler hakkında kesinlik belirleyebilirdi, fakat Kur'ân'ı neshedemez ya da esas olarak Kur'ân'da olanı değiştiremezdi. Dolayısıyla mushaftan çıkarılan taşlama âyetine duyulan zaruret giderilmiştir.²⁷⁴ Ayrıca Burton bu nesih çeşidiyle alakalı olarak, celde âyetinin yanında evlenmeye engel teşkil eden emzirme meselesini de ele almıştır.²⁷⁵

2.7 Kur'ân'ın Mahiyetine İlişkin Yaklaşımı

“Oryantalist düşüncenin hadisler başta olmak üzere her türlü rivâyeti geniş bir perspektiften yaklaşmak suretiyle tenkide tabi tutma metodolojisi ve tekniği Kur'ân'ın cemine dair haberlere de uygulanmıştır. Buna göre Burton, Kur'ân'ın tamamının aslında cem olmadığı şeklinde 1860'da Nöldeke tarafından ortaya atılan fikrin muteber birçok âlimce kabul edilmiş olduğu düşüncesini daha üst açıdan ve kapsamlı yeni bir yaklaşım ile ortaya koymak ister.”²⁷⁶ Nitekim, Burton, Kur'ân ve mushaf kavramları arasında sıklıkla keskin bir ayrıma gitmektedir. Muhakkak ki bu ayrımı yapmasının başlıca nedeni vahyin Müslümanlar'a tam ve eksiksiz olarak gelip gelmediği hakkında akıllarda soru işaretleri bırakmaktır. *The Isnad of the Qur'ân (Kur'ân'ın İsnadı)* adlı bölümün hemen girişinde Burton şu iki soruyu sormaktadır: “Birincisi: Kur'ân eksiksiz bir biçimde cem' edildiğinde bu cem' bizim bildiğimiz mushaf

²⁷³ “Neshi Kur'ân'ın ve Sünnet'in kendi içlerinde yürüyen bir süreç olarak tasarlayan Şâfiî, ne Kur'ân'ın Sünnet'i ne de Sünnet'in Kur'ân'ı neshetmiş olabileceğini kabul eder. (Şâfiî'nin Kaynak İçi Nesih Teorisi)” Bkz. Nail Okuyucu, “Şâfiî'nin Kaynak İçi Nesih Teorisi ve Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Yorumlanmış Biçimleri” , s.9.

²⁷⁴ Bernard Weiss, “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton”, s.305.

²⁷⁵ Andrew Rippin, “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton”, s.364.

²⁷⁶ İshak Kızılaslan, “Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur'ân Örneği”, s.84.

formunda mıydı? İkincisi: Mushaf Muhammed'e gelen kutsal vahyin tamamı mıdır?"²⁷⁷

Peki, Burton'un iddia ettiği gibi Kur'an ve mushaf ayrı kavramlar mıdır?

Evvel ki satırlarda da zikrettiğimiz üzere Kur'an-ı Kerim ve mushaf özünde aynı kavramlardır. "Gerçek şudur ki iki kapak arasında olan vahiylerin Allah Rasûlu Hz. Muhammed(s.a.v)'e inzâl olunan vahiylerin hepsini içerdiği konusunda ilim ehlinin çoğunluğu ittifâk halindedir. Bundan dolayı Gazâlî(505/1111), Kur'an'ın tarifinde geçen 'mushaflarda yazılı' ifadesinin, Kur'an'a, Kur'an'dan başka hiçbir şeyin karışmadığı anlamına geldiğini söylemiştir. Bu aynı zamanda Kur'an'ın eksiksiz olduğu anlamına da gelmektedir."²⁷⁸

Burton, Kur'an ve mushaf ayrımına giderek özetle şu sözleri sarf ediyor: Kur'an'ın toplanması, derlenmesi ile Müslümanlar'ın beyanları yoktur sadece mushafın derlenmesinin tarihi ile ilgili açıklamalar vardır."²⁷⁹ Burton'un bu sözleri söylemesindeki amacı da hiç kuşkusuz "Kur'an eksiktir" görüşüne dayanak oluşturmaktır.

Müslümanlara göre Kur'an hem belge hem de kaynak niteliğindedir. Belge niteliğindeki Kur'an mushafa tekabül eder. Kaynak olarak da "Kitabûllah" yani Allah'ın Kitabı olarak bilinir. Fakat Allah'ın kitabında olan recm ve emzirme âyetleri mushafa dâhil edilmemiştir.²⁸⁰ Burton Kur'an'ı; kaynak olarak Kur'an (Qur'an as source) ve mushaf yani belge niteliğindeki Kur'an,(Qur'an as document) olarak ayırmıştır. Bu argümanla ilgili olarak Wansbrough'un görüşüne göre ironi olan şey "Belge niteliğindeki Kur'an'ın kendisi, asla kaynak olan Kur'an değildir." Bununla beraber halakhic (fikhî)²⁸¹ tefsirin gerçek amacı Kur'an'ın aynı zamanda mushafı da ihtiva ettiğini ortaya

²⁷⁷ John Burton, *The Collection of the Qur'an*, s.190.

²⁷⁸ Zeynel Abidin Aydın, "Hz. Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi", s.130.

²⁷⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'an*, s.132.

²⁸⁰ John Burton, *The Collection of the Qur'an*, s.111.

²⁸¹ "Halakhic" terimi Yahudi hukuk literatürünü ifade için ve dolayısıyla Yahudi kutsal kitabının her türlü geleneksel hukukî yorumu için kullanılmaktadır." Bkz. Şenol Çakmak, "Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar; John Wansbrough Örneği", s. 77.

çıkarmaktır. Yani başka bir deyişle kaynak olarak Kur'ân'ı belge niteliğindeki Kur'ânla özdeşleştirmektedir.²⁸² Özetle, Burton'a göre "Kur'ân tarafından Hz. Peygamber(s.a.v)'e vahyedilen her şey "Tanrının Kitabı" olarak ifade edilmiştir. Yine *Kitab* kelimesi fiziki bir nesneye değil bir fikre işaret etmektedir. Tevarüs edilmiş kitab veya yazılı sahifeler "Mushaf" olarak isimlendirilmiştir.

2.8 Mushafa Dair Görüşleri

Burton mushafa dair görüşlerini "mushafın tamamlanmışlığı/eksikliği ve mushafı kimin ilk önce topladığı" şeklinde iki argüman etrafında izah etmiştir.²⁸³ Burton burada Hz. Ebû Bekir'in de Hz. Ömer'in de Hz. Salim'in hatta Hz. Ali'nin de Kur'ân'ı derlemiş olabileceğini ifade ediyor. Burton'un öne sürdüğü iddiasının kaynağına gittiğimizde durumun çok farklı olduğunu görüyoruz. İbn Ebû Dâvûd(ö.316/929) , *Kitâbü'l Mesâhif* 'inde "Bu haberin ravilerinden olan Eş'âs'ın leyyinu'l-hadis"²⁸⁴ olduğu ifade edilip, Kur'ân-ı Kerim'i toplamaktaki amaç, onun hıfzını tamamlamaktır, Kur'ân-ı Kerim'i topladı da tabirinin kullanılabileceği belirtilmektedir."²⁸⁵ Yani o dönemde Kur'ân'ı cem' etmekten kasıt ezberlemektir. "Nitekim Kastallânî, *Menâkıbu Zeyd b. Sâbit*'te geçen "cema'a'l-kur'an" ifadesini "istezharahû hıfzan= onu ezberlemişti." şeklinde açıklamaktadır."²⁸⁶

Bu rivayetten de anlaşıldığına göre Burton, konuyla alakalı olmayan bir rivâyeti bağlamından çıkarıp kendi düşüncesine dayanak oluşturmak için elinden gelen gayreti göstermiştir.

Ayrıca Burton konuyla alakalı olarak *Kitâbü'l-Mesâhif*'te geçen şu hadisi naklediyor:

²⁸² John Wansbrough, "The Collection of the Qur'ân by John Burton", s. 371.

²⁸³ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.121.

²⁸⁴ "Râvinin gevşek olduğunu ifade eden cerh terimi." Bkz. Emin Âşıkutlu, 'Leyyin', *DİA*, 2003, C.27, s.168-169.

²⁸⁵ İbn Ebû Dâvûd es-Sicistani, *Kitâbü'l-Mesâhif* (thk.Muhammed b. Abduh), Kahire, 1403/2002 , s.59.

²⁸⁶ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi Ve İmlâsı-*, s.49; Ayrıca bkz. "İshak Kızılaslan, *Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kıraat Olgusu:The Encyclopaedia Of The Qur'ân Örneği* ", s.70.

أَتَّهُمْ جَمَعُوا الْقُرْآنَ فِي مُصْحَفٍ فِي خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، فَكَانَ رِجَالٌ يَكْتُبُونَ وَيُطْبِعُونَ عَلَيْهِمْ أَبِي بَنُ كَعْبٍ، فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَى هَذِهِ الْآيَةِ مِنْ سُورَةِ بَرَاءةَ: {ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ} [التوبة: 127] فَظَنُّوا أَنَّ هَذَا آخِرُ مَا أُنزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ فَقَالَ أَبِي: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَفْرَأَنِي بَعْدَهُنَّ آيَتَيْنِ: {لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ، فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ} " قَالَ [ص:57]: فَهَذَا آخِرُ مَا أُنزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ فَخَتِمَ الْأَمْرُ بِمَا فُتِحَ بِهِ لِقَوْلِ اللَّهِ جَلَّ تَنَاسُؤُهُ: {وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ} [الأنبياء: 25]²⁸⁷

John Burton bu rivayeti değişik bir bakış açısıyla yorumluyor, şöyle ki: Übey'in isminin henüz Zeyd ile yer değiştirmediyi dolayısıyla Ubey'in bu noktada âyetlerle ilgili görüş bildirmesini birinci argümanına yani Kur'ân'ın noksan oluşuna dayanak oluşturma çabasıyla paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz. Burton sözlerine şöyle devam etmektedir: "Übey'in katkıda bulunduğu âyet Kur'ân'ın noksanlığını telkin ediyor ve Übeyi tek başına şahittir. Halbuki Ömer ve Osman Mushaf için iki şahit talep ettiler."²⁸⁸

Akabinde Burton, hadislerde var olduğunu düşündüğü karışıklığı-hâlbuki hiç bir karışıklık yoktur- tespit etmeye çalışırken iki eğilimle hareket ettiği görülmektedir:

"Birincisi: " Mushaf eksiktir, tamamlanmamıştır. Kur'ân'ın toplanmasına Peygamber'in vefatından bir süre sonrasına kadar başlanmamıştır."²⁸⁹

Buraya kadar olan kısımlarda Burton ısrarcı tavrını devam ettirmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed(s.a.v) döneminde toplanmadığını ve bu durumun da Kur'ân'ın eksikliğine işaret ettiğini iddia etmektedir. Devam eden vahiy sürecinden ötürü, Kur'ân Peygamber zamanında bir kitap formatında değildi, fakat vahiy Allah Resûlü tarafından hıfz, kitabet ve arza usulüyle kaydedilmiştir.²⁹⁰ Hatta, Kur'ân-ı Kerim Medine-i

²⁸⁷ İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif* (thk.Muhammed b. Abduh) , s.112.

²⁸⁸ John Burton , *The Collection of the Qur'ân* , s.125.

²⁸⁹ John Burton , *The Collection of the Qur'ân* , s.126.

²⁹⁰ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s.146.

Münevvere'deki İslâm devletinin tesis edilmesinden evvel yazıya geçirilmiştir.²⁹¹ Tarihi veriler de Peygamber'in vahiy geldikten sonra hiç vakit kaybetmeden nazil olan âyetleri okuma yazma bilen sahabelerden birine dikte ettirdiğini bize bildirmektedir.²⁹²

“İkincisi: Müslümanların elindeki Kur’ân metinleri evrensel Kur’ân geleneğini temsil ediyor.”²⁹³

Burton'un sahâbe mushaflarına dair görüşlerine gelecek olursak; Burton'a göre Ibn Mes'ûd ve Ibn Kâ'b'ın mushafları Osman mushafından farklılık arz etmektedir. Buna binaen de bu mushaflardaki sûre tertibi de Osman mushafındaki sûre düzeninden farklıdır.²⁹⁴ Ibn Mes'ûd'a atfedilen mushaf şimdiki Hz. Osman mushafından üç sûre eksiktir. İbn Abbâs, Übeyy ve Ebû Musa'ya isnat edilen mushaflar ise Osman mushafında eksik olan iki sûreyi de ihtiva eder.²⁹⁵ Übey b. Kâ'b mushafına Peygamber'in namazlarda okuduğu kunut duâlarını da eklemiştir.²⁹⁶ Burton'a göre tüm bu sahabe mushafları evrensel Osman mushafıyla çelişmektedir.²⁹⁷ Fakat sahâbelere ait bu özel mushaflar yedi harf ruhsatına bağlı olarak sahâbeye tanınan kendi kırâatlerinde yazma serbestiyeti ile sûrelerin tertibindeki ictihad farklılığından neşet etmektedir.²⁹⁸

2.9 Kırâatlere Bakışı

Kırâat farklılıkları bir gerçektir. “ Kur’ân yedi harf üzere nâzil olmuştur” hadisinin kırâat farklılıklarına kaynaklık teşkil ettiği düşünülmektedir. Ancak bu yedi harfin ne olduğu konusunda bir ittifak söz konusu değildir. Bu bağlamda Burton'a göre şimdiye kadar, farklı kırâatleri etkileyen unsurlar şunlardır: Lehçe farklılıkları, eklentiler(Mushaflara eklenen ziyâdelikler), sesli harf(ünlü harf) seçimi, eş anlamlı sözcükler.²⁹⁹

²⁹¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018, s.41.

²⁹² Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.42.

²⁹³ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.127.

²⁹⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.219.

²⁹⁵ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.220.

²⁹⁶ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.221.

²⁹⁷ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.221.

²⁹⁸ Mehmet Emin Maşalı, *'Mushaf'*, *DİA*, 2006, C.31, s.244.

²⁹⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.37.

Burton kırâatler üzerinden bilhassa da yedi harf ruhsatına bağlı olarak nakledilen rivayetleri sıraladıktan sonra şu sonuca ulaşıyor:

“Muhammed’in kendisi de bu farklı okumaların farkındadır ve genel bir okumayı dayatmada ısrar etmemiştir.”³⁰⁰ Burton böyle dese de Hz. Peygamber’in o dönem için genel bir okuyuş üzerinde ısrar etmemesinin temel saiki lehçe farklılıklarıdır. Bilindiği gibi Kur’ân Kureyş lehçesiyle nazil olmuştur. Fakat Kureyş dışında Arabistan Yarımadası’nda birçok kabile varlığını sürdürmektedir. “Çeşitli kabile ve bölgelerden oluşan bu savaşçı güçler değişik lehçeleri konuşuyordu ve Peygamber ihtiyaç dolayısıyla onlara Kur’ân’ı kendi lehçelerinde okumayı öğretti, aksi halde onları bir anda kendi ana dilleriyle başbaşa bırakmak sorun yaratacaktı.”³⁰¹ Burton yedi harf meselesiyle ilgili rivayet edilen Ömer ve Hişam b. Hâkim arasında geçen meşhur olayı³⁰² naklettikten sonra³⁰³ bu hadisi şöyle yorumluyor: “Bu hadis yedi harf meselesinde literatürde geniş ve kapsamlı bir yoruma sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı Müslümanlar farklı okumaların doğru ve geçerli olduğunu tanımlamak için çaba harcamışlardır.”³⁰⁴ Yedi harf Kur’ân’ı okumada bir kolaylık, ruhsattır. Buna bağlı olarak sahabe Peygamber’den öğrendiği okuyuşları takip etmiştir. Bu gayet tabii bir olaydır ve bu okuyuşların hepsi de doğrudur. Nitekim, “Bu rivâyet, şu iki hususa da işaret etmektedir. Birincisi: Hişam b. Hakîm, Furkan sûresini, Hz.Ömer’in öğrendiği kıraatten farklı bir şekilde okumuştur. Demek ki aralarındaki ihtilaf, Kur’ân’ın mânâsında ve ahkâmında değil, okunuşundadır. İkinci husus: Her iki sahâbinin de Kur’ân’ı Kerim’den Peygamberimiz vasıtasıyla öğrendikleri ve Hz.

³⁰⁰ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.150.

³⁰¹ M.Mustafa El-A’zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur’an Tarihi* (çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli), s.129.

³⁰² “Hişam b. Hakîm b. Hizâm’ın Furkan sûresini benim okuduğumdan farklı bir şekilde okuduğunu işittim. Hâlbuki Resûlullah bu sûreyi bana bizzat okutmuştu. (Kızdım ve kızgınlıkla) nerdeyse üzerine atılacaktım. Ancak (namazını bitirip) okumayı kesinceye kadar ona müsaade ettim. Sonra onu yakasından tuttuğum gibi Resûlullah’a götürdüm ve ‘Bu adamın Kur’ân’ı senin bana okuttuğundan farklı bir şekilde okuduğunu işittim diye şikâyetle bulundum. Hz. Peygamber (sav) bana ‘Onu bırak!’ buyurdu. Sonra ona ‘Oku bakalım!’ dedi. O da okudu. Hz. Peygamber ‘Bu şekilde nâzil oldu!’ dedi. Sonra bana ‘Sen oku bakalım!’ buyurdu. Ben de bildiğim gibi okudum. Bana da ‘Bu şekilde nâzil oldu!’ dedi ve ekledi: Bu Kur’an yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Ondan kolayınıza geleni okuyunuz!” Bkz.Buhari, *Fedailü’l- Kur’ân*, 5.

³⁰³ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.151.

³⁰⁴ John Burton, *The Collection of the Qur’ân*, s.152.

Muhammed(s.a.v)'in her ikisinin kıraatını da doğruladığı ve böylece kıraatlerin içtihadî olmadığı, Resûlullah'tan alındığı gerçeğidir.”³⁰⁵

2.9.1 Bakara Suresi 158.Âyeti'nin Kırâati İle İlgili Rivayetleri Değerlendirmesi

Burton Bakara Sûresi 158.âyetle ilgili Arabî'nin İbn Şihab'dan O'nun da Urve'den naklettiği habere yer verir.³⁰⁶ Bu rivayete göre; Urve, “senin Bakara Suresi 158.âyet(kim Safâ ve Merve arasında tavaf yaparsa ona herhangi bir günah yoktur.) hakkındaki görüşün ne” diye Hz. Aişe'ye sordu. Hz. Aişe bu âyet şöyle de okunabilir dedi: “Tavafı yerine getirmeyen kimse için de günah yoktur”, Ensar ise bu tavafı yerine getirmekte tereddüt etti.³⁰⁷ Sahabenin tereddüt etmesinin nedeni de şudur: İslâm'ın zuhurundan evvelki dönemde Safâ tepesinde bazı putların mevcudiyeti hasebiyle sahâbe sa'y yapmaktan imtina edince, bu iki tepe arasında gidip gelmenin bir beis teşkil etmediği hususunda âyet inmiştir.³⁰⁸ İbn Arabî'nin görüşüne göre, Urve bu âyeti tavafın zorunlu olmadığını göstermek için almıştır. Zira Aişe'nin okuduğu farklı bir kırâatte bu tavafın mübah olduğuna bir delil vardır.³⁰⁹ Burton bu rivayeti çok farklı yorumlamıştır. Ona göre tavaf İslam fihhına göre farzdır ve bu hadis tavafın mübah olduğuna delâlet ettiği için fıkıh ve Sünnet arasında ya da Kur'ân ve sünnet arasında açık bir tenakuz vardır.³¹⁰ Hâlbuki Bakara Suresi 158.âyetteki tavaftan kasıt Kâbe'yi tavaf etmek değil , bilakis âyetteki tavaf ibaresi Safâ ve Merve arasında koşma manasına tekabül ederken, hac ve umre konularıyla ilgili olarak da bu eylem sa'y kelimesiyle ifade edilir.³¹¹ Açıkça görüldüğü üzere, Burton âyet hakkındaki hadisi bağlamından koparıp, hadisi çok farklı bir mecrâyâ çekmiştir. Hâlbuki Kur'ân ve sünnet birbirine sımsıkı ve

³⁰⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur'an'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf Ve Kıraatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul , 2013, s.47.

³⁰⁶ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.12.

³⁰⁷ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.12.

³⁰⁸ Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, C.1, 2007, s.243.

³⁰⁹ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.12-13.

³¹⁰ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.13.

³¹¹ Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* , s.243.

kopmaz bağlarla bağlı İslam'ın nadide iki temel kaynağıdır.³¹² Bu iki kaynak arasında herhangi bir çelişkiden bahsetmek muhaldir, mevzu bahis konusu bile değildir.

Burton yine konuyla alakalı olarak Ferrâ'nın rivayetine de yer verir.³¹³ Ferrâ şöyle rivayet etmiştir: “Bazı Müslümanlar Bakara Suresi 158.âyeti şöyle okumuştur: “ Tavafi yerine getirmeyen kimse için herhangi bir günah yoktur”. Ferrâ bu kıraati iki şekilde yorumlamıştır: Birincisi: Olumsuz olan dilsel olarak geçersizdir. Âraf Suresi 12.ayetteki “Seni secde etmekten alıkoyan nedir” yönündeki “secde et” anlamındadır. İkincisi: Bundan farklı olarak, tavaf tamamıyla isteğe bağlıdır. Fakat birinci açıklama uygulamadaki kaidedir.”³¹⁴ Bu rivayeti sıhhatli bir şekilde değerlendirme amacımıza mâtuf olarak öncelikle Ferrâ'nın *Meâni'l Kur'an* adlı kitabında âyeti nasıl yorumladığına bakmakta yarar vardır. Ferrâ *Meâni'l Kur'an* adlı kitabında âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Müslümanlar Safâ ve Merve arasında bulunan iki puttan dolayı tavafı hoş karşılamadılar. İki putu yüceltmekten ötürü bunu kerih gördüler. Bu yalnız telakki neticesinde Allah(c.c.) âyetle duruma açıklık getirmiştir. Şöyle ki: “Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur.”³¹⁵ Bu ayeti bazıları ألا يطوف şeklinde okumuşlardır ve bununla iki vecih olur. Birincisi, لا ile أن beraber manayı iptal eder. Allahû Teâla'nın buyurduğu gibi: “seni secde etmekten engelleyen nedir? “ yani secde etmeye mâni olan nedir? Diğer bir vecih ise, Safâ ile Merve arasındaki tavafın terki konusunda ruhsat vermektir. İlk vecihle amel edilir.”³¹⁶ Açıklandığı üzere, aslında Ferrâ'nın da tefsirinde bahsettiği tavaf Safâ ile Merve arasındaki tavaftır. Bu tavaftan da kastedilen sa'ydir. Burton'un iddia ettiği gibi Kâbe'nin etrafında yapılan tavafla hiçbir alakası yoktur. Burton

³¹² Raşit Küçük, “Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği”, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, “Sünnetin Dindeki Yeri”, Ensar Neşriyat, s.126.

³¹³ John Burton, *The Collection of the Qur'an*, s.31.

³¹⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'an*, s.31.

³¹⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, C.1, s.243.

³¹⁶ Ebû Zekeriyya Yahya b.Ziyad b.Abdullah b.Manzur ed-Deylemi Ferrâ, *Meâni'l Kur'an*(thk.Ahmed Yusuf Necati,Muhammed Ali Neccar,Abdu'l-Fettâh İsmail Şalebi) , Daru'l Mısriyye li-te'lif ve-tercüme, Mısır, trs., C.1 s.95.

görüşünü te'kid etmek maksadıyla sırasıyla Taberi, Şâfiî³¹⁷, Mâlik, Sevri, Hanefiler³¹⁸ ve Ata³¹⁹'nın görüşlerini serdedir. Burton'un serdettiği tüm bu görüşler şu düşüncesine dayanak oluşturmak içindir: “Şunda hiçbir şüphe yoktur ki bazı uygulamalar Kur'ân'la çelişir. Belli fikhî düşünce taraftarları sünnete, muhâlifleri ise Kur'ân'a başvurmuşlardır. Bu durum, amel destekçilerinin Kur'ân'a tekrar bakmalarına neden olmuştur. Tartışma Kur'ân kelimeleri üzerine yoğunlaştığı sürece iki taraf da ortak kırâati, tefsirde ihtilâf ederek kabul etmişlerdir. Bu aşamada, amelin âyetin asıl manasını temsil ettiği aşikâr değildir.”³²⁰

2.9.2 Mâide Sûresi 6.Âyet'inin Kırâat Farklılıklarını Değerlendirmesi

Burton'a göre Mâide Sûresi'nin 6.âyeti³²¹ zamana bağlı olan noktalama farklılığı hasebiyle iki tür kırâati okumaya imkân sağlar.³²² Âyet iki farklı hükmi doktrinin müeyyidesiyle nâzil olmuştur. “Arjulakum” kıraati ayakları yıkamayı emretmektedir. “Erjulikum” kıraati ise ayakları meshetmeye ruhsat vermektedir. Burton ahad kıraatlere örnek olarak Übey kıraatini delil gösterdikten sonra şu ifadelerle yer vermiştir: “ Kur'ân varyantlarının kullanımı veçhesinden âlimler hemfikirdirler. “Âhad kıraati namazda okumak oldukça usulsüzdür ve bu kıraat namazı geçersiz kılar” görüşü üzerinde ittifak etmişlerdir. Âlimlerin bu duruşu Kur'ân ve sünnet arasındaki boşluğu göstermektedir ve bu iki kaynağın aslında mahiyet ya da işlev bakımından benzer olmadığını farkındalığını ifşa etmektedir.”³²³ Burton'a göre ahad kırâatler de ahad hadisler gibi sahâbeden gelmektedir.³²⁴

³¹⁷ “Şâfiî'ye göre tavaf hac farızası için esas ve zaruridir. Bu tavafı yerine getirmeyen Mekke'ye geri dönüp tavafı ifâ etmelidir.” Bkz. John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.31.

³¹⁸ “Mâlik, Sevri ve Hanefiler ise, Mekke'ye geri dönüp tavafı yerine getirmede ısrar etmemekle beraber bu tavafı yerine getirmeyen kişiye özel bir kefarete kurbanı dayatmışlardır.” Bkz. John Burton, *The Collection*, s.31.

³¹⁹ “Ata ise tavafı tamamen isteğe bağlı olarak telakki etmiştir. Bu görüşü Taberi şöyle açıklamıştır: “Bu görüş sarahaten Abdullah b. Mes'ud'un mushafından rivâyet edilen Bakara Suresi 158.âyetinin farklı kırâatlerinden elde edilmiştir.” Bkz. John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.31.

³²⁰ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.31-32.

³²¹ “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)” Bkz. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C.2, s.223-227.

³²² John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.37.

³²³ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.39.

³²⁴ John Burton, *The Collection of the Qur'ân*, s.39.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'in mevsûkiyeti Müslümanlar nezdinde şeksiz şüphesiz kabul gören bir realitedir. Fakat Batılı Oryantalistler Kur'ân'ın otantikliğini sorgulayan bir takım çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bilhassa Kur'ân-ı Kerim tarihi alanında; Kur'ân-ı Kerim'in kaynağı, otantikliği, Kur'ân'ın cem'i ve metinleşme süreci, Peygamber'den sonraki tedvin çalışmaları, sahâbe mushafları ve Kırâat ilmine dair meseleler etrafında görüşler beyan etmişlerdir. İslâm camiasına düşen görev ise iddia edilen bu görüşleri ilmî metotlar çerçevesinde analiz etmektir. Biz de bu çalışmamızda çağdaş bir İngiliz Kur'ân araştırmacısı olan John Burton'un Kur'ân Tarihi alanında serdettiği görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Bu bağlamda Kur'ân Tarihi ile ilgili görüşlerini ilk elden İngilizce kaynakları okuyarak tümevarım yöntemiyle analiz ettik. John Burton'un Kur'ân-ı Kerim tarihi kapsamında te'lif ettiği eserinde zikrettiği İslâmî rivâyetleri de klasik kaynaklarımıza müracaat ederek comparative(mukayeseli) bir metotla değerlendirdik.

Sonuç olarak, İngiliz Oryantalist John Burton'un Kur'ân Tarihi ile ilgili görüşleri genel olarak şu şekildedir:

1. Öncelikle Burton; kırâat, Kur'ân ilimleri, fıkıh ve hadis gibi farklı İslâmî disiplinlerde eser te'lif etmiş bir oryantalisttir. Buna binaen te'lif ettiği eserlerde tefsir, fıkıh, hadis ilminin de konularını ihtiva eden meselelerle ilgili hakimiyetini tespit ettik. Bu haâkimiyet neticesinde Burton Kur'ân Tarihi'ne ilişkin interdisipliner teoriler oluşturmuştur.
2. Burton eserlerini te'lif ederken, hadiste Ignaz Goldziher(ö.1921) ve İslâm hukukunda da Oryantalistlerce otorite kabul edilen Joseph Schacht(ö.1969) ikilisinden oldukça etkilenmiştir. Burton bu iki önemli Oryantalistin görüşlerini Kur'ân Tarihi'ne mezcetmiştir. Bilhassa Goldziher'in hadislerin oluşumuyla ilgili görüşlerini Kur'ân Tarihi ile ilgili rivâyetlere uyarlamıştır. Burton'un etkilendiği diğer isim de arkadaşı John Wansbrough'dur. Fakat bazı noktalarda Wansbrough'tan ayrılır.

3. Burton'a göre Müslümanlar'ın Kur'ân tarihiyle ilgili rivâyetleri karmaşa, tenakuz ve tutarsızlıklarla doludur. Burton'un bu düşüncesi mensubu olduğu Revizyonizm akımının izlerini taşımaktadır. Nitekim Burton diğer Avrupalı Kur'ân araştırmacılarını İslâmî rivâyetleri sorgulamadan hemen kabul etme yoluna gittikleri için de eleştirmiştir. Zira Revizyonizm akımı da klasik Oryantalistlerin Kur'ân araştırmaları alanındaki metotlarını tenkit etmektedir.
4. Burton İslâmî rivâyetleri esas alarak Kur'ân tarihi araştırmaları yapan bir oryantalisttir.
5. Burton'un İslâmî rivâyetleri değerlendirirken "Kur'an eksiktir" görüşüne dayanak oluşturması açısından rivâyetleri bağlamından koparıp yorumladığını müşahede ettik. Bu yorumlamaları yaparken nesnellikten uzak bir tavır takınmıştır. Diğer Oryantalistlerin de yaptığı üzere Burton'da kendi kutsal kitabının tarihi serüvenini Kur'ân'a uyarlamıştır. Burton'a göre de Kur'ân kendi kutsal kitabı gibi tahrifata uğramıştır.
6. Burton Kur'ân'ın cem'i ile nesih arasında irtibat kurmuştur. Bu meseleye dair en çarpıcı iddiası ise Müslümanların rivâyetler arasındaki çelişkileri bertaraf etmek için nesih teorisini ihdas ettiklerini öne sürmüştür. Burton, Müslümanların nesih teorilerini göz önünde bulundurduğunda, özellikle Kur'ân metinlerini ilgilendiren tilaveti ve hükmü mensuh nesih ile tilaveti mensuh hükmü baki nesih çeşitlerinin Kur'ân'dan bazı şeylerin çıkarıldığına işaret ettiğini iddia eder. Ona göre, bu yüzden mushaf Muhammed'e inen vahyin tamamı ile eş süreli değildir, bilhassa neshin bu ikinci çeşidi sebebiyle Müslümanlar Hz. Peygamber(s.a.v)'i Kur'ân'ın düzenlenmesi, kontrol edilmesi ve neşredilmesi hususlarına dâhil etmeyi göze alamamışlardır.
7. Burton'un kanaatine göre; Kur'ân Müslümanlar için bir belgeden daha ötede bir anlam ifade eder. Kur'ân fikhın menşei babında esas kaynak olma yönünde önemli bir role sahiptir.

8. Burton'un Kur'ân'ın kaynağı ile ilgili en önemli görüşü bize kadar gelen Kur'ân metninin Peygamber tarafından düzenlenen ve onaylanan metin olduğu fikridir. Muhakkak ki Burton'un bu düşüncesi Hz. Peygamber(s.a.v)'i cem' işine dâhil etme amacına matuftur. Burton'a göre bugün elimizde bulunan metin Muhammed'in mushafıdır. Kanaatimizce Burton her ne kadar da mushafın peygambere ait olduğunu söyleyerek ılımlı bir tavır takınmış gibi görünse de bu yargısının arkasındaki temel saik mushafı Hz. Muhammed(s.a.v)'e nispet ederek vahyin ilahiliğini başka bir mecraya kaydırmaktadır. Zira kimi Batılı Oryantalistler İslâm dini için "Mohammedanism" kelimesini kasıtlı olarak kullanırlar. Onların amacı da İslâm dinini Hz. Muhammed(s.a.v)'in tesis ettiği din şeklinde lanse etmektir.
9. Burton'un Kur'ân'ın metinleşme süreciyle ilgili bir diğer görüşü de Kur'ân ve mushaf kavramlarının mahiyet itibariyle birbirinden ayrı olduğunu iddia etmesidir. Onun nazarında, Kur'ân; "belge ve kaynak" olarak ikili taksimata tabi tutulmalıdır. Burton bu teoriyi "Kur'an eksiktir" savını delillendirmek için geliştirmiştir.
10. Burton Kur'ân tarihi araştırmalarında öncü isimler olan Nöldeke-Schwally ikilisini Kur'ân-ı Kerim'in toplanması ve mushafın toplanması arasındaki ayrımı tespit etmedeki başarılarından ötürü eleştirmiştir. Burton'un onları tenkit etmesindeki ana saik hiç şüphesiz ki Kur'ân-mushaf ayrımıdır. Kur'ân Peygamber'e inen vahyin tamamını ihtiva ederken, Mushaf sadece iki kapak arasına alınmış vahyi ifade eder. Buna ilave olarak Burton Nöldeke-Schwally ikilisini Kur'ân-ı Kerim'in toplanmasıyla alakalı hadislerin çelişkili olduklarını düşündükleri konusunda da eleştirmiştir. Burton'a göre bu hadisler Kur'ân'ın cem'ine ilişkin tartışmalarda peygamber figürünün kasıtlı olarak dışarda bırakılması hususunda kusursuz bir uyum oluştururlar.
11. Burton'un Nöldeke-Schwally ikilisini eleştirdiği bir diğer nokta ise; neshin çeşitlerine tam bir vukûfiyet sağlayamadıklarıdır. Onlar neshin sadece iki çeşidinin farkına vardılar, lakin neshin üçüncü çeşidi olan- sadece

metni mensuh- neshin önemini kavrayamadılar, gözden kaçırdılar. Bu yüzden onların analizleri kısacası yazınsaldır.

12. Burton'un Kur'ân'ın ilk derlenişi ve Hz. Osman dönemindeki istinsahı hakkındaki görüşleri İslâmî anlayışa paralellik arz etse de Burton Kur'ân'ın kesin olarak hangi halife döneminde derlendiği hususunda belirli bir kanaate sahip değildir.
13. Burton Osman Mushafıyla ilgili olarak Şia'ya mensup fırkaların mesnetsiz görüşlerinden deliller getirerek Mushaf'ın eksik oluşuna atıfta bulunmuştur.
14. Burton'a göre Sahâbe Mushafları Osman Mushafıyla çelişmektedir.
15. Kırâatlerle ilgili olarak Hz. Muhammed(s.a.v)'in tüm farklı kırâatlerin farkında olduğunu ve tek bir okuyuş üzerinde ısrar etmediğini öne sürmektedir. Âyetlerdeki kırâat farklılıklarını da yorumlarken rivâyetleri bağlamından çıkarıp kendi fikrine entegre etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- AHSAN, M. Manazır, “*Bell, Richard*”, DİA, C.5, İstanbul, 1992.
- ALSHAHRİ, Mohammed S. H. , *A Critical Study of Western Views on Hadith with Special Reference to the Views of James Robson and John Burton* (University of Birmingham, PhD), England, 2011.
- ÂŞIKKUTLU, Emin , “*Leyyin*”, DİA, C.27, Ankara, 2003.
- AYDIN, Mehmet, “*Hıristiyanlık*”, DİA, C.17, İstanbul, 1998.
- AYDIN, Zeynel Abidin, *Hız. Osman Ve Sonrası Dönemde Kur’ân’ın Metinleşme Tarihi* (Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi) , Ankara, 2008.
- BEDİR, Murteza, “*Schacht, Joseph*”, DİA, C.36, İstanbul, 2009.
- BELL, Richard, *Introduction to the Qur’ân*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1953.
- BİDWELL, Robin L. vd., “*Middle Eastern Studies in British Universities*”, Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies) 1/2 (1975).
- BLACHERE, Régis, *Introduction au Coran, Traduction Nouvelle*, Paris, 1949-50.
- BROWN, Daniel, “*An Introduction to the Hadith by John Burton*”, International Journal of Middle East Studies, C.31, No.2, 1999.
- BULUT, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2019.
-; “*Said, Edward William*”, DİA, C.35, İstanbul, 2008,.
- BURTON, John, “*Abrogation*”, Encyclopedia of the Qur’ân, C.1, Brill, 2001.
-; *Al Nasikh Wa al Mansukh* , SOAS, University of London, Ph.D., 1969.
-; *An Introduction To The Hadith*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994.
-; “*Notes towards a Fresh Perspective on the Islamic Sunna*”, British Society for Middle Eastern Studies, No.11, 1984.

-; The Collection of the Qur'ân, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
-; The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1990.
- CERRAHOĞLU, İsmail, “*Batıda Kur'ân Tetkikleri*”, Vakıflar Dergisi, S.11.
-; “*Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.31, S.1, 1990.
-; Tefsir Usulü, TDV Yayınları, Ankara, 1997.
- ÇAKMAK Şenol, *Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar; John Wansbrough Örneği* (Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı: Fırat Üniversitesi), Elazığ, 2016.
- ÇETİN, Abdurrahman, Kur'an'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf Ve Kıraatler, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
-; “*Kur'an Kıraatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar*”, Marife, S.3, 2002.
- ÇOLAK, Yaşar, *Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook-Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı), Samsun, 2007.
- DEMİRCİ, Muhsin, Kur'ân Tarihi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.
- DİCKINSON, Eirik, “*An Introduction to the Hadith by John Burton*”, Journal of the American Oriental Society, C.116, N.4, 1996.
- DUTTON, Yasin, “*The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton*”, Journal of Islamic Studies, C.4, N.2, 1993.
- EL'AZAMİ, Muhammed Mustafa, İslâm Fıkhı ve Sünnet-Oryantalist Schacht'a Reddiye- (çev.Mustafa Ertürk), İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

-; Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi-Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma-(çev.Ömer Türker ve Fatih Serenli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- EL-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, Camiu's-Sahih, Fedâilu'l-Kur'ân.
- EL-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân (thk.Ahmed el-Berdûnî&İbrahim et-Tafâyyiş), Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, C.1.
- ERDEM, İlhan, “*Sprenger, Aloys*”, DİA, C.37, İstanbul, 2009.
- ES-SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as, Kitâbü'l-Mesâhif (thk.Muhammed b. Abduh) Kahire, 1403/2002.
- ES- SÜYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, el-İtkan fi ulumi'l-Kur'ân (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim),El-heyetü'l Mısriyye, 1974, C.3.
- EŞ-ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, el-Müsned, C.1, 57.
- FERRÂ, Ebû Zekeriyya Yahya b.Ziyad b.Abdullah b.Manzur ed-Deylemi, Meâni'l Kur'ân (thk.Ahmed Yusuf Necati,Muhammed Ali Neccar,Abdu'l-Fettâh İsmail Şalebi) , Daru'l Mısriyye li-te'lif ve-'tercüme, Mısır, trs., C.1.
- GOLDZİHER, Ignaz, Muslim Studies I-II(çev.C.R. Barber&S.M. Stern), State University of New York Press, Albany, 1971, Vol.2.
- GÖKKIR, Necmettin, “*Anglo-Sakson ve Amerikan Geleneklerinde Revizyonizm*”, Kur'an'ı Anlama Yolunda Kuramer Konferansları- II (edt.Yusuf Şevki Yavuz), İstanbul, 2017.
- GÖRGÜN, Hilal, “*Nöldeke, Theodor*”, DİA, C.33, İstanbul, 2007.
-; “*Weil, Gustav*”, DİA, C.43, İstanbul, 2013.
- GÖZÜTOK, Kemal, *Oryantalistlerin Kur'an Tarihine Bakışları*, (AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- HAMİDULLAH, Muhammed, Kur'an-ı Kerim Tarihi(çev.Abdülaziz Hatip,Mahmud Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul, 2018.

- HATİPOĞLU, Mehmet Sait, “*Goldziher, Ignaz*”, DİA, C.14, İstanbul, 1996.
- HAWTING, G. R., “*Abû ‘Ubaid al-Qâsim B.Sallâm’s “K. al-Nâsikh wa-l-mânsûkh”*. (MS. Istanbul, Topkapi, Ahmet III A 143) by John Burton”, The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, N.1, 1990.
- HIDIR, Özcan, “*Oryantalizmin Günümüzde İslâmî Metinleri (Kur’an ve Sünnet) “Yeniden Okuma”daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi*”, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Dinî ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu / (Bildiri Kitabı, Cilt:1), İstanbul, 2012.
- İBA ÇINAR, Ayşenur, Kiraat Alanında Öne Çıkan İngilizce Oryantalistik Çalışmalar, (AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.
- JEFFERY, Arthur, Materials for the History of the Text of the Qur’ân, Leiden, E.J. Brill, 1937.
- JONES, Alan, “*The Collection of the Qur’ân by J. Burton*”, The Journal of Theological Studies, C.29, N.2, 1978.
- KARAÇAM, İsmail , Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü Ve Kırâati, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.
- KARİMİ, Morteza&Nia, “*The Historiography of the Qur’an in the Muslim World: The Influence of Theodar Nöldeke*”, Journal of Qur’anic Studies, C.15, N.1, 2013.
- KHAGGA, Shah , Muhammed Feroz-ud-Din & Babar, Ghulam Hussain, “*Orientalists’ Approach to Qur’anic Text in the 20th Century*” .
- KAYA, Mesut “*Yirmibirinci Yüzyılda Kur’an Çalışmalarına Eklenen Yeni Halka: Kur’an Ansiklopedileri*”, Marife, S.3, 2010.
- KIZILASLAN, İshak, *Çağdaş Oryantalist Düşüncede Kiraat Olgusu: The Encyclopaedia Of The Qur’ân Örneği*(Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı: Marmara Üniversitesi), İstanbul, 2021.
- KOÇ, Mehmet Akif, “Wansbrough, John Edward”, DİA, Ankara, 2019 (Gözden geçirilmiş 3.basım), C.EK-2.

-; “John Burton’un “Kur’ân’da Gramer Hataları” Adlı Makalesinin Tenkidi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.35.
- KOMİSYON, Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, C.1, 2007.
- KURTULUŞ, Rıza, ‘İngiltere’, DİA, 2000, C.22, s.311.
- KURTULUŞ Rıza, ‘Jeffery, Arthur’, DİA, 2001, C.23.
- KÜÇÜK, Raşit, “Kur’ân-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği”, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Sünnetin Dindeki Yeri, Ensar Neşriyat.
- MADLUNG, Wilferd, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm’s K. al-nâsikh wa-l-mânsûkh (MS. Istanbul, Topkapi, Ahmet III A 143) by John Burton”, Journal of Near Eastern Studies, C.50, N.3, 1991.
-; “The Collection of the Qur’an by John Burton”, International Journal of Middle East Studies, C.10, N.3, 1979.
- MARTİN, Richard C., “The Collection of the Qur’an by John Burton”, Journal of the American Academy of Religion, C.47, N.3, 1979.
- MAŞALI, Mehmet Emin, Kur’an’ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi Ve İmlâsı-, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
-; “Mushaf”, DİA, C.31, İstanbul, 2006.
- MELCHERT, Christopher, “IX.[III.] Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafî, Ebû Ubeyd, Muhâsibî ve Ibn Kuteybe (çev.Nail Okuyucu)”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.1, 2011.
- MOTZKİ, Harald, “Kur’ân’ın Cem’i Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme(çev. Selim Türcan) “ , Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/2, C.5, S.10.
- NEUWIRTH, Angelika, Studien zur Komposition der mekkanischen Suren, Berlin, 1981; 2nd, revised edition, Berlin 2008.
- NUHOĞLU, Hidayet Yavuz, “Blachère, Régis”, DİA, C.6, İstanbul, 1992.

- OKUYUCU Nail, “Şâfi’înin Kaynak İçi Nesih Teorisi ve Şâfi’î Fıkıh Geleneğinde Yorumlanış Biçimleri”, İslam Araştırmaları Dergisi, S.43, 2020.
- POWERS, David S., “Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm’s “K. al-nâsikh wa-l-mânsûkh”(MS. Istanbul, Topkapi, Ahmet III A 143) by Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm and John Burton”, The University of Chicago Press on behalf of the Medieval Academy of America, C.65, N.4, 1990.
-; “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton”, Journal of the Royal Asiatic Society, C.2, N.3, 1992.
- PURROSTAMÎ, Hamed, “Examination of the View of John Burton Concerning the Relationship between Abrogation and Collection of the Qur’ân”, Review of European Studies, 2017, C.9, No.1.
- RİPPİN, Andrew, “Abû ‘Ubaid al-Qâsim b.Sallâm’s K. al-nâsikh wa-l-mânsûkh(MS. Istanbul, Topkapi, Ahmet III A 143) by John Burton”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, C.52, N.2, 1989.
-; “Notes and Communications”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, C.53, N.2, 1990.
-; “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, C.54, N.2, 1991.
- RUBİN, Uri, “An Introduction to the Hadith by John Burton”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, C.59, No.2, 1996.
- SAİD Edward W. , Şarkiyatçılık(çev.Berna Yıldırım), Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- SCHOELER, Gregor, “The Codification of the Qur’an: A Comment on the Hypotheses of Burton and Wansbrough”.
- SONGUR, Haluk, “John Burton (1929-) -The Collection of the Qur’an Adli Eseri Özelinde-”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 4 (2004).
- STEFANİDİS, Emmanuelle, “The Qur’an Made Linear: A Study of the Geschichte des Qorâns’ Chronological Reordering”, Journal of Qur’anic Studies, C.10, N.2.
- SÜLÜN,Murat, ‘en-Nâsikh ve’l-Mensûh’, DİA, 2006, C.32.

- TİK, Saliha, “İngiliz Oryantalizminde Kur’an’ın Metinleşme Süreci Tartışmaları“ (İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2020.
- TÜCCAR, Zülfikar, “Ebû Ubeyd, Kāsım b. Sellâm”, DİA, C.10. İstanbul,1994.
- TÜRÇAN, Talip, “Joseph Schacht ve İslâm Hukuku”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S.4, 2004.
- WANSBROUGH, John, Qur’anic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation, Oxford University Press, Oxford, 1977.
-; “The Collection of the Qur’ân by John Burton”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London 41/2 (1978).
- WEİSS, Bernard, “The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation by John Burton”, *Journal of the American Oriental Society*, C.113, N.2, 1993.
- WOODHEAD, Christine, “Muir, Sir William”, DİA, C.31, İstanbul, 2006.
- YAŞAR, Hüseyin, Avrupa ve Kur’ân, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- YAŞAR Naif, Oryentalistlere Göre Kur’an’ın Kaynağı ve Metinleşmesi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- YÜCEL Ahmet, Oryentalist Hadis Literatürü, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.
- ZAKZUK, Mahmud Hamdi, Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı (çev.Abdülaziz Hatip), Işık Yayınları, İzmir, 1993.

İnternet Kaynakları:

<https://iri.aiou.edu.pk/indexing/wp-content/uploads/2017/07/orientalists-approach.pdf>